

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ  
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΠΜΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Η καθημερινοποίηση της κυριαρχίας:  
η γκοφμανική δραματουργία ως περιγραφική κοινωνιολογία  
της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΥΖΟΣ

Φεβρουάριος 2021

### **Τριμελής Επιτροπή**

Γεράσιμος Κουζέλης, Ομότιμος Καθηγητής (ΕΚΠΑ), επιβλέπων καθηγητής.

Παντελής Λέκκας, Καθηγητής (ΕΚΠΑ), 1<sup>ο</sup> μέλος.

Γιώργος Σαγκριώτης, Επίκουρος Καθηγητής (Πανεπιστήμιο Πατρών), 2<sup>ο</sup> μέλος.

### **Κατευθύνση**

Κοινωνική Θεωρία και Κοινωνική Έρευνα

### **Αριθμός μητρώου φοιτητή**

18515

## Περιεχόμενα

<b>Ευχαριστίες</b> .....	4
<b>Πρόλογος</b> .....	6
<b>Εισαγωγή</b> .....	8
<b>Το διπλό πεδίο της αλληλεπίδρασης</b> .....	13
<b>Η δραματουργία</b> .....	22
<b>Η κυριαρχία στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις</b> .....	36
<i>Το συνεχές της κυριαρχίας</i> .....	38
<i>Ο εαυτός</i> .....	40
<i>Ο δραματουργικός χώρος</i> .....	41
<i>Ο στρατός</i> .....	44
<i>Η εκκλησία</i> .....	48
<i>Το σχολείο</i> .....	53
<b>Επίλογος</b> .....	67
<b>Βιβλιογραφία</b> .....	77

## Ευχαριστίες

Οι εμπειρίες μιας πανδημίας και ενός εγκλεισμού ενέχουν το παράδοξο, που έγκειται στις εντάσεις και αντιφάσεις που γεννούν, και που αφαιρούν κάθε νόημα από τη συγγραφή μιας διπλωματικής εργασίας –όπως και από πολλές άλλες δραστηριότητες. Για την ολοκλήρωση της διπλωματικής αυτής έχω να ευχαριστήσω ορισμένους ανθρώπους που με ενέπνευσαν και έδωσαν νόημα στην προσπάθεια αυτή, πριν και κατά τη διάρκεια της συγγραφής. Αρχικά, οφείλω να ευχαριστήσω τα μέλη της επιτροπής μου. Συγκεκριμένα, τον Γεράσιμο Κουζέλη, που μου έμαθε ότι κανένα κείμενο δεν γράφτηκε εν κενώ, αλλά το *ύφος* τους αποδεικνύει ότι είναι πάντα *αλληλεπιδράσεις*· κι ως εκ τούτου, μου έμαθε ότι κανένα κείμενο δεν είναι ανόητο. Τον Παντελή Λέκκα, που μου έδειξε πρακτικά το μεγαλείο τού να φωτίζει κανείς όχι με μία –άχαρη- κίνηση το *όλον* της ιστορίας, αλλά με πολλές –κομπές- το *μερικό*. Τέλος, ευχαριστώ ιδιαίτερα τον Γιώργο Σαγκριώτη, που ανανέωσε τον ενδιαφέρον μου για την φιλοσοφία, θυμίζοντάς μου αφενός ότι η φιλοσοφία είναι ο πρώτος τόπος των αγώνων για το διακύβευμα της κατανόησης· αφετέρου ότι η ακαδημαϊκή αίθουσα μπορεί να είναι το σκηνικό μιας συναρπαστικής συναυλίας.

Έπειτα, οφείλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την υλική και ιδεατή στήριξη που ανέκαθεν μου προσέφερε. Ονομαστικά: τον πατέρα μου, Γιώργο Πολύζο που είχε τη σοβαρότητα να αγνόησει «την αίσθηση της θέσης του», επανειλημμένα. Τη μητέρα μου, Θωμαή Καντερέ, η στάση ζωής της οποίας αποτέλεσε το «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» στην αρχική έμπνευση τούτης της διπλωματικής. Τον μεγάλο μου αδερφό, Χρήστο, που ως συγκάτοικος τα τελευταία δύο χρόνια γέμισε ένα αφύλαχτο σπίτι ασφάλεια. Τον μικρό μου αδερφό, Ιουλιανό, το μυαλό και το ήθος του οποίου πασχίζω να φτάσω. Τέλος, τον παππού (μου) Χρήστο, που μου έμαθε την αξία και την χαρά τού να είναι κανείς «γραμματιζόμενος».

Ακόμη, θα ήταν λίγες αυτές οι ευχαριστίες εάν δεν περιλάμβαναν τις φίλες μου: την Κατερίνα, για το από πάντα παίνεμά της και τη σοβαρότητά της σε κάθε της απόφαση, που ενημέρωναν και ενημερώνουν πάντοτε τις δικές μου επιλογές. Τη Ματίνα, για τον όμορφο τσαμπουκά και την ειλικρίνειά της, που αποτελούν παράδειγμα του πώς να διεκδικώ. Τέλος, την Ιωάννα, για την άνεση στην αυτονομία της και την αυτόνομη σιγουριά της, που μου θυμίζουν συνέχεια πόσο ωραία νιώθει κανείς όταν στέκεται στα πόδια του.

(ύστατο) Τέλος: ευχαριστώ την Αθηνά, δίχως την έμπνευση και την φροντίδα της οποίας δε θα είχε γραφτεί ούτε μία λέξη τούτης της διπλωματικής· για το υπομονετικό της αντί που δοκιμάστηκε ξανά και ξανά από την φλυαρία μου· και για το ότι με έχει κάνει ήδη να αναπολώ όλους εκείνους τους απογευματινούς μαραθωνίους διαβάσματος και γραψίματος μαζί της, και να ανυπομονώ για τους επόμενους.

## Ο Βασιλεύς Δημήτριος

---

“ώσπερ οὐ βασιλεύς, ἀλλ’ ὑποκριτής,  
μεταμφιέννυται χαρμόδα φαιάν ἀντί τῆς τρα-  
γικῆς ἐκείνης, καὶ διαχαδῶν σπεχώρησεν.”  
Πλούταρχος, Βίος Δημητρίου.

Σαν Ἴον παρήσαν οἱ Μακεδόνες  
κι ἀπέδειξαν πως προτιμούν Ἴον Πύρρο,  
ο βασιλεύς Δημήτριος (μεγάλην  
εἶχε ψυχὴ) καθόλου — εἴσι εἶπαν —  
δεν φέρθηκε σαν βασιλεύς. Ἐπῆγε  
κ’ ἐβραχε ἅα χρυσά φορέματά του,  
καὶ ἅα ποδήματά του πέλαζε  
ἅα οχοπόρφυρα. Με ρούχ’ ἀπλά  
νύδθηκε ῥήγορα καὶ ζέφυγε.  
Κάμνοντας ὅμοια σαν ἡθοπιούς  
που ὅταν ἡ παράστασις ἱεραῖωσι,  
ἀλλάζει φορεσιά κι ἀπέρχεται.

Κ. Π. Καβάφης.

---

## Πρόλογος

Το επεισόδιο αυτό από τη ζωή του Δημητρίου Α΄ προκάλεσε το ενδιαφέρον του Καβάφη, διότι προβάλλει υπόρρητα μια ηθική ερώτηση: ο ποιητής μάς καλεί να αξιολογήσουμε ηθικά τη στάση του Δημητρίου, ο οποίος –ηττημένος από τον εχθρό του Πύρρο- έβγαλε τα «χρυσά φορέματα» και τα «ολοπόρφυρα υποδήματά» του και, ντυμένος με «ρούχα απλά», διέφυγε της σύλληψής του. Το ερώτημα που προβάλλει είναι το εξής: είναι –ηθικά- δυνατόν κάποιος που βρέθηκε στη *θέση* του βασιλιά να αρνηθεί την βασιλική *όψη*, αρνούμενος τελικά τον *ρόλο* του ως βασιλιάς; Τι είναι ένας τέτοιος άνθρωπος, που «δεν φέρθηκε καθόλου σαν βασιλιάς»; που αρνείται τη βασιλική *όψη* και ντύνεται με «φαιά χλαμύδα»; τι είναι, αν όχι ένας δειλός «υποκριτής», ένας «ηθοποιός που όταν η παράσταση τελειώσει αλλάζει φορεσιά κι απέρχεται»;

Σαφώς, δεν μπορούμε να ασχοληθούμε πολύ με την ανάλυση του ποιήματος αυτού. Όσο πλούσιο σε νόημα κι αν είναι το παραπάνω έργο, η παρούσα διπλωματική δεν εκπονείται σε κάποιο τμήμα φιλολογίας, ούτε έχει ως θέμα της την καβαφική τέχνη. Ο λόγος για τον οποίο επιλέχθηκε το ποίημα αυτό ως –εκτενής- εισαγωγική επιγραφή, έγκειται στο ενδιαφέρον που αφιερώνει ο Καβάφης στη δραματουργική σχέση μεταξύ εμφάνισης και ουσίας, μεταξύ φαινομένου και όντος, μεταξύ *όψης* και *θέσης*. Ας μάς επιτραπεί εδώ μια παρέκβαση και μια μεταφορά από την προσωπική *όψη* του Δημητρίου στην κειμενική *όψη* της παρούσας διπλωματικής, που ενδεχομένως να αναδειξεί τη σημασία των παραπάνω ερωτημάτων. Συνήθως, οι επιγραφές στην αρχή των ακαδημαϊκών εργασιών είναι σύντομες και περιεκτικές των θεματικών του έργου ή, αν δεν είναι κάτι τέτοιο δυνατό, έχουν μια προφανή συνάφεια με το κεντρικό θέμα. Παρμένες από άλλα ακαδημαϊκά ή από καλλιτεχνικά έργα, μπορεί να μοιράζονται ένα κοινό ύφος με το πρωτότυπο κείμενο του γράφοντος, αλλά πιο συχνά αποκλίνουν ελαφρώς από αυτό, διακρινόμενες από ένα ύφος περισσότερο ποιητικό, μεταφορικό ή ακόμη και αστείο ή ειρωνικό· τα ίδια ισχύουν και για τα μορφολογικά στοιχεία της σελιδοποίησης. Αυτές οι αποκλίσεις επιτρέπονται σε μια ακαδημαϊκή εργασία, διότι χρησιμεύουν ως πρακτικές ενδείξεις μιας –παρουσιαζόμενης- πολυεπίπεδης μόρφωσης του εκάστοτε γράφοντος· αλλά για να γίνουν δεκτές πρέπει να είναι περιορισμένες, γιατί έτσι ο επίδοξος συγγραφέας δείχνει ότι συμμορφώνεται με (και υιοθετεί) το πρέπον επιστημονικό ύφος.

Ως επιγραφή στην εδώ εργασία επιλέγεται ολόκληρο το ποίημα «Ο Βασιλεύς Δημήτριος» του Κ. Π. Καβάφη. Το περιεχόμενό του είναι αρκετά κοντά στο θέμα της εργασίας μας ώστε να δικαιολογείται η θέση του. Ως επιγραφή είναι εκτενέστερη από ό,τι συνηθίζεται, αλλά μπορεί να δικαιολογηθεί ως μια ελαφρά απόκλιση από τον κανόνα. Ωστόσο, τα

μορφολογικά στοιχεία της σελιδοποίησης ενδεχομένως να ξενίζουν: το ποίημα είναι αποτυπωμένο σε μια δυσανάγνωστη γραμματοσειρά, υπάρχουν εκεί δύο παράξενες κόκκινες μακρές γραμμές, ενώ οι σειρές του κειμένου αποκλίνουν στην ευθυγράμμισή τους, παρουσιάζοντας μια ανήσυχη ασυμμετρία. Δεδομένου ότι το κείμενο αυτό είναι μια διπλωματική εργασία που κατατίθεται προς αξιολόγηση, η κίνηση αυτή μπορεί να κοστίσει βαθμολογικά στον αξιολογούμενο φοιτητή, αφού μπορεί να μεταδώσει την εντύπωση στον αναγνώστη-αξιολογητή ότι ο γράφων δεν παίρνει στα σοβαρά τις υφολογικές σταθερές της ακαδημαϊκής γραφής, με αποτέλεσμα να πληγεί ως έναν βαθμό η επιστημονική ακεραιότητα του περιεχομένου της διπλωματικής. Ίσως, όμως, η πληροφορία ότι η δυσανάγνωστη αυτή γραμματοσειρά είναι στην πραγματικότητα η ψηφιοποιημένη από το Ίδρυμα Ωνάση χειρόγραφη γραμματοσειρά του ίδιου του Καβάφη<sup>1</sup> να λειτουργεί αντισταθμιστικά στην παραβίαση των μορφολογικών κανόνων. Ενδεχομένως, επίσης, η πληροφορία ότι η μορφοποίηση του κειμένου αποτελεί μια προσπάθεια να αποτυπωθεί ένα αχρονολόγητο χειρόγραφο του ίδιου του ποιητή<sup>2</sup> – εξού λοιπόν οι δύο κόκκινες παύλες και η ασυμμετρία των σειρών- να κάνει τον αξιολογητή να ξεχάσει ότι ο γράφων παραβίασε σημαντικά τους κανόνες, παραπέμποντας σε ένα ερευνητικό και δημιουργικό πνεύμα και σε ένα πολυεπίπεδο των ενδιαφερόντων του. Με λίγα λόγια, είναι πιθανό ο Καβάφης και το ίδρυμα Ωνάση να μεταδίδουν λίγη από την αυθεντία τους δικαιολογώντας τις αντικανονικές επιλογές του φοιτητή. Εξίσου πιθανό, ωστόσο, είναι όλες αυτές οι μορφολογικές αμαρτίες να μην μπορούν να συγχωρεθούν, ακριβώς επειδή διαπράττονται από έναν μεταπτυχιακό φοιτητή, η θέση του οποίου δε δικαιολογεί τέτοιες ριψοκίνδυνες κινήσεις. Ή, ακριβώς επειδή είναι μεταπτυχιακός φοιτητής και όχι, για παράδειγμα, υποψήφιος διδάκτορας, ενδεχομένως η θέση του να δικαιολογεί ορισμένες υφολογικές υπερβολές. Αλλά θα μπορούσε κανείς να ανταπαντήσει ότι ως μεταπτυχιακός, κι όχι προπτυχιακός, φοιτητής θα έπρεπε να γνωρίζει καλύτερα και να μην υποπίπτει σε τέτοια αφελή σφάλματα.

Με άλλους όρους, η εισαγωγική επιγραφή –μαζί με αυτό το προλογικό κεφάλαιο- είναι η μπροστινή όψη που προσφέρει την πρώτη εντύπωση της διπλωματικής. Το συμφέρον του γράφοντος «να μπει με το δεξί» και να «κερδίσει τις εντυπώσεις» είναι προφανές, επομένως η σημασία της επιγραφής και της εισαγωγής είναι επίσης προφανής. Κανείς δεν μπορεί να υποστηρίξει ότι τα εισαγωγικά μιας εργασίας ταυτίζονται με την ίδια την εργασία, εντούτοις η επιτυχία της τελευταίας εξαρτάται σε έναν βαθμό από τα πρώτα. Ακόμη κι αν τα εισαγωγικά δεν

<sup>1</sup> Ο αναγνώστης μπορεί να βρει πληροφορίες για την ψηφιοποίηση της χειρόγραφης γραμματοσειράς του Καβάφη εδώ: <https://www.onassis.org/el/initiatives/cavafy-archive/cavafy-script> (τελευταία πρόσβαση 18-2-2021).

<sup>2</sup> Όπως εμφανίζεται στο αρχείο Καβάφη: <https://cavafy.onassis.org/object/u-79/> (τελευταία πρόσβαση 18-2-2021).

επηρεάζουν καθοριστικά την αξιολόγηση της εργασίας, γεγονός παραμένει ότι είναι προτιμότερο και συμφερότερο για τον γράφοντα-αξιολογούμενο να ξεκινούν οι αξιολογητές την ανάγνωση τού κυρίως κειμένου έχοντας μια –αποκτηθείσα- θετική διάθεση απέναντί του. Με έναν λόγο, η εισαγωγική επιγραφή χρησιμεύει ώστε να ορίσει την υπόλοιπη εργασία ως άξια θετικής αξιολόγησης. Η *παρουσίαση* της διπλωματικής εργασίας με αυτόν τον τρόπο αλλά και τα υφολογικά μέσα που χρησιμοποιεί ο γράφων για τον προαναφερθέντα σκοπό υπόκεινται στους κανόνες και τις κανονικότητες μιας κοινωνικής αναγνώρισης· η επιτυχία της παραπάνω παρουσίασης εκ μέρους του αξιολογούμενου-φοιτητή βρίσκεται στο έλεος της αξιολόγησης των καθηγητών-αξιολογητών οι οποίοι πρέπει να απαντήσουν στις εξής ερωτήσεις: νομιμοποιείται ο φοιτητής να χρησιμοποιεί αυτά τα υφολογικά μέσα; Νομιμοποιείται να τα χρησιμοποιεί με αυτόν τον τρόπο; Τελικά, νομιμοποιείται να αξιώνει αυτού του είδους την αναγνώριση;

Θεωρούμε ότι αυτή η εξάρτηση της παρουσίασης της διπλωματικής και των τρόπων της από τη νομιμοποίηση των αξιολογητών παραπέμπει σε μια *a priori* επιβαλλόμενη σχέση κυριαρχίας μεταξύ φοιτητή και καθηγητών· αυτή η κυριαρχία περιορίζει τις επιλογές και τα δικαιώματα του φοιτητή. Την ίδια στιγμή, επειδή αυτή η κυριαρχία είναι *a priori* παγιωμένη, πριν και ανεξάρτητα από τη βούληση τόσο των καθηγητών όσο και του φοιτητή, ο τελευταίος είναι σε θέση να χρησιμοποιήσει τα διαθέσιμα μέσα ώστε να ανατρέψει, να κάμψει ή έστω να παρακάμψει προσωρινά αυτή τη σχέση κυριαρχίας· αυτό το κάνει φέρνοντας στο προσκήνιο τόσο το γεγονός όσο και τους όρους της παράστασής του. Τελικά, έχουμε να κάνουμε με τη σκηνή μιας αλληλεπίδρασης μεταξύ του φοιτητή και των καθηγητών, κατά την οποία ο πρώτος ορίζει την κατάσταση έτσι ώστε να θεωρηθεί η εργασία του άξια, όχι μόνο να διαβαστεί, αλλά και να αξιολογηθεί θετικά, ζητώντας από τους τελευταίους να αναγνωρίσουν το δικαίωμά του στην αξίωση αυτή και να νομιμοποιήσουν την χρήση ορισμένων μέσων εκ μέρους του προς αυτόν τον σκοπό. Αυτή η αλληλεπιδραστική σκηνή είναι το θέμα τούτης της διπλωματικής εργασίας.

## **Εισαγωγή**

Η παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρεί να εξετάσει τον ρόλο της κυριαρχίας στην εκτύλιξη και διαδραμάτιση των καθημερινών αλληλεπιδράσεων, όπως αυτές περιγράφονται στη δραματουργική κοινωνιολογία του Erving Goffman. Επιχειρεί, με άλλα λόγια, να αναγνώσει την γκοφμανική δραματουργική θεωρία ως περιγραφική κοινωνιολογία της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις. Προς τον σκοπό αυτό, επιχειρείται μια θεωρητική ανασυγκρότηση της γκοφμανικής κοινωνιολογίας. Αρχικά, στο πρώτο κεφάλαιο, αναδεικνύεται



η οικολογική σύγχυση η οποία διακρίνει την γκοφμανική δραματουργία. Ο Goffman εξετάζει τις αλληλεπιδράσεις σε δύο επίπεδα, ένα γενικό και αφηρημένο *φορμαλιστικό*, και ένα συγκεκριμένο και από *μικροαναλυτικό*. Στο φορμαλιστικό επίπεδο η αλληλεπίδραση νοείται ως ένας αυτόνομος τομέας της κοινωνικής ζωής, άξιος ειδικής και ιδιαίτερης επιστημονικής ανάλυσης και εξέτασης. Μικροαναλυτικά, η αλληλεπίδραση αντιμετωπίζεται ως ένας –κάθε φορά ανεπανάληπτος– μικρόκοσμος στην καθημερινή ζωή, που συγκροτεί νοήματα και σημασίες που αναφέρονται στο εσωτερικό του. Στο πλαίσιο αυτό, για τον καλύτερο αναλυτικό έλεγχο της γκοφμανικής θεωρίας των αλληλεπιδράσεων, εφαρμόζουμε στο γκοφμανικό σχήμα τη θεωρία των πεδίων του Pierre Bourdieu. Νομιμοποιούμε στην επιλογή μας αυτή από τη σημασία που αποδίδουν και οι δύο στη θεσιακή διάταξη, γενικά των πεδίων ο Bourdieu και ειδικά των αλληλεπιδραστικών ο Goffman. Στη συνέχεια, και στο δεύτερο κεφάλαιο, εξετάζουμε το αναλυτικό πλαίσιο της δραματουργίας. Υποστηρίζουμε ότι η δραματουργία είναι μια μεταφορά που αξιοποιεί ο Goffman για να ελέγξει ερευνητικά τις θέσεις των αλληλεπιδρώντων στο πεδίο. Πλέον, η αλληλεπίδραση θεωρείται ως μια παράσταση που ανεβάζει ένας ερμηνευτής ή μια συνεργατική ομάδα ενώπιον ενός κοινού. Από το αναλυτικό αυτό πλαίσιο της δραματικής αλληλεπίδρασης προκύπτουν διάφορες θέσεις και έννοιες: «προσκήνιο», «παρασκήνιο», «έξω», «πρωταγωνιστής», «ερμηνευτής», «κοινό», «συνεργατικές ομάδες», «τελετουργικοί ρόλοι», «σκηνοθέτης» και «κομπάρσοι», όπως και άλλες. Η δραματουργική μεταφορά, λοιπόν, λειτουργεί υποστηρικτικά και επεκτατικά της δικής μας εννοιολόγησης της αλληλεπίδρασης ως πεδίου. Η μεταφορά, ωστόσο, της δραματουργίας δεν είναι τυχαία αλλά, όπως δείχνουμε στο ίδιο κεφάλαιο, ο εαυτός συγκροτείται δραματουργικά στην γκοφμανική κοινωνιολογία. Τελικά, το αναλυτικό πλαίσιο το οποίο έχουμε δομήσει στην παρούσα διπλωματική έρχεται να δοκιμαστεί στο τρίτο κεφάλαιο όπου, έπειτα από κάποιες περαιτέρω ορολογικές διευκρινίσεις και προετοιμασίες, πραγματευόμαστε την κυριαρχία στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις επικεντρώνοντας στην ιδεοτυπική δραματουργική εξέταση (των αλληλεπιδράσεων εντός) τριών κοινωνικών εγκαταστάσεων<sup>3</sup>: του στρατού, της εκκλησίας και του σχολείου.

Η μεθοδολογία της έρευνας είναι βιβλιογραφική. Ανασυγκροτούμε την γκοφμανική κοινωνιολογία παρακολουθώντας τη δομή του βιβλίου του *Η Παρουσίαση του Εαυτού στην Καθημερινή Ζωή*, εφόσον αυτό είναι το έργο στο οποίο αναπτύσσει πρώτη φορά και τόσο συστηματοποιημένα τη δραματουργική μεταφορά στην εξέταση των καθημερινών

---

<sup>3</sup> «Μια κοινωνική εγκατάσταση είναι οποιοσδήποτε χώρος περιβάλλεται από σταθερούς φραγμούς στην αντίληψη, στον οποίο σημειώνεται τακτικά ένα συγκεκριμένο είδος δραστηριότητας»: Goffman, E. (2006), *Η παρουσίαση του εαυτού στην καθημερινή ζωή*, μτφρ. Μ. Γκόφρα, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σελ. 296.

αλληλεπιδράσεων. Ωστόσο, δεν περιοριζόμαστε σε αυτό το έργο, αλλά ανατρέχουμε και σε άλλες εργασίες του που επεξηγούν και διασαφηνίζουν έννοιες και σχήματα που χρησιμοποιεί στην *Παρουσίαση*. Τα αποτελέσματα της ανασυγκρότησης αυτής τα εφαρμόζουμε στο τρίτο κεφάλαιο κατασκευάζοντας ένα συνεχές της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις: στον έναν πόλο, αυτόν της *κυριαρχίας-ως-ιδιότητας* ή της *αυθεντίας* όπως τον ονομάζουμε, η κυριαρχία πραγματώνεται δραματουργικά ως μια αδιαμφισβήτητη ιδιότητα του εαυτού. Στον άλλο πόλο, αυτόν της *κυριαρχίας-ως-σχέσης* ή της *κυριάρχησης*, η κυριαρχία σε μια αλληλεπίδραση γίνεται πιο αισθητή, ακριβώς επειδή αμφισβητείται το πρόσωπο του κυρίαρχου. Ακολουθώντας μια κίνηση από τον πόλο της αυθεντίας στον πόλο της κυριάρχησης, και διαβάζοντας εμπειρικές έρευνες άλλων υπό το πρίσμα αυτό, εξετάζουμε δραματουργικά τις αλληλεπιδράσεις εντός τριών εγκαταστάσεων με σκοπό να εξαγάγουμε ιδεοτυπικά συμπεράσματα σχετικά με την κυριαρχία στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις.

Οφείλουμε εδώ ένα σχόλιο για την χρήση της έννοιας της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις. Αρχικά, δε διακρίνουμε αυστηρά μεταξύ των λέξεων «κυριαρχία», «αυθεντία» και «εξουσία»: χρησιμοποιούμε τον όρο «κυριαρχία», αφομοιώνοντας σε αυτόν τις άλλες λέξεις, για να δηλώσουμε τόσο το ενεργητικό της άσκησης μιας *domination*, όσο και το καθολικό και οικουμενικό δικαίωμα σε αυτή τη *domination* που προσφέρει μια *Herrschaft*. Επίσης, προσφέρουμε έναν ιδεοτυπικό ορισμό στην αρχή της εργασίας μας, ο οποίος διατρέχει μεν τον κίνδυνο να είναι «κατ' ανάγκη εντελώς κενός, όπως όλοι οι ορισμοί εννοιών που προσπαθούν να προσδιορίσουν επιμέρους στοιχεία της κοινωνικής ζωής με έναν τρόπο που περιλαμβάνει ολόκληρη την ιστορία»,<sup>4</sup> αλλά δίνεται εντούτοις για λειτουργικούς σκοπούς προώθησης του επιχειρήματός μας. Στην πορεία της εργασίας μας η έννοια της κυριαρχίας ξεκαθαρίζεται και ορίζεται περιγραφικά και συνεκτικά ως μέρος του αναλυτικού μας πλαισίου.

Η έρευνά μας δεν είναι πρωτότυπη στο ότι αναζητά και εντοπίζει στο γκοφμανικό έργο προοπτικές ανάλυσης της κυριαρχίας. Αν και ο Goffman έχει κατηγορηθεί ότι από το έργο του λείπει παντελώς η εξέταση της εξουσίας, με αποτέλεσμα να δικαιολογούνται σε αυτό οι υφιστάμενες κοινωνικές ιεραρχίες,<sup>5</sup> υπάρχουν αρκετοί οι οποίοι έχουν παρόμοια έμπνευση με εμάς και ρωτούν το γκοφμανικό σχήμα αν μπορεί να τους προσφέρει χρήσιμα εργαλεία κατανόησης της κυριαρχίας. Αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένους. Η Mary F. Rogers υποστηρίζει ότι υφίσταται στο γκοφμανικό έργο μια «αλληλεπιδραστική αποβλεπτικότητα» –ή στρατηγική αλληλεπίδραση, όπως την ονομάζει ο Goffman- η οποία αποτελεί στην

<sup>4</sup> Horkheimer, M., Fromm, E. & Marcuse, H. (1996), *Αυθεντία και Οικογένεια*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα: Νήσος, σελ. 50.

<sup>5</sup> Gouldner, A. (1970), *The Coming Crisis of Western Sociology*, Λονδίνο: Heinemann, σσ. 379, 487.

πραγματικότητα εξουσιαστική επιρροή στη δράση άλλων.<sup>6</sup> Επίσης, η θεωρία του Goffman σχετικά με τα «ολοπαγή ιδρύματα» έχει συγκριθεί με την πειθαρχική κοινωνία του φουκωικού Πανοπτικού.<sup>7</sup> ακόμη περισσότερο, η γκοφμανική κοινωνιολογία έχει θεωρηθεί συμπληρωματική της φουκωικής «μικροφυσικής της εξουσίας».<sup>8</sup> Επιπλέον, ο Richard Jenkins με μια προκλητική διάθεση κατονομάζει τον Goffman ως έναν μείζονα θεωρητικό της εξουσίας στηριζόμενος σε μια ιδιαίτερη ανάγνωση του 'The Interaction Order'.<sup>9</sup> Τέλος, πολύ κοντά στη δική μας σύλληψη, ο Giddens υποστηρίζει ότι δεν μπορούμε να εξηγήσουμε ικανοποιητικά τους λόγους για τους οποίους μια αλληλεπίδραση μορφοποιείται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο αν δε συμπεριλάβουμε σε αυτή την εξήγηση ζητήματα εξουσίας.<sup>10</sup>

Η πραγμάτευση της σχέσης της γκοφμανικής δραματουργίας με την κυριαρχία που αναπτύσσεται στην παρούσα διπλωματική εργασία βρίσκεται αρκετά κοντά στην άποψη του Giddens. Ωστόσο, κι αυτό είναι το τελευταίο σημείο της εισαγωγής, η διαφορά με την άποψη αυτή του Giddens, και η πρωτοτυπία της εργασίας μας, έγκειται σε μια διπλή θεώρηση: η κυριαρχία και η αλληλεπίδραση, όπως και η σχέση μεταξύ τους, νοούνται ταυτόχρονα σε δύο επίπεδα, το *φορμαλιστικό* και το *μικροαναλυτικό*. Το σχήμα αυτό ακολουθεί τη σκέψη του Goffman, ο οποίος «αναγιγνώσκει» τα δεδομένα της καθημερινής πραγματικότητας τόσο ως ιδεοτυπικά παραδείγματα, όσο και ως ατομικές περιπτώσεις, κινούμενος συνεχώς μεταξύ των δύο, δίχως να επιλέγει αποφασιστικά και αμετάκλητα τον φορμαλισμό ή τη μικροανάλυση. Η διάσπαση αυτή είναι αποτέλεσμα της νατουραλιστικής του μεθοδολογικής διάθεσης<sup>11</sup>: ο Goffman προσπαθούσε να διασφαλίσει για τον εαυτό του τη δυνατότητα να παρατηρεί την πραγματικότητα όσο το δυνατόν πιο άμεσα και απαλλαγμένος από θεωρητικά φίλτρα, και την ίδια στιγμή να διατηρεί το δικαίωμά του σε μια εκλεκτικιστική οργάνωση της αμέτρητης ποσότητας των εμπειρικών του δεδομένων. Η δραματουργική μεταφορά είναι ένας τέτοιος τρόπος τελικής διάταξης των στοιχείων, που αφομοιώνει τόσο τον φορμαλισμό όσο και τη μικροανάλυση, δίχως να θυσιάζεται η ακεραιότητα κανενός από τα δύο επίπεδα. Στην εργασία

---

<sup>6</sup> Rogers, M. F. (1977), 'Goffman on Power', *The American Sociologist*, 12:2, σσ. 88-95.

Rogers, M. F., 'Goffman on Power, Hierarchy, and Status, στο Ditton, J. (1980), *The View from Goffman*, Λονδίνο: The Macmillan Press, σσ. 100-133.

<sup>7</sup> Battershill, C., 'Erving Goffman as a precursor to post-modern sociology', στο Riggins, S. H. (επιμ.) (1990), *Beyond Goffman*, Βερολίνο: de Gruyter, σσ. 177-180.

<sup>8</sup> Leib, R. S. (2017), 'Spaces of the Self: Foucault and Goffman on the Micro-Physics of Discipline', *Philosophy Today*, 61: 1, σσ. 189-210.

<sup>9</sup> Jenkins, R. (2008), 'Erving Goffman: A major theorist of power?', *Journal of Power*, 1: 2, σσ. 157-168.

<sup>10</sup> Giddens, A. (2009), 'On Rereading The Presentation of Self: Some Reflections', *Social Psychology Quarterly*, 72: 4, σελ. 293.

<sup>11</sup> Manning, P. (1992), *Erving Goffman and Modern Sociology*, Cambridge: Polity Press, σσ. 148-152.

Burns, T. (1992), *Erving Goffman*, Λονδίνο: Routledge, σελ. 109.

Smith, G. (2006), *Erving Goffman*, Λονδίνο: Routledge, σσ. 114-117.

μας θεωρούμε ότι η κυριαρχία εγγράφεται στην ίδια τη δραματουργική μεταφορά με έναν παρόμοια διπλό τρόπο: μικροαναλυτικά, στον ορισμό της κατάστασης και φορμαλιστικά, στη διανομή των δραματουργικών μέσων. Τελικά, με την αναγνώριση αυτής της διπλής θεώρησης στον γκοφμανικό στοχασμό, μπορούμε όχι μόνο να προχωρήσουμε σε μια νέα σύλληψη της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις, αλλά και να αφομοιώσουμε το συνολικό γκοφμανικό έργο σε μια χαλαρά πλαισιωμένη αλλά συνεκτική αφήγηση, βλέποντας για παράδειγμα τις ορολογικές διαφορές μεταξύ «έκφραση-εντύπωση», «σέβας-διαγωγή», «υποχρεώσεις-προσδοκίες», ζεύγη εννοιών που εκτείνονται χρονικά στο σύνολο της γκοφμανικής διανοητικής βιογραφίας, όχι ως εννοιολογικές ασάφειες, αλλά ως διαφορές επιπέδου.

## Το διπλό πεδίο της αλληλεπίδρασης

Ο Goffman φαίνεται ότι δεν ενδιαφερόταν τόσο ενεργά να κάνει μια σαφή διάκριση μεταξύ της αλληλεπίδρασης ως ερευνητικού αντικειμένου και της *κάθε* αλληλεπίδρασης ως μονάδας ανάλυσης. Έτσι, βλέπουμε να επικρατεί μια σύγχυση σε όλο του το έργο σχετικά με τις δύο αυτές προοπτικές. Ωστόσο, αξίζει να αναφέρουμε ότι ο Goffman φαίνεται ότι είχε συνείδηση αυτής της διάκρισης, αφού στο τέλος της εισαγωγής του στο βιβλίο του *Η παρουσίαση του εαυτού στην καθημερινή ζωή* αναφέρει τα εξής:

**Η** αλληλεπίδραση (εννοείται η πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπίδραση) μπορεί να οριστεί σε γενικές γραμμές ως η αμοιβαία επίδραση που ασκούν μεταξύ τους οι άνθρωποι, καθένας πάνω στις πράξεις του άλλου, όταν βρίσκονται υπό την άμεση φυσική παρουσία ο ένας του άλλου. *Μία* αλληλεπίδραση μπορεί να οριστεί ως το σύνολο της αλληλεπίδρασης που σημειώνεται κατά τη διάρκεια μίας οποιασδήποτε συγκεκριμένης περίπτωσης όπου ορισμένοι άνθρωποι βρίσκονται υπό τη διαρκή παρουσία ο ένας του άλλου· ο όρος «*μία* συνάντηση» [encounter] θα ταίριαζε εξίσου καλά.<sup>12</sup>

Από τους ορισμούς αυτούς αντλούμε τη νομιμοποίηση να υποστηρίξουμε την υπόθεση ότι ο Goffman διαβλέπει στις αναλύσεις του σχετικά με την αλληλεπίδραση δύο εννοιολογικά επίπεδα, το *φορμαλιστικό* και το *μικροαναλυτικό*. Στο φορμαλιστικό επίπεδο, η αλληλεπίδραση ορίζεται με έναν τρόπο τόσο γενικό που ενδεχομένως ο ορισμός να φαίνεται άχρηστος, ωστόσο είναι αυτή η φορμαλιστική γενικότητα που επιτρέπει στον Goffman να στοιχειοθετήσει την υπόθεση ότι η αλληλεπίδραση είναι ένα νόμιμο και αυτόνομο αντικείμενο κοινωνιολογικής ανάλυσης. Το κύριο, αν και κρυμμένο στην προφάνειά του, συμπέρασμα που μπορούμε να εξάγουμε από τον ορισμό αυτόν είναι ότι η συμπαρουσία των υποκειμένων σε μια αλληλεπίδραση παράγει ορισμένα αποτελέσματα. Ο Goffman αρνείται να δει αυτά τα αποτελέσματα ως «δείκτες, εκφράσεις ή συμπτώματα κοινωνικών δομών [...] χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον να [αντιμετωπίσει] αυτά τα αποτελέσματα ως δεδομένα με τους δικούς τους όρους».<sup>13</sup> Αντίθετα, στο τελευταίο του κείμενο με τίτλο *The interaction order*,<sup>14</sup> που αποτελεί μια σύνοψη του συνολικού γκοφμανικού ερευνητικού προγράμματος και το οποίο ξεκαθαρίζει ορισμένες επιστημολογικές και μεθοδολογικές παραδοχές, θέτοντας ταυτόχρονα κάποιες επιπλέον ερευνητικές προοπτικές, ο Goffman προτάσσει μια επιστημολογική προσταγή, σύμφωνα με την οποία κάθε κοινωνιολόγος της αλληλεπίδρασης οφείλει να:

<sup>12</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 71 (οι επισημάνσεις δικές μου).

<sup>13</sup> Goffman, E. (1983), 'The Interaction Order', *American Sociological Review*, 48:1, σελ. 2.

<sup>14</sup> Goffman, E. (1983), 'The Interaction Order', *American Sociological Review*, 48:1, σσ. 1-17.

συλλάβει διαφορετικά αυτά τα αποτελέσματα, μεγάλα ή μικρά, έτσι ώστε αυτό που μοιράζονται να μπορεί να εξαχθεί και να αναλυθεί, και έτσι ώστε οι μορφές της κοινωνικής ζωής από τις οποίες προέρχονται να μπορούν να συγκροτηθούν και να καταγραφούν κοινωνιολογικά, επιτρέποντας κατ' αυτόν τον τρόπο να φανερωθεί αυτό που είναι εγγενές στην αλληλεπιδραστική ζωή. Με αυτόν τον τρόπο, μπορεί κανείς να περάσει από το απλώς εντοπισμένο [situated] στο καταστασιακό [situational], με άλλα λόγια, από αυτό που τυχαία εντοπίζεται στις κοινωνικές καταστάσεις (και θα μπορούσε χωρίς ιδιαίτερες αλλαγές να εντοπιστεί και εκτός αυτών) σε ό,τι θα μπορούσε να συμβεί μόνο στις πρόσωπο με πρόσωπο συναθροίσεις.<sup>15</sup>

Ο Goffman λοιπόν ανάγει την αλληλεπίδραση σε ειδικό τομέα ή *τάξη*, όπως αναφέρει ο ίδιος, επιστημονικής ανάλυσης, επιχειρώντας να εντοπίσει τους τρεις απαραίτητους όρους δυνατότητας που πρέπει να ικανοποιεί ένα αντικείμενο ώστε να αποτελεί όντως αυτόνομο τομέα επιστημονικής ανάλυσης:

ότι τα περιλαμβανόμενα στοιχεία ταιριάζουν μεταξύ τους περισσότερο από ό,τι με στοιχεία πέρα από την [αλληλεπιδραστική] τάξη· ότι η αναζήτηση σχέσεων μεταξύ των τάξεων είναι αποφασιστικής σημασίας, ένα ζήτημα από μόνο του, και ότι μια τέτοια αναζήτηση προϋποθέτει εξαρχής την οριοθέτηση των διαφόρων κοινωνικών τάξεων· ότι απομονώνοντας την αλληλεπιδραστική τάξη μάς προσφέρεται ένα μέσο και μια αιτία να εξετάσουμε συγκριτικά διαφορετικές κοινωνίες, όπως και τη δική μας ιστορικά.<sup>16</sup>

Εδώ, όπως είναι προφανές, η λέξη «τάξη» είναι μετάφραση όχι του όρου «class» αλλά του «order»: η επιλογή του όρου αυτού από τον Goffman, και όχι ενός άλλου,<sup>17</sup> γίνεται συνειδητά, με σκοπό να οριοθετήσει θεωρητικά ένα σύστημα το οποίο απαιτεί τη δική του λογική ταξινόμησης των στοιχείων του και την αναζήτηση εγγενών κανόνων (ή κανονικοτήτων). Ο Goffman αναφέρει ότι με τον όρο αυτό δεν εννοείται αναγκαστικά η «τακτικότητα» των στοιχείων που συμμετέχουν στην τάξη, αν και το ίδιο το αλληλεπιδραστικό πεδίο είναι μάλλον ιδιαίτερα τακτικό και οργανωμένο. Αυτό που εννοεί ο Goffman με τον όρο αυτόν είναι ότι η αλληλεπίδραση καθαυτή αποτελεί ένα σύστημα δραστηριότητας με τους δικούς του κανόνες που επιτρέπουν, απαγορεύουν, διευκολύνουν, προβλέπουν, ορίζουν και καθοδηγούν τη δράση, ενώ αυτή η κλειστή και μεθοδική (ή, καλύτερα, τακτική) οργάνωση στηρίζεται σε κοινές γνωστικές προπαραδοχές των συμμετεχόντων σε αυτή την τάξη, καθώς και σε αυτοσυντηρούμενους περιορισμούς.<sup>18</sup>

<sup>15</sup> Στο ίδιο, σσ. 2-3.

<sup>16</sup> Στο ίδιο, σελ. 2.

<sup>17</sup> Όπως είναι ο όρος «domain» που χρησιμοποιεί κι ο ίδιος άλλωστε στο ίδιο κείμενο.

<sup>18</sup> Στο ίδιο, σελ. 5. Ενδεικτικός είναι και ο ορισμός της κοινωνικής τάξης (social order) που δίνει ο ίδιος στη διδακτορική του διατριβή λίγα χρόνια πριν από την πρώτη έκδοση της *Παρουσίασης του Εαυτού*: «η κοινωνική τάξη εντοπίζεται εκεί όπου η διαφοροποιημένη δραστηριότητα διαφορετικών δραστών ενσωματώνεται σε ένα μοναδικό σύνολο, επιτρέποντας έτσι τη συνειδητή ή ασυνειδητή πραγματοποίηση ορισμένων συνολικών στόχων ή

Στόχος του Goffman, λοιπόν, είναι να αναγάγει την αλληλεπίδραση σε έναν αναλυτικά βιώσιμο τομέα επιστημονικής ανάλυσης, για την προσέγγιση του οποίου η κατάλληλη μέθοδος είναι η μικροανάλυση.<sup>19</sup> Δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι η μέθοδος της μικροανάλυσης προτάσσεται τόσο κεντρικά και στο ίδιο επίπεδο με την φορμαλιστική θεμελίωση της αλληλεπίδρασης ως αυτόνομου τομέα ανάλυσης. Εξάλλου, ο ίδιος αναφέρει ότι «οι εστιασμένες συναθροίσεις έχουν μοναδικές και σημαντικές ιδιότητες, τις οποίες μια φορμαλιστική προσέγγιση της αλληλεπίδρασης [...] συνήθως παραγνωρίζει».<sup>20</sup> Η κοινωνιολογία του Goffman αποφεύγει τις θεωρητικές φιλοδοξίες γύρω από μια ολοκληρωτική αφήγηση σχετικά με την φύση και την εξέλιξη της σύγχρονης κοινωνίας, δίχως ωστόσο να αποφεύγει να τις λάβει υπόψη του. Αντιθέτως, ως «εξερευνητής του απειροελάχιστου»,<sup>21</sup> αυτό που τον ενδιαφέρει είναι η περιγραφή, ταξινόμηση και εννοιολόγηση των λεπτομερειών της καθημερινής αλληλεπίδρασης.<sup>22</sup> Η φορμαλιστική θεώρηση λοιπόν της αλληλεπίδρασης γίνεται με σκοπό, όχι την προώθηση κάποιας με γενικούς όρους εξήγησης της κοινωνίας συνολικά, αλλά την κατανόηση των μικρών, καθημερινών προβλημάτων της πρόσωπο-με-πρόσωπο συνάντησης μεταξύ δύο ή περισσότερων ανθρώπων:

Αλλά η σταθερή έμφαση του Goffman είναι στο μικροεπίπεδο των άμεσων αλληλεπιδράσεων· και η ‘κοινωνία’ που επιβεβαιώνεται [στο μικροεπίπεδο] και κάνει τις απαιτήσεις της αισθητές δεν είναι κάποια μυστηριώδης μακρινή οντότητα αλλά ενσαρκώνει τις απαιτήσεις της κοινωνικότητας στο εδώ-και-τώρα.<sup>23</sup>

Έτσι, αφού έχει καταφέρει να ορίσει την αλληλεπίδραση φορμαλιστικά ως έναν αυτόνομο τομέα ανάλυσης, μπορεί τώρα αξιοποιώντας τη μέθοδο της μικροανάλυσης να εξετάσει αυτή τη «συγκεκριμένη περίπτωση όπου ορισμένοι άνθρωποι βρίσκονται υπό τη διαρκή παρουσία ο ένας

---

λειτουργιών»: Goffman, E. (1953), *Communication Conduct in an Island Community* (διδακτορική διατριβή), Σικάγο: Πανεπιστήμιο του Σικάγο, σελ. 33.

<sup>19</sup> Goffman, E. (1983), *ό.π.*, σελ. 2.

<sup>20</sup> Goffman, E. (1996), *Συνανήσεις*, μτφρ. Δ. Μακρυγιάννη, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σελ. 107. Χρειάζεται εδώ μια σημαντική παρατήρηση: ο Goffman στην παραπάνω παραπομπή αναφέρεται στην φορμαλιστική προσέγγιση που χρησιμοποιεί μια παραδοσιακή θεωρία των ρόλων. Η παράλειψη αυτής της συγκεκριμένης αναφοράς είναι συνειδητή εκ μέρους του εδώ γραφόντος. Η ερευνητική βιογραφία του Goffman παραπέμπει σε μια προσπάθεια συγχώνευσης δύο αντίθετων κινήσεων: η βιβλιογραφική του πορεία μπορεί να ειπωθεί μεν ως μια πορεία από τη μικροανάλυση στον φορμαλισμό· από την *Παρουσίαση του Εαυτού* μέχρι την *Ανάλυση Πλαισίου*, ο Goffman φαίνεται ότι προσπαθεί να βρει φορμαλιστικές σταθερές για τη θεμελίωση μιας κοινωνιολογικής μελέτης της αλληλεπίδρασης χωρίς την αναγωγή της σε μια ατομικιστική ψυχολογία. Οι μεθοδολογικές και επιστημολογικές επιλογές του, ωστόσο, δείχνουν ότι προσπαθεί να ξεφύγει από την φορμαλιστική προσέγγιση, όχι μόνο της θεωρίας των ρόλων, αλλά και ενός παρσονικής εμπνεύσεως δομολειτουργισμού ή ακόμη και ενός ζιμμελιανού φορμαλισμού των ορίων.

<sup>21</sup> Bourdieu, P. (1983), ‘Erving Goffman, Discoverer of the Infinitely Small’, μτφρ. R. Nice, *Theory, Culture and Society*, 2: 1, σσ. 112-113.

<sup>22</sup> Smith, G. (2006), *ό.π.*, Λονδίνο: Routledge, σελ. 1.

<sup>23</sup> Collins, R. (2004), *Interaction Ritual Chains*, Princeton: Princeton University Press, σελ. 16.

του άλλου».<sup>24</sup> Για να κατανοήσουμε την κίνηση από το φορμαλιστικό στο μικροαναλυτικό επίπεδο μπορούμε να αξιοποιήσουμε τη θεωρία του Bourdieu και να θεωρήσουμε την αλληλεπίδραση ως πεδίο.<sup>25</sup>

Τη νομιμοποίηση για μια τέτοια μεθοδολογική επιλογή αντλούμε από την ομοιότητα στο πνεύμα της εννοιολογικής σύλληψης του Goffman και του Bourdieu όταν πραγματεύονται και δομούν θεωρητικά την αλληλεπιδραστική τάξη ο πρώτος και το πεδίο ο δεύτερος. Δεν είναι τυχαίο καταρχάς το γεγονός ότι και ο Bourdieu έχει κατηγορηθεί για την ίδια οικολογική σύγχυση, όταν αναφέρεται στην έννοια του πεδίου.<sup>26</sup> Το γεγονός αυτό, όπως και η γενικότερη ομοιότητα με την γκοφμανική σύλληψη, φαίνεται και στην έκθεση των εννοιολογικών βημάτων που πρέπει κανείς να ακολουθήσει όταν χρησιμοποιεί την έννοια του πεδίου: από την θέση του εκάστοτε πεδίου έναντι του «πεδίου της εξουσίας»<sup>27</sup> μέχρι τις έξεις των (συγκεκριμένων) υποκειμένων που συμμετέχουν σε ένα συγκεκριμένο πεδίο, τα αναλυτικά βήματα που ακολουθεί ο Bourdieu παραπέμπουν σε μια κίνηση από το φορμαλιστικό επίπεδο στο μικροαναλυτικό.<sup>28</sup> Ακόμη περισσότερο, η αλληλεπίδραση ως (φορμαλιστικό) πεδίο έχει μια μοναδική σε αυτή λογική, «που εγκαθιδρύεται ως ενσώματη κατάσταση με τη μορφή μιας ειδικής έξης»,<sup>29</sup> μια έξη που καθοδηγεί την γενική αλληλεπιδραστική γνώση και πρακτική, ή, με άλλα λόγια, έναν νόμο, όπως γράφει ο Bourdieu, που είναι «μη αναγώγιμος και μη συγκρίσιμος, με οποιονδήποτε άλλον, [και ο οποίος] δεν μπορεί να συσχετισθεί με τον νόμο κάποιου άλλου πεδίου και με το καθεστώς αληθείας που αυτό επιβάλλει».<sup>30</sup> Εξάλλου, ο Goffman διαβλέπει στην αποτυχία αναγνώρισης και σεβασμού του νόμου της αλληλεπίδρασης τα πρώτα εκείνα φανερά σημάδια που οι ψυχίατροι αναγνωρίζουν κατά τη διάγνωση της ψυχικής διαταραχής.<sup>31</sup> Ωστόσο, σε ένα μικροαναλυτικό επίπεδο, κάθε συγκεκριμένη αλληλεπίδραση απαιτεί –για να είναι δυνατή– ένα μίνιμουμ «αυθόρμητης εμπλοκής» σε αυτή, που σημαίνει ότι τα υποκείμενα διατηρούν «κάποιο

<sup>24</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 71.

<sup>25</sup> Αν και αυτός δεν είναι φυσικά ο μόνος ούτε ο κύριος λόγος για μια τέτοια μεθοδολογική απόφαση.

<sup>26</sup> Thomson, P. (2008), 'Field', στο M. Grenfell (επιμ.), *Pierre Bourdieu: Key Concepts*, σελ. 79.

<sup>27</sup> Με την έννοια του «πεδίου της εξουσίας» ο Bourdieu προσπαθεί να συλλάβει τον χώρο (όπως και τις συγκρούσεις μεταξύ) των κυρίαρχων κάθε ξεχωριστού πεδίου, όπως το θρησκευτικό πεδίο, το καλλιτεχνικό πεδίο, το γραφειοκρατικό πεδίο κ.ο.κ.: Wacquant, L. J. D. (1993), 'From Ruling Class to Field of Power: An Interview with Pierre Bourdieu on La Noblesse d'État', *Theory, Culture & Society*, 10: 3, σσ. 19-21. Επομένως εδώ η ανάλυσή του βρίσκεται σε ένα φορμαλιστικό επίπεδο, εφόσον αναγνωρίζει διαφορετικά (μεγάλα) πεδία τα οποία αποτελούν μικρόκοσμους και απαιτούν διαφορετική προσέγγιση και ανάλυση το καθένα, όπως ακριβώς το αλληλεπιδραστικό πεδίο έναντι όλων των άλλων.

<sup>28</sup> Wacquant, L. J. D. (1989), 'Towards a Reflexive Sociology: A Workshop with Pierre Bourdieu', *Sociological Theory*, 7: 1, σελ. 40.

<sup>29</sup> Bourdieu, P. (2015), *Πασκαλιανοί Διαλογισμοί*, μτφρ. Ε. Γιαννοπούλου, Αθήνα: Πατάκη, σελ. 29.

<sup>30</sup> Στο ίδιο, σελ. 176.

<sup>31</sup> Goffman, E. (1963), *Behavior in Public Places*, Νέα Υόρκη: The Free Press, σσ. 3-4.

Goffman, E. (2012), *Η παραφροσύνη κατ' οίκον*, μτφρ. Δ. Μακρυνιώτη, Αθήνα: Αλέξανδρεια, σσ. 48-65.



είδος γνωστικής και συγκινησιακής απορρόφησης»<sup>32</sup> με έναν τρόπο ώστε εν τέλει «κάθε [αλληλεπιδραστικό] πεδίο, όπως η πασκαλιανή ‘τάξη’, [να] εγκλωβίζει λοιπόν τους δρώντες στα δικά του διακυβεύματα».<sup>33</sup> Με άλλα λόγια, όταν μιλάμε για το μικροαναλυτικό πεδίο της αλληλεπίδρασης μιλάμε για ένα *συγκεκριμένο* μικρόκοσμο αλληλεπίδρασης, που ενέχει «ένα σύνολο σημασιών που αναφέρονται αποκλειστικά σ’ αυτήν»<sup>34</sup> έναν μικρόκοσμο που προσφέρει επί τόπου τα υλικά για την πραγμάτωση όλου του φάσματος των δυνατών συμβάντων και ρόλων,<sup>35</sup> μια ειδική *illusio* του *συγκεκριμένου* αλληλεπιδραστικού πεδίου, που σημαίνει ότι οι συμμετέχοντες επενδύουν σε αυτό και πιστεύουν ότι «το παίγνιο»<sup>36</sup> αξίζει τον κόπο και το τίμημα».<sup>37</sup>

Το ερευνητικό πλεονέκτημα από τη θεώρηση της αλληλεπίδρασης ως πεδίου, και αυτό που δικαιολογεί εν τέλει μια τέτοια επιλογή, βρίσκεται στην εξής μεθοδολογική προσαγωγή του Bourdieu: «πρέπει κανείς να χαρτογραφήσει την αντικειμενική δομή των σχέσεων μεταξύ των θέσεων τις οποίες κατέχουν οι δράστες [...] που ανταγωνίζονται για τη νομιμοποιημένη μορφή της συγκεκριμένης εξουσίας, τόπος της οποίας είναι το πεδίο αυτό».<sup>38</sup> Έτσι, στην εργασία αυτή, προσπαθούμε να δούμε τις θέσεις που κατέχουν οι αλληλεπιδρώντες σε μια συνάντηση και τις σχέσεις μεταξύ αυτών των θέσεων, χωρίς όμως να θεωρούμε ότι σκοπός *κάθε* αλληλεπίδρασης είναι η κυριαρχία, αλλά μόνο ενός συγκεκριμένου είδους ή κάτω υπό συγκεκριμένες συνθήκες η κυριαρχία γίνεται το κεντρικό διακύβευμα. Σε κάθε αλληλεπίδραση ωστόσο, τουλάχιστον όπως τις περιγράφει ο Goffman –και αυτή είναι η κεντρική υπόθεση της εργασίας-, η κυριαρχία αποτελεί τον πιο καθοριστικό παράγοντα διαμόρφωσης, συντήρησης και –όταν τίθεται ως σκοπός- μεταβολής του πεδίου της συνάντησης. Αυτό συμβαίνει διότι οι θέσεις των αλληλεπιδρώντων «ορίζονται αντικειμενικά [...] από την παρούσα και τη δυνητική κατάστασή τους (*situs*) στη δομή της διανομής των ειδών δύναμης»<sup>39</sup> (ή κεφαλαίου), η κατοχή των οποίων

<sup>32</sup> Goffman, E. (1963), *ό.π.*, σελ. 36.

<sup>33</sup> Bourdieu, P. (2015), *ό.π.*, σελ. 176.

<sup>34</sup> Goffman, E. (1996), *ό.π.*, σελ. 92.

<sup>35</sup> Στο ίδιο, σελ. 93.

<sup>36</sup> Δεν είναι τυχαίο, ακόμη, όσον αφορά στις ομοιότητες στο πνεύμα της εννοιολογικής σύλληψης μεταξύ των δύο στοχαστών, το γεγονός ότι τόσο ο Bourdieu για τα πεδία όσο και ο Goffman για τις συναντήσεις χρησιμοποιούν ως εξηγητικό και αναλυτικό όχημα τη μεταφορά του παιχνιδιού.

<sup>37</sup> Bourdieu P. (2000), *Πρακτικοί Λόγοι*, μτφρ. Ρ. Τουτουντζή, Αθήνα: Πλέθρον, σελ. 137.

<sup>38</sup> Wacquant, L. J. D. (1989), *ό.π.*, σελ. 40.

<sup>39</sup> Μεταφράζουμε τον όρο power όχι ως εξουσία, αλλά ως δύναμη διότι αυτό που θεωρούμε ότι εννοεί ο Bourdieu με τον όρο εδώ είναι όχι η πραγματική άσκηση εξουσίας, αλλά η *πιθανότητα* κάτι τέτοιου κατά τον ορισμό της δύναμης που παραθέτει ο Weber: «*Δύναμη* σημαίνει κάθε πιθανότητα επιβολής της ίδιας βούλησης εντός μιας κοινωνικής σχέσης, ακόμη και ενάντια σε αντίσταση, ασχέτως πού στηρίζεται αυτή η πιθανότητα»: Weber, M. (2005), *Οικονομία και Κοινωνία. Α΄ Τόμος: Κοινωνιολογικές έννοιες*, μτφρ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Σαββάλας, σελ. 52. Υπό την ίδια λογική, θεωρούμε ότι οι διάφορες μορφές κεφαλαίου, για τη διανομή των οποίων οι δράστες βρίσκονται σε ανταγωνισμό, αποτελούν αξιώσεις μιας κυριαρχίας ειδικής σε κάθε πεδίο.

επιτάσσει την πρόσβαση στα συγκεκριμένα οφέλη που διακυβεύονται στο πεδίο, όπως και από την αντικειμενική σχέση τους με άλλες θέσεις (κυριαρχίας, υποταγής, ομολογίας κλπ.)».<sup>40</sup>

Αξίζει στο σημείο αυτό να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με την χρήση της έννοιας της κυριαρχίας στην εργασία αυτή. Το σχήμα που καταθέτουμε εδώ, με τα δύο επίπεδα, φορμαλιστικό και μικροαναλυτικό, μπορεί να εφαρμοστεί και στην έννοια της κυριαρχίας. Φορμαλιστικά, η κυριαρχία εννοείται ως εξής:

ότι μια δηλωμένη [ή αναδιδόμενη] βούληση ('διαταγή') του ή των 'εξουσιαστών' θέλει να επηρεάσει το πράττειν άλλων (του ή των 'εξουσιαζόμενων') και το επηρεάζει όντως, προς την κατεύθυνση ώστε αυτό το πράττειν να εκδιπλώνεται σε έναν κοινωνικά σχετικό βαθμό με τέτοιο τρόπο, ως εάν να καθιστούν οι εξουσιαζόμενοι αξίωμα του πράττειν τους το περιεχόμενο της διαταγής χάριν της ιδίας ('υπακοή').<sup>41</sup>

Μικροαναλυτικά, αναζητάται το συγκεκριμένο αυτό περιεχόμενο σε κάθε πεδίο. Έτσι, η ειδική κυριαρχία εδώ είναι η αλληλεπιδραστική και θέλουμε να δείξουμε τον τρόπο με τον οποίο αυτή η ειδική κυριαρχία επιβάλλει ή μορφοποιεί ή καθορίζει τον ορισμό της κατάστασης και τον χαρακτήρα της δομής διανομής των αλληλεπιδραστικών πόρων.<sup>42</sup> Πιο συγκεκριμένα, η ειδική στο αλληλεπιδραστικό πεδίο κυριαρχία καθορίζει τον χαρακτήρα της δομής διανομής των αλληλεπιδραστικών πόρων που έχουν στη διάθεσή τους τα υποκείμενα και τους οποίους χρησιμοποιούν με σκοπό να επηρεάσουν τον ορισμό της κατάστασης, ο οποίος με τη σειρά του προσδιορίζει τις θέσεις των αλληλεπιδρώντων στο πεδίο,<sup>43</sup> με αποτέλεσμα η βούληση ενός ή περισσότερων κυρίαρχων να επηρεάζει το αλληλεπιδραστικό, και δη το δραματουργικό, πράττειν τού ή των κυριαρχούμενων. Την ίδια στιγμή, προσπαθούμε να δούμε πώς εξω-αλληλεπιδραστικά στοιχεία, στοιχεία που έρχονται από άλλα πεδία και συνδέονται με μορφές κυριαρχίας οι οποίες είναι ειδικές άλλων πεδίων, ή υπερβαίνουν με έναν τρόπο τα διάφορα ειδικά πεδία,<sup>44</sup> αποτελούν παράγοντες επιρροής της ειδικής στο αλληλεπιδραστικό πεδίο κυριαρχίας, καθώς αποτελούν τα ίδια αξιώσεις κυριαρχίας. Οι ξένες στη λογική του αλληλεπιδραστικού πεδίου μορφές και αξιώσεις κυριαρχίας, ωστόσο, για να γίνουν όντως μέρος

<sup>40</sup> Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. (1992), *An Invitation to Reflexive Sociology*, Cambridge: Polity Press, σελ. 97.

<sup>41</sup> Weber, M. (2009), *Οικονομία και Κοινωνία. Ε' Τόμος: Κοινωνιολογία της εξουσίας*, μτφρ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Σαββάλας, σσ. 11-12. Δανειζόμαστε από τον Weber εδώ έναν πρώτο, γενικό, ιδεοτυπικό ορισμό, στον οποίο προσθέτουμε μια άρρητη –και συμβολική («αναδιδόμενη»)- διάσταση, ώστε αργότερα και στην ερευνητική πορεία της εργασίας μας, ο ορισμός αυτός να εμπλουτιστεί με στοιχεία και να συγκεκριμενοποιηθεί με έναν περιγραφικό, και όχι οριστικό, τρόπο.

<sup>42</sup> Goffman, E. (1983), *ό.π.*, σσ. 9, 11, 12.

<sup>43</sup> Θυμίζουμε «κυριαρχίας, υποταγής, ομολογίας κλπ.»: Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. (1992), *ό.π.*, σελ. 97.

<sup>44</sup> Όπως είναι π.χ. η ανδρική κυριαρχία, η οποία φαίνεται να είναι ένα από εκείνα τα χαρακτηριστικά τα οποία ονομάζουμε δομικά, και δεν εντοπίζονται σε κάποιο συγκεκριμένο πεδίο, αλλά εμφανίζονται, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, σε όλα τα πεδία ως παράγοντες διαμόρφωσής τους.

μιας συνάντησης οφείλουν να σεβαστούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της και για τον λόγο αυτόν περνούν μέσα από «κανόνες μετασχηματισμού [...] δηλαδή κανόνες είτε απαγορευτικούς είτε διευκολυντικούς οι οποίοι μας πληροφορούν για το είδος των μορφολογικών τροποποιήσεων που θα προκύψουν όταν ένα εξωτερικό πρότυπο ιδιοτήτων εκδηλωθεί μέσα στη συνάντηση»<sup>45</sup>. αυτές οι μορφολογικές τροποποιήσεις γίνονται σύμφωνα με τις ιδιαίτερες μορφές και δυνάμεις του πεδίου,<sup>46</sup> τόσο φορμαλιστικά, ως αλληλεπιδραστικά στοιχεία,<sup>47</sup> όσο και μικροαναλυτικά, στη δομή και την ιστορία της συγκεκριμένης συνάντησης.<sup>48</sup> Ο Goffman προβλέπει κάτι τέτοιο όταν λέει:

[...] ένας τοπικά πραγματοποιούμενος κόσμος ρόλων και συμβάντων απομονώνει τους μετέχοντες από πολλά ζητήματα εξωτερικής προέλευσης που θα μπορούσαν να είχαν θεωρηθεί σχετικά, επιτρέπει όμως σε μερικά από αυτά τα εξωτερικά ζητήματα να εισχωρήσουν στον κόσμο της αλληλεπίδρασης ως τυπικά τμήματά του. Ιδιαίτερα σημαντικές είναι εκείνες οι ιδιότητες του ευρύτερου κόσμου που συνθέτουν τα γνωρίσματα των μετεχόντων στη συνάντηση, διότι αυτά τα γνωρίσματα είναι εν δυνάμει καθοριστικά του τρόπου με τον οποίο κατανέμονται οι τοπικά πραγματοποιημένοι πόροι.<sup>49</sup>

Ακόμη περισσότερο, κι εδώ έγκειται το όριο της ανάλυσης του αλληλεπιδραστικού πεδίου στο μικροαναλυτικό επίπεδο, η αλληλεπιδραστική κυριαρχία σε μία συνάντηση δεν είναι αναγκαίο ότι θα μεταφερθεί σε κάποια άλλη ως πόρος ή ως ιδιότητα.<sup>50</sup> Αυτό συμβαίνει, (και εδώ αναδεικνύεται με τον πλέον μεστό τρόπο η διαφορά μεταξύ φορμαλιστικού και μικροαναλυτικού) διότι η αλληλεπίδραση είναι μεν ένα αυτόνομο πεδίο ανάλυσης με τα δικά του χαρακτηριστικά, αλλά ταυτόχρονα ένα αλληλεπιδραστικό πεδίο είναι ιδιαίτερο και διαφορετικό σε σχέση με κάθε άλλο αλληλεπιδραστικό πεδίο.

Επιστρέφοντας στη –δεμένη με την πραγματική ή δυνητική κυριαρχία- δομή των θέσεων μέσα σε ένα πεδίο, παρατηρεί κανείς λοιπόν ότι η δομή της διανομής των αλληλεπιδραστικών

<sup>45</sup> Goffman, E. (1996), *ό.π.*, σελ. 100.

<sup>46</sup> Wacquant, L. J. D. (1989), *ό.π.*, σελ. 41.

<sup>47</sup> Ενδιαφέρον παράδειγμα είναι αυτό που δίνει ο ίδιος ο Goffman: «Όμως, στην πραγματικότητα, όροι που πραγματώνονται έξω από τη συνάντηση προσλαμβάνουν μια κάποια τυπική θέση και βαρύτητα καθώς εμφανίζονται ως αναγνωρισμένα στοιχεία της περίπτωσης, ακόμα και αν καθορίζουν μόνο τους χρησιμοποιούμενους τύπους προσφώνησης, όπως όταν οι υπάλληλοι φέρονται με τον ίδιο τρόπο σε δύο πελάτες, με τη μόνη διαφορά ότι ο ένας αποκαλείται 'κύριος' και ο άλλος 'δεσποινίς'». Goffman, E. (1996), *ό.π.*, σελ. 95.

<sup>48</sup> «Η αμοιβαία αυθόρμητη εμπλοκή είναι μια *μυστική ένωση (unio mystico)*, μια κοινωνικοποιημένη κατάσταση υπνώσεως. Πρέπει επίσης να δούμε ότι η συζήτηση έχει μια ζωή από μόνη της και κάνει απαιτήσεις για λογαριασμό της. Είναι ένα μικρό κοινωνικό σύστημα με τις δικές του τάσεις συντήρησης των ορίων· είναι ένα μικρό κομμάτι δέσμευσης και αφοσίωσης με τους δικούς του ήρωες και κακούς»: Goffman, E., 'Alienation from Interaction', στο Goffman, E. (1967), *Interaction Ritual*, Νέα Υόρκη: Pantheon Books, σσ. 113-114.

<sup>49</sup> Goffman, E. (1996), *ό.π.*, σελ. 97.

<sup>50</sup> Θα μπορούσε όμως να μεταφερθεί ως κεφάλαιο, αλλά υπάρχουν τόσοι ετερόκλητοι καθορισμοί για να γίνει κάτι τέτοιο που μάλλον η περίπτωση αυτή έχει καλυφθεί από την πρόβλεψη της προηγούμενης πρότασης, και εξάλλου το γεγονός της μη-αναγκαιότητας είναι αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ.

πόρων, που συμβάλλουν στον ορισμό της κατάστασης, ο οποίος με τη σειρά του καθορίζει την θέση των υποκειμένων μέσα στο αλληλεπιδραστικό πεδίο, προσδιορίζεται από υποκειμενικές ιδιότητες και αντικειμενικά στοιχεία εξωτερικά του αλληλεπιδραστικού πεδίου, που εμφανίζονται είτε ως «ενσώματοι δείκτες του κύρους και του χαρακτήρα»<sup>51</sup> που φέρουν μαζί τους τα υποκείμενα κατά την είσοδο και την εμπλοκή τους σε μια συνάντηση, είτε είναι εντοπισμένα στον χώρο και την κατάσταση της αλληλεπίδρασης.<sup>52</sup> Θεωρούμε ότι αυτές οι ιδιότητες και στοιχεία αποτελούν μέρος και δείκτες μη-υλικών μορφών κεφαλαίων, που λειτουργούν ως αξιώσεις κυριαρχίας και είναι εξωτερικά του αλληλεπιδραστικού πεδίου. Τα κεφάλαια λοιπόν αυτά μετασηματίζονται και γίνονται μέρος μιας συνάντησης επηρεάζοντας, αν όχι καθορίζοντας, τις θέσεις των υποκειμένων στη δομή της διανομής των αλληλεπιδραστικών πόρων, προσφέροντας έτσι «προβάδισμα και προκαταβολή (με την έννοια του αρχικού πλεονεκτήματος και της πίστωσης ή προεξόφλησης)»<sup>53</sup> σε κάποια υποκείμενα. Ωστόσο, και συνεχίζοντας στην ίδια μικροαναλυτική λογική, ακριβώς επειδή «η διαδικασία της αμοιβαίας συντήρησης ενός ορισμού της [κατάστασης]»<sup>54</sup> στην πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπίδραση είναι κοινωνικά οργανωμένη μέσα από κανόνες συνάφειας και ασυνάφειας,<sup>55</sup> οι οποίοι αποφασίζουν τι θα αναγνωριστεί σε μια συνάντηση ως σχετικό και σημαντικό και τι όχι, δεν είναι σίγουρο ποιων κεφαλαίων οι κυριαρχικές αξιώσεις θα αναγνωριστούν κάθε φορά σε κάθε αλληλεπίδραση από τα υποκείμενα, με αποτέλεσμα να υπάρχουν διαφορές μεταξύ αλληλεπιδραστικών πεδίων όσον αφορά στη θεσιακή τους διάταξη.<sup>56</sup>

Συνοψίζοντας, λοιπόν, αναγνωρίζει κανείς ότι ο Goffman δεν κάνει ιδιαίτερη προσπάθεια να διακρίνει μεταξύ των δύο επιπέδων, φορμαλιστικού και μικροαναλυτικού, και αντιμετωπίζει την αλληλεπίδραση με έναν διπλό τρόπο παρόμοιο με εκείνο του μέσου συμμετέχοντα σε μια συνάντηση, που από τη μία τοποθετεί το άτομο απέναντί του σε μια ή περισσότερες κοινωνικές κατηγορίες και από την άλλη αναγνωρίζει στο ίδιο άτομο χαρακτηριστικά μοναδικά στην ενική του ύπαρξη και προσωπικότητα.<sup>57</sup> Η εκδίπλωση, ωστόσο, των δύο αυτών επιπέδων στη γκοφμανική σκέψη μας προσφέρει ορισμένα επιστημολογικά

---

<sup>51</sup> Goffman, E. (1983), *ό.π.*, σελ. 8.

<sup>52</sup> Ο Goffman μιλάει για «επί τόπου πραγματοποιήσιμα συμβάντα και ρόλους» (Goffman, E. (1996), *ό.π.*, σελ. 93) όπως επίσης και για «σκηνικό» και για «σκηνογραφικά μέρη του εκφραστικού εξοπλισμού» (Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σσ. 77-78).

<sup>53</sup> Bourdieu, P. (2002), *Η Διάκριση*, μτφρ. Κ. Καψαμπέλη, Αθήνα: Πατάκης, σελ. 115.

<sup>54</sup> Ο όρος «situation» στο συγκεκριμένο απόσπασμα μεταφράζεται ως «περίσταση», ενώ σε προηγούμενες (και επόμενες) σελίδες έχουμε αποδώσει τον όρο ως «κατάσταση». Ο λόγος για τον οποίο λοιπόν μπαίνει σε αγκύλες ο όρος και συνεχίζουμε να τον αποδίδουμε ως «κατάσταση», πέρα από τη γενική μας συμφωνία με αυτήν την απόδοση, είναι για να διατηρηθεί μια μεταφραστική συνέχεια.

<sup>55</sup> Goffman, E. (1996), *ό.π.*, σελ. 167.

<sup>56</sup> Goffman, E. (1983), *ό.π.*, σελ. 8.

<sup>57</sup> Goffman, E. (1983), *ό.π.*, σελ. 3.

πλεονεκτήματα. Φορμαλιστικά θεωρούμενη, η αλληλεπίδραση στέκεται αντάξια μιας ιδιαίτερης κοινωνιολογικής ανάλυσης πλάι σε όλους τους άλλους (νομιμοποιημένους) τομείς ανάλυσης. Μάλιστα, ο φορμαλισμός της αλληλεπίδρασης φαίνεται να κινείται σε τέτοια επίπεδα αφαίρεσης που διαπερνά και επηρεάζει άλλους τομείς της κοινωνικής και προσωπικής ζωής, με τον ίδιο τρόπο που νοούνται και χρησιμοποιούνται παραδείγματος χάριν οι γενικές κατηγορίες του πολιτισμού, της οικονομίας και της πολιτικής. Έτσι, η αλληλεπίδραση (και δη η δραματουργία) μπορεί να λειτουργήσει ως ένας ακόμη «τελικός τρόπος διάταξης των [εμπειρικών] στοιχείων»,<sup>58</sup> και είναι δυνατόν να μιλήσουμε όχι μόνο για τις οικονομικές ή πολιτικές σχέσεις ενός θεσμού, αλλά και για τις αλληλεπιδραστικές σχέσεις εντός του και –επομένως– πώς και σε ποιο βαθμό αυτές επηρεάζουν τις άλλες μορφές σχέσεων. Η μικροανάλυση, όμως, αναδεικνύει την ιδιαιτερότητα, μοναδικότητα και αποκλειστικότητα *κάθε* αλληλεπιδραστικού πεδίου, κάτι που σημαίνει ότι οι θέσεις, οι αλληλεπιδραστικοί πόροι και οι διάφοροι ορισμοί της κατάστασης σε μια συνάντηση δεν είναι ποτέ (απόλυτα) στατικοί και σταθεροί, ούτε είναι αναγκαίο ότι μεταφέρονται σε άλλα αλληλεπιδραστικά πεδία. Επίσης, η σχέση του αλληλεπιδραστικού πεδίου με άλλα πεδία μας επιτρέπει να δούμε πως κεφάλαια εξωτερικά της συνάντησης μετασχηματίζονται και γίνονται μέρος αυτής, επηρεάζοντας και καθορίζοντας τη δομή της διανομής των θέσεων στο αλληλεπιδραστικό πεδίο. Από την άλλη πλευρά, η θεώρηση της αλληλεπίδρασης ως πεδίου μας βοηθά να δούμε πιο καθαρά αυτές τις διαρρυθμίσεις μεταξύ θέσεων στη δομή της διανομής των αλληλεπιδραστικών πόρων, που παγιώνουν τον ορισμό της κατάστασης. Η διπλή θεώρηση του αλληλεπιδραστικού πεδίου και της κυριαρχίας, φορμαλιστικά και μικροαναλυτικά, μας επιτρέπει να ξεφύγουμε από τη στατικότητα –και συντηρητικότητα<sup>59</sup> του μοντέλου του Bourdieu, φωτίζοντας τις περίπλοκες διασταυρούμενες ρυθμίσεις μεταξύ των δύο επιπέδων, φορμαλιστικού και μικροαναλυτικού, του αλληλεπιδραστικού πεδίου και της κυριαρχίας, επιτρέποντάς μας τελικά να δούμε πώς η κυριαρχία στην αλληλεπίδραση επηρεάζεται από *αλλά και* επηρεάζει, καθορίζεται από *αλλά και* καθορίζει τις δομικές –εξωτερικές της αλληλεπίδρασης– μορφές κυριαρχίας, ή, με έναν λόγο, τον ρόλο τον οποίο διαδραματίζει η κυριαρχία –αλληλεπιδραστική ή μη– στη δόμηση του αλληλεπιδραστικού πεδίου.

---

<sup>58</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 297.

<sup>59</sup> Goffman, E. (1983), *ό.π.*, σελ. 8.

## Η δραματουργία

Στο προηγούμενο κεφάλαιο θέσαμε το επιστημολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα εξετάσουμε τον ρόλο της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις. Η αλληλεπίδραση, λοιπόν, είναι ένα διπλό πεδίο: αποτελεί από τη μία έναν αυτόνομο τομέα της κοινωνικής ζωής, αντάξιο στο επίπεδο αφαίρεσής του με κατηγορίες όπως αυτή της πολιτικής και της οικονομίας, ο οποίος απαιτεί τη δική του λογική ανάλυση και του οποίου τα ιδιαίτερα στοιχεία και η λογική διασχίζουν πολλαπλές σφαίρες της κοινωνικής ζωής. Από την άλλη, **μια** αλληλεπίδραση είναι ένα πεδίο το οποίο οργανώνεται κάθε φορά ως μοναδικός μικρόκοσμος, μέσα στον οποίο παρατηρεί κανείς έναν συγκεκριμένο ορισμό, μια συγκεκριμένη διανομή των μέσων αλληλεπίδρασης, συγκεκριμένες ιδιότητες και εξωτερικά στοιχεία που έχουν αναγνωριστεί ως σχετικά και συγκεκριμένες θέσεις που κατέχουν τα υποκείμενα –όλα χαρακτηριστικά αποκλειστικά σε ένα μοναδικό πεδίο. Η κυριαρχία νοείται με τον ίδιο διπλό τρόπο: φορμαλιστικά, η κυριαρχία αποτελεί σε κάθε πεδίο την πιθανότητα κανείς να υπακούσει σε μια διαταγή *οποιοδήποτε* περιεχομένου,<sup>60</sup> δίχως να είναι αναγκαίο να γίνει ρητή, ενώ μικροαναλυτικά συγκεκριμενοποιείται και οριοθετείται το περιεχόμενο αυτό. Με βάση αυτήν την εννοιολόγηση της κυριαρχίας, αναζητείται ο τρόπος με τον οποίο κεφάλαια, ως μορφές και αξιώσεις κυριαρχίας άλλων πεδίων, μετασχηματίζονται και, ως ενσώματες ιδιότητες ή τοπικά αντικειμενοποιημένα στοιχεία, επηρεάζουν και καθορίζουν την ειδική στο αλληλεπιδραστικό πεδίο κυριαρχία, όπως επίσης εξετάζεται και ο ρόλος (αυτής της) κυριαρχίας στη δόμηση του αλληλεπιδραστικού πεδίου και στη δομή της διανομής των θέσεων εντός του. Έχουμε λοιπόν να κάνουμε με μια διασταυρούμενη ρύθμιση μεταξύ τεσσάρων αναλυτικών συλλήψεων: το αλληλεπιδραστικό πεδίο φορμαλιστικά και μικροαναλυτικά, όπως και την κυριαρχία φορμαλιστικά και μικροαναλυτικά.

Ο τρόπος με τον οποίο αποφασίσαμε να πλαισιώσουμε την αλληλεπίδραση, η απόφασή μας να εννοιολογήσουμε ένα αλληλεπιδραστικό πεδίο, προσφέρει τα προαναφερθέντα ερευνητικά πλεονεκτήματα, δημιουργώντας όμως παράλληλα και ένα βασικό πρόβλημα: κάποια από τα αλληλεπιδραστικά πεδία, με τη μικροαναλυτική σημασία, δεν παγιώνονται ποτέ, δε θεσμοποιούνται, καθότι δεν αντέχουν σε διάρκεια στον χρόνο, με αποτέλεσμα να είναι τόσο εφήμερα που δεν μπορούν στην πραγματικότητα να μελετηθούν σε βάθος ούτε να παρέχουν ερευνητικά συμπεράσματα που μπορούν να αξιοποιηθούν ως σταθερές ευρείας θεωρητικής

---

<sup>60</sup> Weber, M. (2005), ό.π., σελ. 241.

χρήσης.<sup>61</sup> Αν κανείς προσπαθήσει εντούτοις να μελετήσει αυτά τα εφήμερα πεδία με έναν τρόπο γενικό επιχειρώντας να εφαρμόσει σε αυτά φορμαλιστικές κατηγορίες, τότε θα αναγκαστεί να παραλείψει σημαντικές ιδιότητες των καθημερινών αλληλεπιδράσεων, κινδυνεύοντας να φετιχοποιήσει το «καθημερινό»<sup>62</sup> και να εκλάβει «τα πράγματα της λογικής για τη λογική των πραγμάτων»,<sup>63</sup> καταλήγοντας εν τέλει είτε να αγνοήσει τον ρόλο της κυριαρχίας και τις συνεχείς ταλαντεύσεις της που κρατούν το πεδίο ζωντανό και σε μια κίνηση<sup>64</sup> είτε να προσδώσει σε αυτή ένα στάτους μοναδικού και αποκλειστικού εξηγητικού και ερμηνευτικού παράγοντα.<sup>65</sup> Σε αυτό το πρόβλημα θεωρούμε ότι ο Goffman προκρίνει μια λύση χρησιμοποιώντας τη μεταφορά της δραματουργίας. Μέσα από τη δραματουργική μεταφορά ο Goffman καταφέρνει να οργανώσει γενικές μορφές και σχηματοποιήσεις καθημερινών αλληλεπιδράσεων σε ένα συνεκτικό θεωρητικό πλαίσιο εξήγησης συνολικών κοινωνικών μορφών, αλλά ταυτόχρονα, και σαν άλλος Weber που καταθέτει «έναν μακρύ κατάλογο εξαιρέσεων» στους ιδεότυπους του,<sup>66</sup> καταφέρνει να διατηρεί τη μικροαναλυτική του ακεραιότητα, λαμβάνοντας υπόψη του όλες εκείνες τις συγκρούσεις, διευθετήσεις, μεταβολές, ανακατατάξεις, προσαρμογές κλπ που προκύπτουν καθημερινά σε κάθε αλληλεπίδραση στο επίπεδο του απειροελάχιστου.<sup>67</sup>

Η δραματουργία είναι μόνο μία εκ των τριών μεταφορών που χρησιμοποιεί ο Goffman για να εξετάσει τις πρόσωπο-με-πρόσωπο συναντήσεις: αξιοποιεί επίσης τη μεταφορά του παιγνίου και εκείνη της τελετουργίας.<sup>68</sup> Ωστόσο, η δραματουργία είναι εκείνη που είχε τη

---

<sup>61</sup> «Από την οπτική του ποσοτικού μοντέλου έρευνας, η κριτική που ασκείται συνήθως στη συμμετοχική παρατήρηση ως μέθοδο συλλογής στοιχείων εστιάζεται στο γεγονός ότι τα δείγματα που χρησιμοποιούνται δεν είναι τυχαίως επιλεγμένα και, επομένως, τα συμπεράσματα δεν είναι γενικεύσιμα πέρα από την ομάδα και το χώρο όπου μελετήθηκαν»: Κυριαζή, Ν. (2011), *Η κοινωνιολογική έρευνα*, Αθήνα: Πεδίο, σελ. 275.

<sup>62</sup> Ritzer, G. (2012), *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*, μτφρ. Γ. Χρηστίδης, Αθήνα: Κριτική, σελ. 339.

<sup>63</sup> Bourdieu, P. (2006), *Η Αίσθηση της Πρακτικής*, μτφρ. Θ. Παραδέλλης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σελ. 82.

<sup>64</sup> Εφόσον η κυριαρχία «αντιμετωπίζεται ως ένας πόρος εξ ανάγκης κατανομημένος άνισα, αλλά με τον πιο λειτουργικό τρόπο για την επίτευξη των σκοπών του συστήματος. Τα πάντα δηλαδή θεωρούνται τέλεια», όπως είναι μία από τις κριτικές που έχουν ασκηθεί στον Parsons: Craib, I. (2011), *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία*, μτφρ. Π. Λέκκας, Αθήνα: Τόπος, σελ. 64.

<sup>65</sup> «Οι ακραίες απόπειρες για την επίτευξη απόλυτης εσωτερικής λογικής συνέπειας στην θεωρία αποτελούν εγγυήσεις ρασιοναλιστικής αποτυχίας: αφαιρέσεις που αποκτούν την δική τους τεχνητή ζωή ώστε να μπορούν να 'εξηγούν' στην εντέλεια κάποια πτυχή της κοινωνικής ζωής, ή ακόμη χειρότερα, την ολότητά της»: Λέκκας, Π. (2012), *Αφαίρεση και Εμπειρία*, Αθήνα: Τόπος, σελ. 249.

<sup>66</sup> Bourdieu, P. (1971), 'Une interprétation de la théorie de la religion selon Max Weber', *Archives Européennes de Sociologie*, 12: 1, σσ. 3-21.

<sup>67</sup> Λέει για παράδειγμα ο Goffman: «Από τη στιγμή που το άτομο προβάλλει ουσιαστικά έναν ορισμό της κατάστασης όταν προσέρχεται εκεί όπου βρίσκονται άλλοι, μπορούμε να υποθέσουμε ότι, μέσα στην αλληλεπίδραση, ενδέχεται να σημειωθούν συμβάντα που αντικρούουν, απαξιώνουν ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο αμφισβητούν αυτή την προβολή». Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 68.

<sup>68</sup> Smith, G. (2006), *ό.π.*, σελ. 34. Η μεταφορά του παιγνίου αναπτύσσεται θεωρητικά στο βιβλίο του με τίτλο 'Encounters. Two Studies in the Sociology of Interaction' (στα ελληνικά: Goffman, E. (1996), *Συναντήσεις*, *ό.π.*), ενώ η μεταφορά της τελετουργίας έχει αξιοποιηθεί στο 'Interaction Rituals. Essays on Face-to-Face Behavior'. Έχει ενδιαφέρον ότι στην *Παρουσίαση του Εαυτού* ο Goffman αν και αναπτύσσει και αξιοποιεί τη μεταφορά της δραματουργίας, αναφέρεται συχνά και σε εκείνες της τελετουργίας και του παιγνίου.

μεγαλύτερη, τόσο ποιοτικά όσο και σε διάρκεια, ερευνητική σημασία για την γκοφμανική κοινωνιολογία:

Ένα επανεμφανιζόμενο θέμα στα γραπτά του ήταν ότι η επιτυχής αλληλεπίδραση χρειάζεται όχι παρσονικούς ερμηνευτές ρόλων που ικανοποιούν θεσμικές υποχρεώσεις και προσδοκίες ενός στάτους, αλλά μάλλον δραματουργικά ικανούς αλληλεπιδρώντες με ευαισθησία απέναντι στην αμεσότητα της κοινωνικής κατάστασης.<sup>69</sup>

Είναι δύσκολο εδώ να ορίσουμε τη δραματουργία δίχως να μιλήσουμε για τις επιστημολογικές σταθερές που παράγουν αλλά και παράγονται από τη δραματουργική μεταφορά. Αυτό συμβαίνει όχι μόνο διότι ο Goffman δε διατηρεί κάποια αυστηρότητα στις μεθοδολογικές του στρατηγικές, κάτι που του επέτρεπε να κινείται μεταξύ των μεταφορών που χρησιμοποιούσε και μεταξύ λογοτεχνικών και εμπειρικών παραδειγμάτων.<sup>70</sup> η δυσκολία ενός επαρκούς ορισμού της γκοφμανικής δραματουργίας δίχως την αναφορά σε επιστημολογικές προϋποθέσεις και επεκτάσεις οφείλεται επίσης στο γεγονός ότι, όπως υποστηρίξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο Goffman δε διακρίνει μεταξύ φορμαλισμού και μικροανάλυσης, όχι αφομοιώνοντας κάποια από τις δύο μεθόδους στην άλλη, αλλά διατηρώντας και τις δύο στον ίδιο βαθμό ερευνητικής χρησιμότητας και αξίας, με σκοπό να διατηρήσει για τον εαυτό του ανοιχτή τη δυνατότητα να επιλέγει κατά το δοκούν σε ποιο επίπεδο θα μιλάει. Από αυτό μπορεί κανείς να υποθέσει ή και να εξάγει το συμπέρασμα ότι οι επιστημονικές βάσεις του Goffman δεν είναι ιδιαίτερα σταθερές και αξιόπιστες. Όπως, όμως, ελπίζουμε ότι θα δειχθεί αργότερα, όχι μόνο το γκοφμανικό έργο δεν υπολείπεται σε επιστημονική σοβαρότητα αλλά θεωρούμε εδώ ότι ο Goffman προσφέρει νέες λύσεις σε κλασικές κοινωνιολογικές και φιλοσοφικές προβληματοποιήσεις, με άλλα λόγια:

Ο Goffman είχε μια διεισδυτική και επιδέξια μαεστρία των θεωρητικών εργαλείων που χρειαζόταν για να σχηματοποιήσει και να πραγματοποιήσει το επιστημονικό του έργο. Και δίχως να «παίζει τον ρόλο» του φιλοσόφου, προσέφερε αξιοσημείωτες συνεισφορές στην φιλοσοφία. [...] είχε [επίσης] μια μοναδική ικανότητα να εντοπίζει και να αποκωδικοποιεί τις παραμικρές λεπτομέρειες, τις σχεδόν αόρατες διαδικασίες και τα απειροχίλιοστά χαρακτηριστικά της καθημερινής ζωής. Ήταν ο *εξερευνητής του «απειροελάχιστου»* στην κοινωνία, που προήγαγε στην αξιοπρέπεια των επιστημονικών αντικειμένων τα «ψιλοπράγματα» της κοινωνικής ζωής που είναι μπροστά στα μάτια όλων, αλλά που δεν είχαν ιδωθεί και κατανοηθεί υπό αυτό το φως. Κάνοντάς το αυτό, διένοιξε έναν ολόκληρο νέο τομέα αναζήτησης

---

<sup>69</sup> Στο ίδιο, σελ. 43.

<sup>70</sup> Manning, P. (1992), *ό.π.*, σελ. 18.



για τους κοινωνιολόγους, τους ανθρωπολόγους, τους γλωσσολόγους, τους θεωρητικούς της εκπαίδευσης και άλλους.<sup>71</sup>

Μπορούμε να διακρίνουμε διαισθητικά έναν πρώτο ορισμό της δραματουργίας στον τίτλο του θεμελιώδους έργου του Goffman. Μπορούμε να υποθέσουμε με ασφάλεια ότι η δραματουργία αποτελεί σε έναν πρώτο βαθμό μια καθημερινή *παρουσίαση* του εαυτού, μια παράσταση κατά την οποία ένας άνθρωπος *παρουσιάζει* το τι είναι σε μια καθημερινή αλληλεπίδραση. Την ίδια στιγμή, στην έννοια της δραματουργίας περιλαμβάνονται και τα μέσα που χρησιμοποιεί κανείς για την παρουσίαση του εαυτού, δηλαδή τι ρούχα φοράει, τι εκφράσεις χρησιμοποιεί, ποια σκηνικά μέρη αξιοποιεί, που στρέφει το βλέμμα του, ποια είναι η ένταση της φωνής του και ποιο το ύφος του κλπ. Με έναν λόγο, η δραματουργία αφορά στον ορισμένου τύπου εκφραστικό εξοπλισμό που εκούσια ή ασυναίσθητα χρησιμοποιείται από το άτομο κατά τη διάρκεια της παράστασής του, στην *όψη*<sup>72</sup> δηλαδή που υιοθετεί ένα άτομο για να ερμηνεύσει έναν *ρόλο* σε μια αλληλεπίδραση και να *εκφράσει* την άποψή του για τον εαυτό του, τους άλλους και την αλληλεπίδραση την ίδια. Η διαφορά με οποιαδήποτε παρόμοια ερευνητική προσπάθεια έγκειται στο γεγονός ότι ο Goffman δεν εξαντλεί την εφαρμογή αυτής της μεταφοράς στην χρήση των όρων «ρόλος» και «ερμηνεία». Στην γκοφμανική δραματουργία εμφανίζεται μια πληθώρα θεατρικών αναλυτικών αναλογιών: ο θίασος αντιπαραβάλλεται στις συνεργατικές ομάδες, γίνεται μια διάκριση μεταξύ των δύο χώρων του προσκηνίου και του παρασκηνίου, κάθε ερμηνεία έχει ένα κοινό, και είναι δυνατόν (αλλά όχι αναγκαίο) να έχει και σκηνοθέτη. Κι αναφέρουμε εδώ μόνο κάποια από τα αναλυτικά στοιχεία της μεταφοράς του θεάτρου που αξιοποιεί ο συγγραφέας. Στην εργασία αυτή υποστηρίζουμε ότι η μοναδικότητα στη σκέψη και ανάλυση του Goffman ως προς την χρήση της δραματουργικής μεταφοράς έγκειται στο γεγονός ότι επιτυγχάνονται τρεις –στενά συνδεδεμένοι– ερευνητικοί στόχοι.

Αρχικά, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι ο Goffman επιλέγει να κλείσει την *Παρουσίαση του Εαυτού στην Καθημερινή Ζωή* με έναν τρόπο που απειλεί να ματαιώσει όλη του την ερευνητική προσπάθεια στο βιβλίο αυτό:

Και τώρα ένα ύστατο σχόλιο. Κατά την ανάπτυξη του εννοιολογικού πλαισίου που χρησιμοποιήθηκε σ' αυτή την εργασία, χρησιμοποιήθηκαν κάποιοι όροι από τη γλώσσα του θεάτρου. Μίλησα για ερμηνευτές και κοινό· για κομμάτια και ρόλους· για επιτυχημένες ή αποτυχημένες παραστάσεις· για σκηνικά και παρασκήνια· για δραματουργικές ανάγκες, δραματουργικές δεξιότητες και δραματουργικές στρατηγικές. Τώρα οφείλω να ομολογήσω ότι *αυτή η*

<sup>71</sup> Bourdieu, P. (1996), 'Masculine Domination Revisited', *Berkeley Journal of Sociology*, 41: 1996-97, σσ. 189-190.

<sup>72</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 78.

προσπάθεια να εξωθήσω στα άκρα μια απλή αναλογία ήταν εν μέρει ένα ρητορικό τέχνασμα κι ένας ελιγμός<sup>73</sup>.

Ο Goffman προφανώς και δε θέλει «να πάρει πίσω» όλα όσα ανέπτυξε στο κύριο μέρος του βιβλίου του. Ο λόγος για τον οποίο θέτει ρητά αυτή τη διάσταση στην έρευνά του, το γεγονός ότι και ο ίδιος παρουσιάζει με έναν συγκεκριμένο τρόπο τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις, βρίσκεται στη συνειδητή μεθοδολογική επιλογή του συγγραφέα να χρησιμοποιεί εκτενώς μεταφορικά πλαίσια για να περιγράψει, να εξηγήσει και να ερμηνεύσει μορφές της κοινωνικής ζωής.<sup>74</sup> Εδώ διαφαίνεται το «φάντασμα» του Kenneth Burke, από τον οποίο δανείζεται τη μέθοδο της «προοπτικής της αναντιστοιχίας» που διευρύνει ένα σύνολο όρων από έναν τύπο ζωής, το θέατρο, για να καλύψει έναν άλλο τύπο, πολύ διαφορετικό, το σύνολο της κοινωνικής ζωής.<sup>75</sup> Ο Goffman μέσα από τη συγκεκριμένη μεθοδολογική οργάνωση των δεδομένων του κερδίζει την ικανότητα να καταστήσει ανοίκειο εκείνο που είναι γνώριμο και να το καταστήσει περισσότερο αναγνωρίσιμο,<sup>76</sup> ή με τα λόγια του Burke: «η μεταφορά ενέχει πάντοτε ακριβώς αυτή την αποκάλυψη των εώς τώρα ανύποπτων συνδέσεων που δύναται να παρατηρήσουμε στις ακολουθίες ενός ονείρου. Ασκεί τη γοητεία της απλοποιώντας σχέσεις μεταξύ αντικειμένων τις οποίες το σύννηθες ορθολογικό μας λεξιλόγιο έχει αγνοήσει».<sup>77</sup> Ο Goffman, λοιπόν, χρησιμοποιεί τις αναντίστοιχες μεταφορές (και δη του θεάτρου) με τέτοιο τρόπο ώστε αυτές «να ενεργοποιούν μια τεχνική ‘ξανακοιτάγματος’, [να] φωτίζουν ασήμαντα μέχρι πρότινος ζητήματα και [να] τα αναβαθμίζουν σε αντικείμενα επιστημονικής διερεύνησης».<sup>78</sup>

Στοιχεία του δεύτερου στόχου που ικανοποιεί η μεταφορά της δραματουργίας έχουν ήδη εξεταστεί στο πρώτο κεφάλαιο όταν μιλήσαμε για τη θεώρηση της αλληλεπίδρασης ως πεδίου. Δεν αποτελούσε προφανώς στόχο του Goffman να κατασκευάσει θεωρητικά ένα πεδίο με τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιεί την έννοια ο Bourdieu. Ήθελε ωστόσο να μελετήσει με έναν πιο συστηματικό, αλλά ακόμη νατουραλιστικό, τρόπο τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις<sup>79</sup> και η δραματουργική μεταφορά τού προσφέρει ακριβώς αυτό. Ο Goffman χωρίζει τους μετέχοντες σε μια αλληλεπίδραση σε ερμηνευτές και κοινό, αναδεικνύοντας τις ομαδοποιήσεις των υποκειμένων που συνεργάζονται δραματουργικά. Ταυτόχρονα, χωρίζει τον χώρο της αλληλεπίδρασης σε προσκήνιο και παρασκήνιο. Επίσης, αναδεικνύει τη σημασία του ορισμού

<sup>73</sup> Στο ίδιο, σελ. 312 (οι επισημάνσεις δικές μου).

<sup>74</sup> Manning, P. (1992), *ό.π.*, σελ. 15.

<sup>75</sup> Μακρυνιώτη, Δ. (2006), ‘Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση’, από το Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 11.

<sup>76</sup> Burns, T. (1992), *ό.π.*, σελ. 109.

<sup>77</sup> Burke, K. (1935), *Permanence and Change*, Νέα Υόρκη: New Republic, Inc., σελ. 119.

<sup>78</sup> Μακρυνιώτη, Δ. (2006), *ό.π.*, σελ. 12.

<sup>79</sup> Manning, P. (1992), *ό.π.*, σελ. 15.

της κατάστασης ως ενός οιονεί σεναρίου, που επιτρέπει ή απαγορεύει την αξιοποίηση εκείνων ή των άλλων δραματουργικών μέσων. Τα δραματουργικά μέσα, με τη σειρά τους, συμβάλλουν στη διατήρηση ή καταστροφή του εκάστοτε ορισμού της εκάστοτε κατάστασης. Η δραματουργική μεταφορά, δηλαδή, προσφέρει στον Goffman ένα σταθερό αναλυτικό πλαίσιο με το οποίο μπορεί να αναγνωρίσει και να εξετάσει τη μορφή, τη θεσιακή διάταξη και την ιδιαίτερη λογική μιας αλληλεπίδρασης. Τελικά, ο Goffman χτίζει όντως ένα οιονεί πεδίο το οποίο προβάλλει ένα αποκλειστικά δικό του *modus vivendi*.<sup>80</sup> Η αλληλεπίδραση (θεωρούμενη) ως πεδίο, πλέον και δηλαδή, αποκτά μια αποκλειστικά δική του «*illusio*» και λογική και επιβάλλει μια «λειτουργική συναίνεση» στη βάση της οποίας «οι μετέχοντες συμβάλλουν από κοινού σ' έναν μοναδικό, συνολικό ορισμό της κατάστασης, ο οποίος προϋποθέτει όχι τόσο μια πραγματική συμφωνία ως προς το ερώτημα τι υπάρχει, αλλά μάλλον μια πραγματική συμφωνία ως προς το ερώτημα τίνος οι αξιώσεις σχετικά με ποια ζητήματα θα γίνουν προσωρινά σεβαστές».<sup>81</sup> Αυτή η λειτουργική συναίνεση, λοιπόν, –προϋπόθεση της συνέχειας και συνέχισης της αλληλεπίδρασης– υποχρεώνει τους μετέχοντες να αναγνωρίσουν έναν κυρίαρχο –μοναδικό και συνολικό (over-all)-<sup>82</sup> ορισμό της κατάστασης, που σημαίνει ότι αναγνωρίζουν ταυτόχρονα την αξιολόγηση όλων για όλους, όπως και για τους εαυτούς τους.<sup>83</sup> Τελικά, η συντηρητική συμμετοχή στη λειτουργική συναίνεση του αλληλεπιδραστικού πεδίου που υποχρεώνει στην αναγνώριση του κυρίαρχου ορισμού της κατάστασης, υποχρεώνει ταυτόχρονα σε μια διαδικασία τοποθέτησης των υπολοίπων μετεχόντων και του ίδιου σε θέσεις εντός του αλληλεπιδραστικού πεδίου<sup>84</sup>:

Στην πραγματικότητα, όλη η συμπεριφορά του ατόμου, στο βαθμό που γίνεται αντιληπτή από άλλους, έχει μια ενδεικτική λειτουργία, που συγκροτείται από σιωπηρές υποσχέσεις και απειλές και επιβεβαιώνει ή διαψεύδει ότι γνωρίζει τη θέση του και μένει σ' αυτήν.<sup>85</sup>

Από το σημείο αυτό πηγάζει η ύστατη νομιμοποίησή μας να θεωρήσουμε την αλληλεπίδραση ως πεδίο, από το γεγονός δηλαδή ότι τόσο ο Goffman όσο και ο Bourdieu αποδίδουν τέτοια σημασία στη θεσιακή διάταξη και οργάνωση της αλληλεπίδρασης ο ένας και οποιουδήποτε

<sup>80</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 66.

<sup>81</sup> Στο ίδιο, σελ. 66.

<sup>82</sup> Στο ίδιο, σελ. 66.

<sup>83</sup> Goffman, E., 'On face-work', στο Goffman, E. (1967), *ό.π.*, σελ. 5.

<sup>84</sup> Γράφει ο Goffman: «Με την αρχική προβολή του, το άτομο δεσμεύεται σ' αυτό που προτείνει να είναι και υποχρεώνεται να εγκαταλείψει κάθε ισχυρισμό πως είναι κάτι άλλο. Με την πρόοδο της αλληλεπίδρασης μεταξύ των συμμετεχόντων, θα γίνουν βέβαια προσθήκες και τροποποιήσεις σ' αυτό το αρχικό επίπεδο πληροφόρησης, έχει όμως σημασία τέτοιες κατοπινές εξελίξεις να σχετίζονται χωρίς αντίφαση με τις αρχικές θέσεις των διαφόρων συμμετεχόντων, και μάλιστα να τις προεκτείνουν» (Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 66-67).

<sup>85</sup> Goffman, E. (2012), *ό.π.*, σελ. 47.

πεδίου ο δεύτερος· αλλά αυτή η θεώρηση της αλληλεπίδρασης ως πεδίου αποτελεί μια τρόπον τινά μεταθεωρητική πλαισίωση της ήδη δραματουργικά πλαισιωμένης αλληλεπιδραστικής πραγματικότητας από τον Goffman. Αν ο Goffman χρησιμοποιεί τη δραματουργική μεταφορά ως φίλτρο διά του οποίου οργανώνει θεωρητικά τα εμπειρικά δεδομένα που αντλεί από την αλληλεπιδραστική πραγματικότητα, εμείς προσπαθούμε να εφαρμόσουμε σε αυτό το σχήμα μια δευτερογενή εννοιολόγηση η οποία αξιοποιεί τη μπουρντιεϊκή θεωρία των πεδίων με στόχο μια ανασυγκρότηση και αναδιάταξη της σημασίας των δραματουργικών όρων. Με άλλα λόγια, στο έδαφος αυτής της απόπειρας συστηματοποίησης που κάνει ο Goffman μέσω της δραματουργικής μεταφοράς εμείς προσπαθούμε να θέσουμε τη λογική της θεωρίας των πεδίων ως άξονα εννοιολογικής οργάνωσης με σκοπό να πραγματοποιήσουμε μια εργασία χαρτογράφησης της αντικειμενικής δομής των σχέσεων μεταξύ των αλληλεπιδραστικών θέσεων,<sup>86</sup> με σκοπό τελικά να δούμε τον ρόλο της κυριαρχίας στον ορισμό της κατάστασης και στη διανομή των δραματουργικών μέσων (εντός) του αλληλεπιδραστικού πεδίου.

Ο τρίτος και τελευταίος στόχος είναι στην πραγματικότητα μια σύνθεση των δύο προηγούμενων, επομένως ιδιαίτερα περίπλοκος, και αφορά σε μια επιστημολογική θέση που διαπερνά το γκοφμανικό έργο: η χρήση της μεταφοράς της δραματουργίας από τον Goffman δεν είναι τελικά τυχαία,<sup>87</sup> εφόσον για τον ίδιο *δεν υφίσταται -ουσιαστική και άξια ερευνητικής πραγμάτευσης- διάκριση μεταξύ της πραγματικότητας και της δραματουργικής επικοινωνίας της*. Αυτό δε σημαίνει φυσικά ότι ο Goffman δεν έχει συνείδηση ότι η παρουσίαση μιας δραστηριότητας είναι τελικά διαφορετική από τη δραστηριότητα καθαυτή· εξάλλου, παραδέχεται ότι «η αναπαράσταση μιας δραστηριότητας διαφέρει σε κάποιο βαθμό από την ίδια τη δραστηριότητα και, ως εκ τούτου, αναπόφευκτα την παραποιεί».<sup>88</sup> Ωστόσο, σπεύδει αμέσως, λίγες γραμμές παρακάτω, να προσθέσει και να γειώσει την παραπάνω άποψη λέγοντας ότι «συχνά δεν υπάρχει κανένας λόγος βάσει του οποίου να ισχυριστούμε ότι τα γεγονότα που είναι ασύμβατα με την καλλιεργούμενη εντύπωση συνιστούν την πραγματική πραγματικότητα έστω και ελάχιστα περισσότερο απ' ότι το κάνει η καλλιεργούμενη πραγματικότητα που αμφισβητούν».<sup>89</sup> Για τον ίδιο, «ενώ τα πρόσωπα είναι συνήθως αυτό που φαίνονται, τέτοια

---

<sup>86</sup> Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. (1992), *ό.π.*, σσ. 104-105.

<sup>87</sup> Πέρα από το γεγονός ότι η μεταφορά του θεάτρου είναι πολύ περισσότερο αποδεκτή και καταληπτή από ό,τι θα ήταν μια μεταφορά της μπανάνας, όπως πολύ εύγλωττα είπε ο Manning [Manning, P. (1992), *ό.π.*, σελ. 16], με άλλα λόγια πέρα από το γεγονός ότι «ο ισχυρισμός ότι όλος ο κόσμος είναι μια σκηνή είναι αρκετά κοινότοπος ώστε οι αναγνώστες να είναι εξοικειωμένοι με τους περιορισμούς του και ανεκτικοί απέναντι στην παρουσιάσή του», ο Goffman υποστηρίζει ταυτόχρονα ότι «δεν είναι βέβαια όλος ο κόσμος μια σκηνή, είναι όμως δύσκολο να πούμε συγκεκριμένα για ποιους κρίσιμους λόγους δεν είναι» (Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σσ. 312 και 126 αντίστοιχα).

<sup>88</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 120.

<sup>89</sup> Στο ίδιο, σελ. 120.

φαινόμενα μπορεί εντούτοις να είναι σχεδιασμένα. Η σχέση λοιπόν μεταξύ φαινομένων και πραγματικότητας είναι στατιστική, και όχι εγγενής ή αναγκαία».<sup>90</sup> Τούτο σημαίνει ότι ανεξάρτητα από το αν μια δραματουργική παράσταση εκφράζει ή όχι με ειλικρίνεια την πραγματική δραστηριότητα, γεγονός παραμένει ότι η πραγματικότητα των καθημερινών αλληλεπιδράσεων οργανώνεται με δραματουργικές παραστάσεις: «η καθημερινή κοινωνική συναναστροφή συγκροτείται κι αυτή όπως μια δραματική σκηνή, με την ανταλλαγή δραματικά υπερτονισμένων δράσεων, αντιδράσεων και καταληκτικών στιχομυθιών [...] διότι η ίδια η ζωή είναι κάτι που παίζεται με δραματικό τρόπο».<sup>91</sup>

Αυτές οι παραδοξολογικές διατυπώσεις προσφέρουν ένα άνοιγμα στην πολύπλοκη επιστημολογική στάση του Goffman. Για να καθαρίσει το τοπίο και να φωτιστεί αυτή η στάση, αξίζει να δούμε συγκριτικά τους ορισμούς της αλληλεπίδρασης και της παράστασης, όπως τους παραθέτει ο Goffman στο τέλος της εισαγωγής στην *Παρουσίαση του Εαυτού*. Αρχικά, θυμίζουμε ότι η αλληλεπίδραση ορίζεται ως «η αμοιβαία επίδραση που ασκούν μεταξύ τους οι άνθρωποι, καθένας πάνω στις πράξεις του άλλου, όταν βρίσκονται υπό την άμεση φυσική παρουσία ο ένας του άλλου».<sup>92</sup> Από την άλλη, η παράσταση ή ερμηνεία<sup>93</sup> (performance) ορίζεται ως «η όλη δραστηριότητα ενός ορισμένου μετέχοντος σε μία δεδομένη περίπτωση, που επηρεάζει με οποιονδήποτε τρόπο οποιουσδήποτε από τους άλλους μετέχοντες».<sup>94</sup> Η εγγύτητα των δύο ορισμών δεν είναι τυχαία: για τον Goffman η αλληλεπίδραση, για να είναι αλληλεπίδραση, και δη επιτυχημένη, πρέπει να διαμεσολαβείται από τη δραματουργία,<sup>95</sup> ακριβώς επειδή ο μόνος τρόπος για να επηρεάσει κανείς τη δράση του άλλου σε μια αλληλεπίδραση είναι μόνο μέσω μιας δραματικής παρουσίασης του τι είναι, τι κάνει, τι νιώθει, τι πιστεύει, τι άποψη έχει κοκ. Η αλληλεπίδραση λοιπόν θα μπορούσε να οριστεί (και) ως οι αμοιβαίες παραστάσεις ή ερμηνείες που δίνουν τα άτομα όταν βρίσκονται υπό την άμεση φυσική παρουσία ο ένας του άλλου. Αν ισχύει αυτό, τότε μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο Goffman θεωρεί ότι η αλληλεπίδραση υφίσταται και εκτυλίσσεται μόνο μεταξύ ρόλων και ερμηνειών των ρόλων αυτών.

---

<sup>90</sup> Στο ίδιο, σελ. 125.

<sup>91</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 126.

<sup>92</sup> Στο ίδιο, σελ. 71.

<sup>93</sup> Η δρώμενο, όπως μεταφράζει επίσης το «performance» η Μ. Γκόφρα, μεταφράστρια της *Παρουσίασης του Εαυτού*.

<sup>94</sup> Στο ίδιο, σελ. 71.

<sup>95</sup> Όπως ξαναείδαμε: «[...] η επιτυχής αλληλεπίδραση χρειάζεται όχι παρσονικούς ερμηνευτές ρόλων που ικανοποιούν θεσμικές υποχρεώσεις και προσδοκίες ενός στάτους, αλλά μάλλον δραματουργικά ικανούς αλληλεπιδρώντες με ευαισθησία απέναντι στην αμεσότητα της κοινωνικής κατάστασης» (Smith, G. (2006), *ό.π.*, σελ. 43).

Αυτό δε σημαίνει ότι η αλληλεπίδραση είναι πλαστή ή μεθοδευμένη. Αυτό που εννοεί ο Goffman εν τέλει είναι ότι ο μόνος τρόπος με τον οποίο δύο υποκείμενα μπορούν να επικοινωνήσουν κάτι μεταξύ τους είναι να εκφραστούν δραματουργικά, να τονίσουν δηλαδή δραματικά τη δράση τους για να γίνει αντιληπτό αυτό το κάτι που θέλουν να επικοινωνήσουν, αντί απλώς να το δηλώσουν ρητά. Με άλλα λόγια, «το άτομο πρέπει να ενεργήσει έτσι ώστε εκούσια ή ακούσια να εκφραστεί [*expresses himself*] και οι άλλοι πρέπει με τη σειρά τους να αφήσουν να τους εντυπωθεί [*be impressed*] κάτι απ' αυτόν».<sup>96</sup> Αναλυτικά, αυτό σημαίνει ότι η εκφραστικότητα που απαιτείται για την επιτυχημένη επικοινωνία «φαίνεται να αφορά δύο ριζικά διαφορετικά είδη σημειακής δραστηριότητας: την έκφραση που [*ένα άτομο*] μεταδίδει και την έκφραση που αναδίδει».<sup>97</sup> Η πρώτη αφορά σε μια «παραδοσιακή» επικοινωνία με λεκτικά σύμβολα που χρησιμοποιούν τα άτομα και με τα οποία μεταδίδουν αυτό που θέλουν να πουν. Η δεύτερη αφορά σε υπόρρητα σημεία που οι άλλοι μπορούν να εκλάβουν ως ενδεικτικά για το δρών υποκείμενο. Έτσι, αν ένα άτομο θέλει να επικοινωνήσει κάτι στους υπόλοιπους μετέχοντες της αλληλεπίδρασης, αν θέλει να προκαλέσει την επιθυμητή εντύπωση, πρέπει να εκφραστεί με τον κατάλληλο τρόπο, να υιοθετήσει δηλαδή τον κατάλληλο εκφραστικό εξοπλισμό, ήτοι την κατάλληλη όψη.

Μάλιστα, βλέπουμε ότι η επιλογή της κατάλληλης όψης είναι αυθόρμητη και άμεση, κάτι που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι οι όψεις είναι αποτέλεσμα μιας ειδικής κοινωνικοποίησης. Το ίδιο επιβεβαιώνει ο Goffman: για να δείξει ότι δεν υπάρχει ουσιαστική διαφορά μεταξύ πραγματικότητας και μεθόδευσης,<sup>98</sup> ο Goffman χρησιμοποιεί ως οριακό παράδειγμα την θεραπευτική τεχνική του «ψυχοδράματος», κατά την οποία οι ασθενείς εκδραματίζουν ρόλους με σχετική επιτυχία χωρίς να έχουν κάποιο σενάριο ή σκηνοθετικές οδηγίες μπροστά τους, και καταφέρνει να δείξει ότι υφίσταται μια ειδική, αλλά γενικευμένη, κοινωνικοποίηση στη δραματουργία:

Όπως φαίνεται, ένας ρόλος που παίχτηκε κάποτε στα σοβαρά και με ειλικρίνεια δίνει στον ερμηνευτή τη δυνατότητα να μεθοδεύσει μια επίδειξή του αργότερα. Ακόμη, οι ρόλοι που του έπαιξαν στο παρελθόν σημαίνοντες άλλοι είναι επίσης διαθέσιμοι, επιτρέποντάς του να υποδύεται τότε το πρόσωπο που υπήρξε ο ίδιος και τότε τα πρόσωπα που υπήρξαν άλλοι γι' αυτόν. [...] Διότι μαθαίνοντας να ερμηνεύουμε τους ρόλους μας στην πραγματική ζωή, καθοδηγούμε τις δικές μας θεατρικές παραγωγές στηριζόμενοι χωρίς να το πολυκαταλαβαίνουμε σε μια αρχόμενη εξοικείωση με τους ρόλους εκείνων

<sup>96</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 58.

<sup>97</sup> Στο ίδιο, σελ. 58.

<sup>98</sup> Όπως είναι και ο τίτλος του υποκεφαλαίου στον οποίο ξεκαθαρίζει σημαντικές συνιστώσες της επιστημολογικής του θέσης: Στο ίδιο, σσ. 124-130.

στους οποίους απευθυνόμαστε. [...] αυτή μας η ικανότητα οφείλεται εν μέρει σ' ένα είδος 'προβλεπτικής κοινωνικοποίησης', με την έννοια ότι έχουμε ήδη μαθητεύσει στην πραγματικότητα που μόλις τώρα γίνεται πραγματική για μας.<sup>99</sup>

Έτσι, λοιπόν, υφίσταται μια ειδική κοινωνικοποίηση στους τρόπους δραματουργικής παρουσίας, στις ερμηνείες και τις παραστάσεις της καθημερινότητας, και μάλιστα με έναν τρόπο κατά τον οποίο, για να μπει κανείς στη θέση ενός ανθρώπου, το όχημα για να το κάνει αυτό είναι η υιοθέτηση της αντίστοιχης όψης. Την ίδια στιγμή, τα υποκείμενα κοινωνικοποιούνται με τέτοιο τρόπο ώστε όχι μόνο να παίζουν τα ίδια ρόλους, αλλά να ξέρουν και τι σημαίνουν τα μεμονωμένα στοιχεία της όψης που χρησιμοποιούν οι άλλοι και σε ποιον ρόλο αναφέρεται η σύνθεση των μεμονωμένων αυτών στοιχείων. Έτσι, η αλληλεπίδραση οργανώνεται στη βάση των ρόλων που παίζουν οι μετέχοντες, ο ένας για τον άλλον, με κεντρικό άξονα τις (άμεσες και αυθόρμητες) ανταποκρίσεις μεταξύ όψεων και ρόλων. Ακόμη περισσότερο, δε μιλάμε εδώ για στατικά και ολοκληρωτικά οργανωμένους ρόλους που πραγματώνονται μονοδιάστατα πάντοτε με έναν και μοναδικό τρόπο, αλλά αντιθέτως η υλοποίηση ενός ρόλου, η ερμηνεία του, μπορεί να πάρει διαφορετικές μορφές, ακριβώς επειδή ο κάθε ρόλος είναι σύνθεση πολλαπλών ξεχωριστών πόρων:

Όταν το άτομο μεταβαίνει όντως σε μια νέα θέση στην κοινωνία και αναλαμβάνει να ερμηνεύσει έναν νέο ρόλο, δεν είναι πιθανό να του πουν με κάθε λεπτομέρεια πώς πρέπει να συμπεριφερθεί, ούτε τα δεδομένα της νέας του κατάστασης του επιβάλλονται εξ αρχής τόσο ώστε να καθορίσουν τη συμπεριφορά του χωρίς εκείνος να τη σκεφτεί παραπέρα. Συνήθως του δίνονται μόνο λίγες ενδείξεις, νύξεις και σκηνικές οδηγίες, θεωρείται δε ότι έχει ήδη στο ρεπερτόριό του πολλά κομμάτια και υπολείμματα παραστάσεων που είναι απαραίτητα στο νέο σκηνικό. Ξέρει ήδη αρκετά καλά πώς φαίνονται η μετριοφροσύνη, ο σεβασμός ή η δικαιολογημένη αγανάκτηση, και μπορεί να δοκιμάσει να παίξει αυτά τα κομμάτια όταν χρειαστεί.<sup>100</sup>

Εν τέλει, όμως, αν όντως αυτό που απαιτείται από το άτομο «είναι να μάθει αρκετά ξεχωριστά κομμάτια έκφρασης ώστε να είναι σε θέση να 'γεμίζει' και να φέρει εις πέρας, λίγο-πολύ, κάθε ρόλο που ενδέχεται να του ανατεθεί»,<sup>101</sup> είναι (κοινωνικά και αλληλεπιδραστικά) αναγκαίο να ξέρει, όχι μόνο τα ξεχωριστά κομμάτια, αλλά και τον τρόπο και το είδος της σύνθεσής τους που πρέπει να πραγματοποιήσει ώστε να ερμηνεύσει σωστά τον ρόλο. Αυτό που πρέπει να ξέρει δηλαδή είναι όχι μόνο ποιος ρόλος ταιριάζει σε ποια θέση, αλλά και ποια όψη ταιριάζει σε ποιο ρόλο· και ο λόγος για τον οποίο υφίστανται σε τέτοιο βαθμό αντιστοιχίσεις μεταξύ ρόλων και όψεων είναι διότι

<sup>99</sup> Στο ίδιο, σσ. 126-127.

<sup>100</sup> Στο ίδιο, σελ. 127.

<sup>101</sup> Στο ίδιο, σελ. 127.

μια δεδομένη κοινωνική όψη τείνει να θεσμοποιείται σύμφωνα με τις αφηρημένες στερότυπες προσδοκίες που ενεργοποιεί και να αποκτά ένα νόημα και μια σταθερότητα πέρα από τα συγκεκριμένα έργα που συμβαίνει την ώρα εκείνη να εκτελούνται στο όνομά της. Η όψη γίνεται 'συλλογική αναπαράσταση' και γεγονός καθεαυτό.<sup>102</sup>

Θέλουμε να υποστηρίξουμε εδώ ότι η κοινωνικοποίηση σε αυτήν την τριπλή αντιστοίχιση μεταξύ θέσης, ρόλου και όψης, αυτή η ειδική κοινωνικοποίηση στη δραματοποιημένη και δραματική πραγμάτωση της πραγματικότητας, παραπέμπει στην ύπαρξη μιας ειδικής δραματουργικής έξης, δηλαδή σε ένα σύστημα

διαρκών και μεταθέσιμων *προδιαθέσεων*, δομημένες δομές προδιατεθειμένες να λειτουργούν ως δομούσες δομές, ως γενεσιουργές και οργανωτικές δηλαδή αρχές των πρακτικών και των αναπαραστάσεων, οι οποίες μπορούν να προσαρμόζονται αντικειμενικά στον σκοπό τους δίχως να χρειάζεται να στοχεύουν συνειδητά σ' αυτούς και να ελέγχουν ρητά τις αναγκαίες για την επίτευξή τους ενέργειες.<sup>103</sup>

Η δραματουργική έξη δηλαδή κάνει δυνατή τη συμμετοχή των υποκειμένων στο αλληλεπιδραστικό πεδίο με την φορμαλιστική έννοια, αφού καθιστά τις δραματουργικές κανονικότητες μιας αλληλεπιδραστικής κατάστασης φυσικές και αναγκαίες.<sup>104</sup> είναι αυτή που επιτρέπει στα υποκείμενα να αναγνωρίσουν τον δραματουργικό νόμο της αλληλεπίδρασης, ως ειδική λογική του αλληλεπιδραστικού πεδίου που «εγκαθιδρύεται ως ενσώματα κατάσταση με τη μορφή μιας ειδικής έξης ή, πιο συγκεκριμένα, μιας αίσθησης του παιχνιδιού».<sup>105</sup> επιτρέπει τελικά στα υποκείμενα να αναγνωρίσουν τις ιδιαίτερες σημασίες που γεννά το κάθε στοιχείο της όψης, τη συνολική όψη στη σχέση της με τον εκάστοτε ρόλο, όπως και τον κάθε ρόλο ως ειδικό μιας θέσης, με έναν λόγο: τις περίπλοκες διασταυρούμενες ρυθμίσεις μεταξύ όψεων, ρόλων και θέσεων. Και όλα αυτά είναι δυνατά ακριβώς επειδή η δραματουργική έξη «εξασφαλίζει την ενεργή παρουσία των εμπειριών του παρελθόντος»,<sup>106</sup> της δραματουργικής εμπειρίας που αποκτήθηκε λόγω της συμμετοχής του υποκειμένου σε παραστάσεις του παρελθόντος είτε ως κοινού είτε ως ερμηνευτή.

Το όριο αυτής της επιστημολογικής τοποθέτησης εντοπίζεται στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ένα άτομο δίνει παραστάσεις για ένα κοινό το οποίο δεν είναι πραγματικά παρόν, αλλά είτε ταυτίζεται με τον ίδιο τον ερμηνευτή είτε βρίσκεται στο φαντασιακό του.<sup>107</sup> Προσπαθώντας

<sup>102</sup> Στο ίδιο, σελ. 83.

<sup>103</sup> Bourdieu, P. (2006), *ό.π.*, σελ. 88.

<sup>104</sup> Στο ίδιο, σσ. 89-90.

<sup>105</sup> Bourdieu, P. (2015), *ό.π.*, σελ. 29.

<sup>106</sup> Bourdieu, P. (2006), *ό.π.*, σελ. 91.

<sup>107</sup> «[...] γίνεται ερμηνευτής και θεατής της ίδιας παράστασης»: Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 135.



να αποφύγουμε τις ψυχαναλυτικές συνέπειες που θα είχε εδώ η προβληματοποίηση του ζητήματος αυτού, περιοριζόμαστε στο να αναφέρουμε μονάχα ότι με αυτό ο Goffman υποστηρίζει ότι η συγκρότηση του εαυτού γίνεται δραματουργικά: στη διαδικασία συγκρότησης του εαυτού, το άτομο για να αποδείξει και να επιβεβαιώσει στον εαυτό του ότι ικανοποιεί τις ηθικές προσταγές που του επιβάλλει ένα απόν και φαντασιωμένο κοινό, το υπερεγώ,<sup>108</sup> δραματοποιεί την πρακτική του με έναν ταιριαστό και κατάλληλο τρόπο. Έτσι, ακόμη και στις περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει κοινό, το άτομο παράγει και συγκροτεί τον εαυτό του δραματουργικά: τελικά, η *παρουσίαση του εαυτού είναι ο εαυτός*. Ακόμη περισσότερο, ο εαυτός για να είναι εαυτός πρέπει να παρουσιαστεί με έναν τρόπο που να επιτρέπει, αλλά και να καλεί τους άλλους να τον αναγνωρίσουν:

Μια ιεραρχική θέση, μια κοινωνική τοποθέτηση δεν είναι κάτι υλικό, που αποκτιέται και στη συνέχεια επιδεικνύεται· είναι ένα σχήμα αρμόζουσας συμπεριφοράς, συνεκτικό, εξωραϊσμένο και καλά αρθρωμένο. Παιγμένο με άνεση ή με αδεξιότητα, με επίγνωση ή χωρίς, με δόλο ή με καλή πίστη, είναι πάρα ταύτα κάτι που πρέπει να διαδραματιστεί και να απεικονιστεί, κάτι που πρέπει να πραγματωθεί.<sup>109</sup>

Βλέπουμε εδώ την ίδια κυκλική δικαιολόγηση με εκείνη της χαρισματικής κυριαρχίας, όπου η αναγνώριση του χαρίσματος προβάλλει ως καθήκον των ακολούθων, αλλά ταυτόχρονα η ίδια η ύπαρξη του χαρίσματος εξαρτάται από την αναγνώρισή της από τους άλλους.<sup>110</sup> Ο λόγος για τον οποίο προβάλλει τόσο κεντρικά η ανάγκη αναγνώρισης από τους άλλους θεωρούμε ότι συνδέεται με το ζήτημα της δικαιολόγησης της ύπαρξης εντός του κοινωνικού κόσμου, όπως το αναλύει ο Bourdieu,<sup>111</sup> εφόσον ο εαυτός στον Goffman (φαίνεται να) είναι κοινωνικά εντοπισμένος (socially situated).<sup>112</sup> Η αναγνώριση από τους άλλους λειτουργεί ως *conditio sine*

<sup>108</sup> «Προφανώς ενστερνίζεται ή αφομοιώνει τα πρότυπα που προσπαθεί να ακολουθεί παρουσία άλλων, με αποτέλεσμα η συνείδησή του να τον καλεί να δράσει μ' έναν κοινωνικά αρμόζοντα τρόπο»: Στο ίδιο, σελ. 135.

<sup>109</sup> Στο ίδιο, σελ. 129.

<sup>110</sup> «Ο φορέας του χαρίσματος αρπάζει την κατάλληλη γι' αυτόν αποστολή και απαιτεί υπακοή και συμμόρφωση λόγω της αποστολής του. Εάν θα βρει [όντως] αυτά τα πράγματα, αυτό κρίνεται από την *επιτυχία*. Εάν εκείνοι στους οποίους αισθάνεται ότι απευθύνεται δεν αναγνωρίσουν την αποστολή του, τότε η *απαίτησή του* καταρρέει. Εάν τον αναγνωρίσουν, τότε είναι ο κύριός τους για όσο διάστημα μπορεί να διατηρήσει την αναγνώρισή του μέσω της 'δοκιμασίας'. Δεν αντλεί όμως το 'δικαίωμά' του από τη βούλησή τους, εν είδει εκλογής –αλλά ισχύει το αντίστροφο: η αναγνώριση του χαρισματικά πιστοποιημένου αποτελεί *καθήκον* εκείνων προς τους οποίους στρέφεται η αποστολή του»: Weber, M. (2009), *ό.π.*, σσ. 249-250.

<sup>111</sup> Γράφει ο Bourdieu [Bourdieu, P. (2015), *ό.π.*): «Το ζήτημα της *νομιμότητας* μιας ύπαρξης, του δικαιώματος ενός ατόμου να *αισθάνεται δικαιολογημένο να υπάρχει έτσι όπως υπάρχει*. Ζήτημα *αξεδιάλυτα* εσχατολογικό και κοινωνιολογικό» (427), «ο κοινωνικός κόσμος προσφέρει στους ανθρώπους [...] μια δικαιολογία ύπαρξης» (430), «σ' αυτή την αναζήτηση δικαιολογιών ύπαρξης, [...] 'ο κόσμος' ή 'η κοινωνία' είναι η μόνη αρχή που είναι ικανή να ανταγωνιστεί την προσφυγή στον Θεό» (431).

<sup>112</sup> Στις τελευταίες σελίδες του επιλόγου της *Παρουσίασης του Εαυτού* ο Goffman αναφέρει ότι ο εαυτός είναι κάτι που αποδίδεται από το κοινό στον παρουσιαζόμενο χαρακτήρα, ένα «προϊόν της σκηνής που εκτυλίσσεται» και

qua non, όχι μόνο για τη συγκρότηση του εαυτού, αλλά και για τη διατήρηση της ίδιας της πραγματικότητας:

Η διαδικασία της αμοιβαίας συντήρησης ενός ορισμού της [κατάστασης]<sup>113</sup> στην πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπίδραση είναι κοινωνικά οργανωμένη μέσα από κανόνες συνάφειας και ασυνάφειας. Αυτοί οι κανόνες για τη διαχείριση της απορρόφησης φαίνεται να είναι ένα ανούσιο στοιχείο της κοινωνικής ζωής, ένα ζήτημα ευγένειας, τρόπων και πρωτόκολλου. Όμως σ' αυτούς τους εύθραυστους κανόνες, και όχι στον αμετακίνητο χαρακτήρα του εξωτερικού κόσμου, οφείλουμε την αμετακίνητη αίσθηση της εκάστοτε πραγματικότητας. Για να αισθάνεται κανείς άνετα σε μια περίπτωση πρέπει να υπόκειται σ' αυτούς τους κανόνες, συνεπαρμένος από τις σημασίες που γεννούν και σταθεροποιούν· αν αισθάνεται δυσάρεστα σημαίνει ότι δεν διακατέχεται από την άμεση πραγματικότητα και ότι αμβλύνει την αίσθηση που έχουν οι άλλοι γι' αυτήν. Όταν είναι κανείς περίεργος, ή απεριποίητος, όταν μιλάει ή κινείται λανθασμένα, γίνεται ένας επικίνδυνος γίγαντας, ένας εξολοθρευτής κόσμων.<sup>114</sup>

Ένα ύστατο σχόλιο: οι προτάσεις αυτές είναι ιδιαίτερα επικίνδυνες, με την έννοια ότι θα μπορούσαν να μας οδηγήσουν σε παρανοήσεις και υπερβολές σχετικά με τις επιστημολογικές και μεθοδολογικές αξιώσεις της γκοφμανικής δραματουργίας. Για λόγους οι οποίοι θα φανούν στην πορεία της εργασίας μας, δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε με συγγραφείς όπως ο Randall Collins, ο οποίος υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές μακρο-δομές είναι απλώς άθροισμα ή «συνδυασμοί μικρο-γεγονότων», έτσι ώστε οι κοινωνικές δομές να αποτελούν απλώς και μόνο «μοτίβα επαναληπτικής μικρο-αλληλεπίδρασης»<sup>115</sup> από την άλλη, διαφωνούμε επίσης με την Anne Warfield Rawls στο ότι η αλληλεπίδραση είναι η μοναδική «γενέτειρα των νοημάτων που διαπραγματεύονται συνεχώς τη θεσμική δομή».<sup>116</sup> Θεωρούμε ότι αυτές οι υπερβολές και παρανοήσεις στηρίζονται σε μια διάχυτη σύγχυση μεταξύ των εννοιών της «πραγματικότητας», του «καθημερινού» και της «αλληλεπίδρασης». Διαπραγματευόμενοι πιο προσεκτικά την πρόταση που συνοψίζει την επιστημολογία της γκοφμανικής δραματουργίας, μπορούμε να υπερβούμε αυτή τη σύγχυση: αν η παρουσίαση του εαυτού είναι ο (πραγματικός) εαυτός, η παρουσίαση αυτή γίνεται μόνο όταν ένα άτομο θέλει να επηρεάσει ένα ή περισσότερα άτομα (ακόμη και όταν αυτά, στην οριακή περίπτωση, είναι απόντα), δηλαδή μόνο εντός της αλληλεπίδρασης· και καθώς η αλληλεπίδραση στην γκοφμανική κοινωνιολογία

---

«ένα δραματικό αποτέλεσμα που αναδύεται διάχυτα από την παρουσιαζόμενη σκηνή, και το κάρδιο ζήτημα, το βασικό μέλημα, είναι αν θα θεωρηθεί αξιόπιστο ή αναξιόπιστο»: Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σσ. 310-311.

<sup>113</sup> Όπως προηγουμένως, έτσι κι εδώ διατηρούμε την εκφραστική συνέχεια μεταφράζοντας τον όρο «situation» ως «κατάσταση» και όχι ως «περίσταση».

<sup>114</sup> Goffman, E. (1996), *ό.π.*, σσ. 167-168.

<sup>115</sup> Και τα δύο αποσπάσματα από το: Collins, R., 'The Microfoundations of Macrosociology', στο Collins, R. (1981), *Sociology since Midcentury*, Νέα Υόρκη: Academic Press, σελ. 262.

<sup>116</sup> Rawls, A. W. (1984), 'Interaction as a Resource for Epistemological Critique', *Sociological Theory*, 2, σελ. 225.

πραγματοποιείται πάντοτε πρόσωπο-με-πρόσωπο, αυτή εντοπίζεται, όπως λέει κι ο τίτλος του ομώνυμου βιβλίου, όχι στον δικαϊκό νόμο ή στον φιλοσοφικό Λόγο, αλλά στην *καθημερινή ζωή*. Ο ερευνητικός τόπος της γκοφμανικής δραματουργίας, λοιπόν, είναι η, και επομένως *περιορίζεται στην*, πραγματικότητα των καθημερινών αλληλεπιδράσεων. Είναι σημαντικό να θυμηθούμε εδώ το φορμαλιστικό επίπεδο στην εννοιολόγηση του αλληλεπιδραστικού πεδίου: η καθημερινή αλληλεπίδραση και δη η δραματουργία είναι όντως ένας «τελικός τρόπος διάταξης των [εμπειρικών] στοιχείων», γεγονός παραμένει όμως ότι η αλληλεπίδραση αποτελεί *μόνο* ένα αναλυτικό πεδίο δίπλα στην τεχνική, πολιτική, δομική και πολιτισμική προσέγγιση και ανάλυση των κοινωνικών εγκαταστάσεων.<sup>117</sup> Έχοντας αυτά κατά νου, συμφωνούμε με τους Collins και Rawls, με έναν γενικό τρόπο, ότι αξίζει να αναζητήσουμε το *νόημα* του εαυτού και της δράσης στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις. Το νόημα είναι όντως *εντοπισμένο* (situated), ή τουλάχιστον *πραγματώνεται* και αποκτά σημασία για το άτομο, στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις, αλλά με έναν τρόπο που δεν αξιώνει αποκλειστικότητα εκ μέρους της αλληλεπίδρασης. Όταν ο Goffman υποστηρίζει την άποψη ότι «αν πρόκειται η δραστηριότητά του να αποκτήσει κάποια σημασία για τους άλλους, θα πρέπει το άτομο να κινήσει τα νήματά της έτσι ώστε να εκφράσει *κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης* αυτό που θέλει να μεταδώσει»,<sup>118</sup> δεν εννοεί ότι όλες οι σημασίες και τα νοήματα γεννιούνται στην αλληλεπίδραση· αντ' αυτού θεωρεί ότι τα δραματουργικά στοιχεία της αλληλεπίδρασης μπορούν να φανερώσουν στην έρευνα το *νόημα*, με τη βεμπεριανή έννοια, της δράσης και του εαυτού –και τα δύο κοινωνικά εντοπισμένα στην αλληλεπίδραση. Με μία πρόταση, *η δραματουργία των καθημερινών αλληλεπιδράσεων είναι τελικά η δίοδος κατανόησης της δράσης, του εαυτού και της αλληλεπίδρασης.*<sup>119</sup>

---

<sup>117</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 297.

<sup>118</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 86, Rawls, A. W. (1984), *ό.π.*, σελ. 228. Δες επίσης και την γκοφμανική πρόταση: «Δε θα μπορούσαμε να αρθρώσουμε εννοηματικά μια φράση αν δεν προσαρμόζαμε το λεξικό μας και την προσωδία μας σύμφωνα με το τι η κατηγορική ή ατομική ταυτότητα των φερόμενων ως παραληπτών μας μάς επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ξέρουν ήδη, και ξέροντας το αυτό [εκείνοι], δεν έχουν πρόβλημα να βασιζόμαστε σε αυτό» στο Goffman, E. (1983), *ό.π.*, σελ. 4.

<sup>119</sup> Ο Goffman λοιπόν δεν κάνει διάκριση μεταξύ πραγματικής πραγματικότητας και δραματουργικής πραγματικότητας διότι θεωρεί ότι δεν μπορούμε να γνωρίσουμε την πραγματική πραγματικότητα *καθαυτή* αλλά μονάχα μέσω των παραστάσεων που δραματοποιούν την πραγματική πραγματικότητα: μπορούμε λοιπόν να μάθουμε την πραγματική πραγματικότητα μόνο μέσα από τα *φαινόμενα* που μας προσφέρει η δραματουργική πραγματικότητα. Ο αναγνώστης εδώ μπορεί να αναγνωρίσει μια κάποια πρώτη σύνδεση με μια καντιανή επιστημολογία των *φαινομένων*. Ωστόσο, επειδή οι καντιανές επιρροές στο έργο του Goffman αποτελούν ένα τεράστιο, ξεχωριστό θέμα από μόνο του, επιλέξαμε μόνο να παραπέμψουμε ημι-άρρητα σε αυτό, χωρίς να το αναπτύξουμε περαιτέρω. Σίγουρα, όμως, θεωρούμε ότι αξίζει η προσπάθεια να διαβαστεί ξανά ο Goffman έχοντας στον νου το καντιανό οικοδόμημα. Μόνο ο Tom Burns εντόπισε μια τέτοια διάσταση στο έργο του Goffman ωστόσο την χρησιμοποιεί για να τον κατηγορήσει για εννοιολογική ασάφεια και σύγχυση, ενώ εμείς θεωρούμε ότι ο Goffman έχει συνείδηση της επιστημολογικής του θέσης, αν και ίσως όχι των καντιανών της καταβολών: Burns, T. (1992), *ό.π.*, σσ. 236-238.

## Η κυριαρχία στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις

Αξίζει σε αυτό το σημείο να συνοψίσουμε τα αποτελέσματα της εννοιολογικής ανασυγκρότησης της γκοφμανικής δραματουργικής κοινωνιολογίας που πραγματοποιήσαμε μέχρι στιγμής, με σκοπό τη γενικότερη εποπτεία και τον καλύτερο ερευνητικό έλεγχο τους. Είδαμε, *πρώτον*, ότι ο Goffman προσεγγίζει την αλληλεπίδραση με διπλό τρόπο: από τη μία, φορμαλιστικά, η αλληλεπίδραση νοείται ως ένα αυτόνομο ερευνητικό αντικείμενο το οποίο επιδέχεται ειδική ανάλυση. Από την άλλη, μικροαναλυτικά, *μία* αλληλεπίδραση –ακριβώς επειδή αποτελεί φορμαλιστικά αυτόνομο αντικείμενο- διαπερνάται από μια μοναδική λογική, έναν μοναδικό δηλαδή ορισμό της κατάστασης, που καθορίζει και παγιώνει με έναν μοναδικό τρόπο μια συγκεκριμένη διάταξη και ρύθμιση μεταξύ θέσεων που κατέχουν οι μετέχοντες σε αυτή. Σε αυτό το σημείο, *δεύτερον*, στηρίζουμε τη νομιμότητα της εννοιολόγησης της αλληλεπίδρασης ως πεδίου, ακολουθώντας τη θεωρία του Bourdieu: η κάθε συνάντηση πλέον εννοιολογείται εδώ ως οριοθετημένο πεδίο στο οποίο οι αλληλεπιδρώντες κατέχουν συγκεκριμένες θέσεις. Η εννοιολόγηση της αλληλεπίδρασης με δραματουργικούς όρους από τον Goffman λειτουργεί στην εργασία μας ταυτόχρονα υποστηρικτικά και επεκτατικά της δικής μας εννοιολόγησης: η χρήση από τον ίδιο των όρων «ερμηνευτής» και «κοινό», «συνεργατικές ομάδες», «προσκηνιακές», «παρασκηνιακές» και «'έξω' περιοχές», «σκηνοθέτες», «πρωταγωνιστές» και «κομπάρσοι» παραπέμπει, αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο ρητά, σε μια θεσιακή διάταξη (εντός) των συναντήσεων, και ταυτόχρονα προσφέρει τους κατάλληλους όρους για την εννοιολόγηση της αλληλεπίδρασης ως πεδίου. Η δραματουργία, ωστόσο και *τρίτον*, δεν είναι για τον Goffman μια τυχαία μεταφορά και ένα απλό ερευνητικό εργαλείο, αλλά αποτελεί τη δίοδο για την κοινωνιολογική κατανόηση της δράσης και του εαυτού, εφόσον οι δραματουργικές εκφορές και εκφράσεις κατά τις παραστάσεις των ερμηνευτών ορίζουν την κατάσταση και την (καθημερινή) πραγματικότητα για τους αλληλεπιδρώντες. Επειδή, *τέλος*, ισχύει κάτι τέτοιο, ότι δηλαδή η αλληλεπίδραση δεν γίνεται παρά να οργανώνεται δραματουργικά, δηλαδή στη βάση μιας διάταξης δραματουργικών θέσεων και συνεπώς ως πεδίο· και επειδή η κυριαρχία, όπως προαναφέραμε, έχει καθοριστικό ρόλο στη δόμηση των πεδίων: νομιμοποιούμαστε να υποθέσουμε ότι η κυριαρχία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη δόμηση και εκτύλιξη των καθημερινών αλληλεπιδράσεων.

Έχοντας συνοψίσει τα παραπάνω, μπορούμε τώρα να διατυπώσουμε ορισμένες γενικές προτάσεις που δεν ορίζουν ακόμη την κυριαρχία, αλλά περιγράφουν με συμπαγή τρόπο τον ρόλο της στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις. Αρχικά, αξίζει να αναφέρουμε ότι ο Goffman ήδη

από την εισαγωγή της *Παρουσίασης του Εαυτού* περιγράφει φορμαλιστικά τον ρόλο της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις:

Ανεξάρτητα από τον συγκεκριμένο σκοπό που έχει κατά νου το άτομο και από τα κίνητρα που τον υπαγορεύουν, θα είναι προς το συμφέρον του να ελέγξει τη συμπεριφορά των άλλων και ιδίως τις αντιδράσεις που τους προκαλεί. Για να εξασφαλίσει έναν τέτοιο έλεγχο, χρειάζεται κυρίως να επηρεάσει τον ορισμό της κατάστασης που διαμορφώνουν οι άλλοι, κι αυτό το πετυχαίνει εκφράζοντας τον εαυτό του με τρόπο ώστε να τους δίνει εκείνη την εντύπωση που θα τους οδηγήσει να ενεργήσουν με τη θέλησή τους σε συμφωνία με τα δικά του σχέδια.<sup>120</sup>

Το παράθεμα αυτό αναδιατυπώνει και επεκτείνει αναλυτικά δύο απόψεις στις οποίες παραπέμπει ο Goffman.<sup>121</sup> Από τη μία, αυτή του Tom Burns, ο οποίος αναφέρει εν είδει αξιώματος: «ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα αντιμετωπίζουν τους άλλους συνίσταται σε μια απόπειρα να τους ελέγξουν»<sup>122</sup> και από την άλλη και αντίστοιχα, την υπόθεση εργασίας του Jay Haley σύμφωνα με την οποία «σε κάθε ανθρώπινη σχέση [...] ένα άτομο ελίσσεται συνεχώς με σκοπό να σημάνει ότι είναι σε μια 'άνωτερη θέση' από το άλλο άτομο στη σχέση».<sup>123</sup> Το παραπάνω παράθεμα του Goffman μπορεί να περιγραφεί ως μια αναλυτική πορεία από το αξίωμα του Burns σε εκείνο του Haley: κυριαρχία στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις είναι ο έλεγχος της δράσης και των αντιδράσεων των άλλων· για να είναι επιτυχημένος ένας τέτοιος έλεγχος πρέπει κανείς να ασκήσει επιρροή στον ορισμό της κατάστασης που υφίσταται στην αλληλεπίδραση· η επιρροή αυτή επιτυγχάνεται μόνο όταν ένα άτομο παρουσιάζει τον εαυτό του με τέτοιον (δραματικό) τρόπο ώστε, αντηχώντας την αντιστοίχιση όψης-ρόλου-θέσης, οι άλλοι να αναγνωρίσουν ότι κατακτά μια θέση η οποία του παρέχει το δικαίωμα να επηρεάσει τον ορισμό της κατάστασης.

<sup>120</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 60.

<sup>121</sup> Στο μέσο του παραπάνω παρατιθέμενου αποσπάσματος ο Goffman παραπέμπει σε δύο αδημοσίευτες τότε εργασίες του Tom Burns και του Jay Haley. Πιθανολογούμε μόνο ότι τα άρθρα που αναφέρονται είναι όντως οι δύο εργασίες στις οποίες παραπέμπει ο Goffman. Στηρίζουμε την υπόθεση αυτή στο γεγονός ότι και τα δύο εκδόθηκαν αρχικά το 1958, δύο χρόνια μετά την πρώτη (Σκωτική) έκδοση της *Παρουσίασης* (Goffman, E. (1956), *The Presentation of Self in Everyday Life*, Εδιμβούργο: University of Edinburgh, σελ. 2, υποσ. 2.), οπότε πρέπει να ήταν τότε σε αδημοσίευτη ακόμη μορφή. Η σχέση με τον Tom Burns, από τη μία, είναι γνωστή· εξάλλου, ο Burns είναι ένας εκ των ιδρυτών του τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου του Εδιμβούργου, όπου υπηρέτησε ο Goffman ως επισκέπτης καθηγητής όσο έγραφε την *Παρουσίαση*, ενώ ένα από τα τελευταία έργα του Burns είναι μια διανοητική βιογραφία του Goffman (Burns, T. (1991), *ό.π.*). Από την άλλη, η παραπομπή στον Haley λείπει από την πρώτη έκδοση του Εδιμβούργου· η προσθήκη στη δεύτερη (αμερικανική) έκδοση του 1958 οφείλεται μάλλον στο γεγονός της έλευσης του Goffman το 1958 στην Καλιφόρνια και μάλιστα στο Berkeley και το Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας, ένα πανεπιστήμιο στο οποίο σπούδασε και εργάστηκε ως ερευνητής ο Jay Haley μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1960. Έτσι, θεωρούμε ότι είχε πρόσβαση στις αδημοσίευτες μορφές των άρθρων ο Goffman.

<sup>122</sup> Burns, T. (1958), 'The Forms of Conduct', *American Journal of Sociology*, 64: 2, σελ. 137.

<sup>123</sup> Haley, J. (1986), 'The Art of Psychoanalysis', στο *The Power Tactics of Jesus Christ*, Νέα Υόρκη: Triangle Press, σσ. 7-8.

### *Το συνεχές της κυριαρχίας*

Παρατηρεί κανείς ότι πυρήνα της αλληλεπιδραστικής κυριαρχίας αποτελεί ο ορισμός της κατάστασης, ενώ τα εργαλεία που χρησιμοποιούν οι ερμηνευτές για να τον επηρεάσουν είναι αυτό που θα αποκαλέσουμε εδώ «δραματουργικά μέσα». Η σχέση μεταξύ ορισμού της κατάστασης και δραματουργικών μέσων δεν μπορεί παρά να περιγραφεί κυκλικά: οι ερμηνευτές χρησιμοποιούν ορισμένα δραματουργικά μέσα για να επηρεάσουν τον ορισμό της κατάστασης, η κύρια λειτουργία του οποίου είναι να τοποθετεί τα άτομα στις αλληλεπιδραστικές τους θέσεις, επιβάλλοντας μια ανάλογη διανομή των δραματουργικών μέσων στα άτομα με σκοπό τη λειτουργική διατήρηση του αυτού ορισμού της κατάστασης. Αν και φαίνεται ότι έχουμε ένα κλειστό αλληλεπιδραστικό πεδίο που δεν επιδέχεται μεταβολές, θέλουμε να υποστηρίξουμε εδώ ότι η κυριαρχία δεν ορίζεται μονοδιάστατα αλλά κινείται σε ένα συνεχές: ο ένας πόλος του συνεχούς αυτού συνίσταται στον χωρισμό των ερμηνευτών από τα δραματουργικά τους μέσα και στη λειτουργική διατήρηση του ορισμού της κατάστασης, όπως περιγράφηκε παραπάνω. Ωστόσο, στον άλλο πόλο, που αναδεικνύει την αναγκαιότητα μιας ταυτόχρονης μικροαναλυτικής προσέγγισης, οι ερμηνευτές βρίσκουν νέους τρόπους αξιοποίησης των διανεμημένων δραματουργικών μέσων με σκοπό την αμφισβήτηση της δραματουργικής τάξης, κι επομένως και της κυριαρχίας.

Υπάρχουν διάφοροι τρόποι με τους οποίους μπορούμε να αναγνώσουμε αναλυτικά το συνεχές της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις. Είναι δυνατόν αρχικά να δούμε ότι η κυριαρχία γίνεται περισσότερο φανερή –από ένα εξωτερικό σημείο θέασης- όσο πλησιάζουμε στους δύο πόλους του συνεχούς παρά στο μέσο του, όπου οι σχέσεις αμοιβαίας γνωριμίας και εξάρτησης που επικρατούν μεταξύ των μελών μιας συνεργατικής ομάδας αποκεντρώνουν σε έναν βαθμό την κυριαρχία. Μπορούμε επίσης να διαπιστώσουμε ότι στον πόλο της λειτουργικής διατήρησης του ορισμού της κατάστασης παρατηρείται η μεγαλύτερη σταθερότητα στην αλληλεπίδραση, σε αντίθεση με τον άλλο πόλο της αμφισβήτησης της κυριαρχίας, όπου μια αποδυνάμωση του ορισμού της κατάστασης αφήνει «τους μετέχοντες σε σύγχυση ως προς το τι να κάνουν ή τι να προσπαθήσουν να είναι στη συνέχεια»<sup>124</sup>. Εμείς ωστόσο στην παρούσα εργασία, έχοντας στον νου τα παραπάνω, θα ερμηνεύσουμε το συνεχές αυτό ως εξής: στον έναν πόλο, αυτόν της *κυριαρχίας-ως-ιδιότητας* ή της *αυθεντίας* όπως τον ονομάζουμε, η κυριαρχία είναι τόσο γερά θεμελιωμένη και σταθερά παγιωμένη ώστε να νοείται ως μια υποκειμενική ιδιότητα κι όχι ως κατάσταση ή σχέση. Στον άλλο πόλο, αυτόν της *κυριαρχίας-ως-σχέσης* ή της *κυριάρχησης*, η κυριαρχία σε μια αλληλεπίδραση γίνεται πιο αισθητή, ακριβώς επειδή

<sup>124</sup> Goffman, E. (1996), *ό.π.*, σελ. 116.

αμφισβητείται, και νοείται ως μια σχέση στην οποία οι όροι θα έπρεπε να είναι αντίστροφοι, δηλαδή αμφισβητείται ενεργά και αλληλεπιδραστικά ότι το κυρίαρχο μέχρι στιγμής άτομο είναι το κατάλληλο για τον ρόλο του κυρίαρχου.

Όταν έχουμε μια αλληλεπιδραστική κυριαρχία τόσο ισχυρή όσο εκείνη που καλλιεργείται στον πόλο της αυθεντίας, τότε αυτή οικοδομεί μια συνάντηση στην οποία ο ορισμός της κατάστασης είναι σταθερά προσδιορισμένος και δεν επιδέχεται (τουλάχιστον χωρίς μεγάλο κόστος) αμφισβήτηση· ωστόσο δεν είναι αυτό το ειδοποιό χαρακτηριστικό της αυθεντίας: όπως είδαμε και προηγουμένως, η κυριαρχία εδώ νοείται ως ιδιότητα του ατόμου, μια ιδιότητα όπως οποιαδήποτε άλλη από εκείνες που εκφράζονται στην όψη του· σε αυτές τις περιπτώσεις η κυριαρχία είναι μέρος του χαρακτήρα που παρουσιάζεται. Αυτό που αποκαλούμε εδώ «δραματουργικά μέσα» δεν είναι τίποτα περισσότερο από την έννοια της όψης που χρησιμοποιεί ο Goffman: «ο ορισμένου τύπου εκφραστικός εξοπλισμός που εκούσια ή ασυναίσθητα χρησιμοποιείται από το άτομο κατά τη διάρκεια της παράστασής του».<sup>125</sup> Έχουμε ήδη αναφερθεί στην έννοια της όψης όταν μιλήσαμε για την τριπλή αντιστοίχιση όψης, ρόλου και θέσης, χωρίς όμως να έχουμε ορίσει την έννοια ούτε να έχουμε ξεκαθαρίσει τα συστατικά στοιχεία της. Αξίζει σε αυτό το σημείο «να διακρίνουμε και να προσδιορίσουμε τα στοιχεία που φαίνεται να είναι τα σταθερά συστατικά της όψης».<sup>126</sup> Ο Goffman, λοιπόν, διακρίνει μεταξύ δύο μερών της όψης: από τη μία, με τον όρο *σκηνικό* περιγράφει «την επίπλωση, τη διακόσμηση, τη διάταξη του χώρου και άλλα στοιχεία του φόντου που συνιστούν τη σκηνογραφία και τα σκηνικά αντικείμενα για την περίσσεια της ανθρώπινης δράσης που εκτυλίσσεται μπροστά, μέσα ή πάνω του».<sup>127</sup> Από την άλλη, υπάρχουν όλα εκείνα τα στοιχεία της όψης που δένονται με το πρόσωπο του ερμηνευτή: μαζί αποτελούν την *προσωπική όψη* του ερμηνευτή και ο Goffman διακρίνει μεταξύ *εμφάνισης*, δηλαδή τα «ερεθίσματα που με τη λειτουργία τους εκείνη τη στιγμή μάς πληροφορούν σχετικά με την κοινωνική θέση και αναγνώριση του ερμηνευτή», και *τρόπου*, ήτοι τα «ερεθίσματα που με τη λειτουργία τους εκείνη την ώρα μάς προειδοποιούν για τον αλληλεπιδραστικό ρόλο τον οποίο προσδοκά να παίξει ο ερμηνευτής στην επερχόμενη κατάσταση».<sup>128</sup> Μια συνοχή μεταξύ σκηνικού, εμφάνισης και τρόπου είναι αναμενόμενη<sup>129</sup> και σε αυτή τη συνοχή στηρίζεται η τριπλή αντιστοίχιση όψης, ρόλου και θέσης.

---

<sup>125</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 78.

<sup>126</sup> Στο ίδιο, σελ. 78.

<sup>127</sup> Στο ίδιο, σελ. 78.

<sup>128</sup> Όλα τα αποσπάσματα: στο ίδιο, σελ. 80.

<sup>129</sup> Ισχύει μεν το γεγονός ότι «περιμένουμε ότι οι διαφορές των αλληλεπιδρώντων ως προς την κοινωνική θέση θα εκφραστούν κατά κάποιο τρόπο με ομόλογες διαφορές σ' ό,τι αφορά τις προσφερόμενες ενδείξεις ενός

## Ο εαυτός

Όταν, λοιπόν, η κυριαρχία στην καθημερινή αλληλεπίδραση υφίσταται με τη μορφή της κυριαρχίας-ως-ιδιότητας, αυτή αναγνωρίζεται ως μια ιδιότητα του εαυτού, όπως όλες οι άλλες, που εκφράζεται από το σύνολο της όψης του, με άλλα λόγια η κυριαρχία-ως-ιδιότητα εμφανίζεται στα μάτια των αλληλεπιδρώντων «ως φυσική ιδιότητα και όχι ως συνδυασμός κοινωνικών συνθηκών».<sup>130</sup> Ο λόγος που εξηγούν την παραπάνω διαπίστωση θεωρούμε ότι έχουν να κάνουν με την γκοφμανική αντίληψη για τον εαυτό. Για τον Goffman ο εαυτός ενός ερμηνευτή ταυτίζεται ως έναν βαθμό με τον *χαρακτήρα* που υποδύεται επί σκηνής: «μια μορφή κατά κανόνα εκλεκτή, της οποίας το πνεύμα, το σθένος και άλλα εξαιρέτα προσόντα ήταν σχεδιασμένη να αναδείξει η παράσταση».<sup>131</sup> με άλλα λόγια, ο εαυτός-ως-χαρακτήρας είναι «ένα είδος εικόνας, συνήθως καλοφτιαγμένης, την οποία το άτομο προσπαθεί να κάνει τους άλλους να έχουν γι' αυτόν ενσαρκώνοντας αποτελεσματικά επί σκηνής ένα χαρακτήρα».<sup>132</sup> Όταν ο ερμηνευόμενος χαρακτήρας, εξαιτίας κάποιου απροόπτου κατά την παράσταση, αποτυγχάνει να γίνει πιστευτός ή καταρρέει, τότε μάς παρουσιάζεται η ευκαιρία να δούμε μεταξύ των ρωγμών τη σκοτεινή πλευρά του γκοφμανικού εαυτού, εκείνη του ερμηνευτή, που δεν είναι τίποτα περισσότερο, αλλά και τίποτα λιγότερο, από «έναν ταλαίπωρο πλαστοουργό εντυπώσεων που έχει εμπλακεί στο αναπόφευκτα ανθρώπινο έργο της παρουσίασης ενός δρώμενου».<sup>133</sup> Αν και η περιγραφή αυτή του ερμηνευτή από τον Goffman είναι ό,τι πιο κοντινό σε αυτό που θα αποκαλούσε κανείς «πραγματικό» εαυτό, στις πλευρές (και στιγμές) εκείνες δηλαδή του ατόμου πέρα από κάθε παράσταση, η γκοφμανική σύλληψη ενέχει τη σημαντική διαφορά ότι όταν το άτομο-ερμηνευτής βγάζει τη μάσκα δε μένει ποτέ δίχως κάποιο προσωπίο, αλλά επιλέγει την όψη της επόμενης παράστασής του.<sup>134</sup> αυτό συμβαίνει ακριβώς επειδή το παρασκήνιο μίας παράστασης είναι το προσκήνιο μιας άλλης παράστασης, η οποία με τη σειρά της έχει ένα παρασκήνιο που αποτελεί για μια τρίτη παράσταση ένα προσκήνιο και αυτό μπορεί να συνεχιστεί *ad infinitum*.<sup>135</sup> Είναι μάλλον πιο ακριβές να λέμε ότι όταν πέφτει μια μάσκα δε

---

αναμενόμενου αλληλεπιδραστικού ρόλου», χωρίς αυτό όμως να αποκλείει την πιθανότητα να υπάρχουν ασυμφωνίες μεταξύ των στοιχείων της όψης: στο ίδιο, σελ. 80.

<sup>130</sup> Horkheimer, M., Fromm, E. & Marcuse, H. (1996), *ό.π.*, σελ. 79.

<sup>131</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 310.

<sup>132</sup> Στο ίδιο, σελ. 310.

<sup>133</sup> Στο ίδιο, σελ. 310.

<sup>134</sup> Burns, T. (1992), *ό.π.*, σσ. 270-297. Smith, G. (2006), *ό.π.*, σσ. 95-109. Schwalbe, M. & Shay, H., 'Dramaturgy and Dominance', στο McLeod, J. D. (2014), *Handbook of the Social Psychology of Inequality*, Dordrecht: Springer, σσ. 158-159.

<sup>135</sup> «Γενικά λοιπόν, θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι, κάνοντας λόγο για προσκηνιακές και παρασκηνακές περιοχές, παίρνουμε ως σημείο αναφοράς ένα συγκεκριμένο δρώμενο και μιλάμε για τη λειτουργία που συμβαίνει να έχει γι' αυτό ο τόπος εκείνη την ώρα»: Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 180.



βλέπουμε τον «πραγματικό» εαυτό ενός ατόμου, αλλά μάλλον ένα άτομο χωρίς εαυτό, ή καλύτερα: έναν ερμηνευτή χωρίς ρόλο.

Ο εαυτός λοιπόν δεν (ενδιαφέρει την κοινωνιολογική έρευνα αν) υφίσταται πέρα από τη δραματική πραγμάτωσή του: «ο εαυτός είναι *προϊόν* της σκηνης που εκτυλίσσεται. [...] πρόκειται για ένα δραματικό αποτέλεσμα που αναδύεται διάχυτα από την παρουσιαζόμενη σκηνή, και το καίριο ζήτημα, το βασικό μέλημα είναι αν θα θεωρηθεί αξιόπιστο ή αναξιόπιστο».<sup>136</sup> Γίνεται εύκολα κατανοητό επίσης ότι τα εργαλεία που χρησιμοποιεί το άτομο κατά τη διαδικασία αυτή πραγμάτωσης του εαυτού συνιστούν τα δραματουργικά του μέσα από τα οποία φαίνεται να είναι χωρισμένο<sup>137</sup>: «τα μέσα παραγωγής και διατήρησης εαυτών δεν βρίσκονται μέσα στο [άτομο και το σώμα του]· στην πραγματικότητα, είναι συχνά προσδεμένα σε κοινωνικές εγκαταστάσεις».<sup>138</sup> Είναι φανερό γιατί επιλέγουμε στην εργασία αυτή να επαναπροσδιορίσουμε τις έννοιες που χρησιμοποιεί ο Goffman και να αναδιατυπώσουμε, εν προκειμένω, τον όρο «όψη», μιλώντας αντ' αυτού για «δραματουργικά μέσα», γλιτώνοντας την εργασία μας από την παγίδα να υποκύψει στις αναπαραστάσεις του αντικειμένου της και να τις δεχθεί ως φυσικές<sup>139</sup>: ακριβώς επειδή έχουμε να κάνουμε με δραματουργικά μέσα μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι αυτό που εμφανίζεται με τη μορφή της κυριαρχίας-ως-ιδιότητας είναι στην πραγματικότητα μια σχέση κυριαρχίας που έχει μετασηματιστεί από ιστορία σε φύση, από μια κατάσταση σε μία ιδιότητα.<sup>140</sup>

### *Ο δραματουργικός χώρος*

Αυτές οι «κοινωνικές εγκαταστάσεις» στις οποίες είναι «προσδεμένα τα μέσα παραγωγής και διατήρησης εαυτών» συνιστούν και σηματοδοτούν τρόπους στους οποίους πραγματοποιούνται παραστάσεις. Συχνότερα υπάρχουν σαφείς αντικειμενικές οριοθετήσεις στον χώρο, όπως είναι οι τοίχοι και οι πόρτες, ή πιο εξειδικευμένες ενδείξεις όπως τα γυάλινα διαχωριστικά στις αίθουσες ελέγχου των ραδιοτηλεοπτικών στούντιο,<sup>141</sup> αλλά κάτι τέτοιο δεν είναι αναγκαίο, καθώς «το

---

<sup>136</sup> Στο ίδιο, σσ. 310-311.

<sup>137</sup> Έμπνευση για τον τρόπο αυτό θεώρησης των ερμηνευτών, ως ερμηνευτών δηλαδή χωρισμένων από τα δραματουργικά τους μέσα, αποτελεί η βεμπεριανή ιδιοποίηση του μαρξικού χωρισμού των εργατών από τα παραγωγικά τους μέσα: «Στο σύγχρονο 'κράτος' υπάρχει πλήρης [...] ο 'χωρισμός' του διοικητικού προσωπικού, των διοικητικών υπαλλήλων και εργατών από τα υλικά διοικητικά και οργανωτικά μέσα» (Weber, M. (1987), *Η πολιτική ως επάγγελμα*, μτφρ. Μ. Κυπραίος, Αθήνα: Παπαζήση, σελ. 102)

<sup>138</sup> Στο ίδιο, σελ. 311.

<sup>139</sup> Ο Goffman λέει ότι η θεώρηση που θέλει τον εαυτό-ως-χαρακτήρα να «στεγάζεται στο σώμα του κατόχου του, ιδίως στα ανώτερα μέρη του, όντας κατά κάποιο τρόπο ένας όζος στην ψυχοβιολογία της προσωπικότητας, [...] εμπεριέχεται σ' αυτό που όλοι προσπαθούμε να παρουσιάσουμε, αλλά γι' αυτό ακριβώς, δίνει μια κακή ανάλυση της παρουσίασης»: στο ίδιο, σελ. 310.

<sup>140</sup> Bourdieu, P. (2007), *Η ανδρική κυριαρχία*, μτφρ. Ε. Γιαννοπούλου, Αθήνα: Πατάκη, σελ. 30.

<sup>141</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 159.

συνεχές του χώρου, ακριβώς επειδή αντικειμενικά δεν περιέχει καν ένα απόλυτο όριο, επιτρέπει να τίθεται παντού υποκειμενικά ένα τέτοιο όριο».<sup>142</sup> Αυτό που βλέπουμε τελικά είναι ότι υφίστανται αντικειμενικές και υποκειμενικές οριοθετήσεις περιοχών ανάλογα με τη δραματουργική τους χρήση. Αν η αλληλεπίδραση οργανώνεται δραματουργικά, λοιπόν, είναι αναμενόμενο ότι θα υπάρχει και ένας τύπος όπου δίνονται οι παραστάσεις της καθημερινότητας, και η ύπαρξη ή όχι των παραστάσεων αυτών είναι ο άξονας με βάση τον οποίο ο Goffman διακρίνει μεταξύ προσκήνιου, παρασκήνιου και εξωτερικής περιοχής. Είναι σημαντικό να τονίσουμε εδώ ότι η διάκριση μεταξύ των περιοχών δεν είναι ποτέ τόσο ευδιάκριτη στην εμπειρική πραγματικότητα όσο παρουσιάζεται στην έρευνα, καθώς, όπως προαναφέρθηκε, το προσκήνιο μιας παράστασης είναι το παρασκήνιο μιας άλλης· η συνειδητή επιλογή και ο περιορισμός του ερευνητή σε μία παράσταση ως σημείο αναφοράς είναι αυτό που διακρίνει με τέτοιο αυστηρό και αποκλειστικό τρόπο μεταξύ περιοχών. Έχοντας αναφέρει ωστόσο αυτά, δε θέλουμε να πούμε ότι η διάκριση μεταξύ περιοχών καθίσταται αναλυτικά λανθασμένη· αντιθέτως, η διάκριση αυτή μάς βοηθά να κατανοήσουμε περαιτέρω τις αλληλεπιδραστικές επιλογές των καθημερινών ερμηνευτών.

Το προσκήνιο λοιπόν είναι μια περιοχή που οριοθετείται αντιληπτικά από τη δραματουργική οργάνωση της αλληλεπίδρασης που λαμβάνει χώρα εντός της και, πιο συγκεκριμένα, ορίζεται ως ο τύπος όπου εκτυλίσσεται μια παράσταση, η οποία ορίζει την κατάσταση για όλους τους μετέχοντες:

Η εντύπωση και η αντίληψη που καλλιεργεί η παράσταση τείνουν να διαποτίσουν πλήρως την περιοχή και τον χρονικό ορίζοντά της, έτσι ώστε κάθε άτομο που βρίσκεται μέσα σ' αυτό το χωροχρονικό πολλαπλό να είναι σε θέση να παρατηρεί την παράσταση και να καθοδηγείται από τον ορισμό της κατάστασης που αυτή καλλιεργεί.<sup>143</sup>

Μία παράσταση –και η παρακολούθησή της από το κοινό– οριοθετεί, λοιπόν, ένα πεδίο, με τη μικροαναλυτική σημασία, «μοιραίας θεατρικής δράσης, ένα χώρο ύπαρξης, ένα κινητήρα σημασιών, ένα κόσμο από μόνο του, διαφορετικό απ' όλους τους άλλους, εκτός από εκείνους που γεννιούνται όταν το ίδιο παιχνίδι παίζεται σε άλλες στιγμές»,<sup>144</sup> όπου η δράση όλων καθοδηγείται από τον ορισμό της κατάστασης που επιβάλλει η ίδια η παράσταση. Ο Goffman θέτει με τον πιο επιβλητικό, αλλά και ύπουλο, τρόπο το ζήτημα του χωρισμού των ερμηνευτών από τα δραματουργικά τους μέσα, όταν αναφέρεται στη διάκριση μεταξύ προσκηνιακής και

<sup>142</sup> Simmel, G., 'Κοινωνιολογία του χώρου', μτφρ. Ο. Σταθάτου, στο Simmel, G. (2004), *Περιπλάνηση στη νεωτερικότητα*, μτφρ. Γ. Σαγκριώτης & Ο. Σταθάτου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σελ. 150.

<sup>143</sup> Στο ίδιο, σελ. 159.

<sup>144</sup> Goffman, E. (1996), *ό.π.*, σελ. 91.

παρασκηνιακής περιοχής. Κατ' αρχάς, δεν είναι τυχαία η ετυμολογική σύνδεση μεταξύ όψης (**front**) και προσκηνίου (**front** region): το προσκήνιο θα μπορούσε να αποδοθεί και περιφραστικά ως «περιοχή της όψης»· με τον τρόπο αυτό ο Goffman προϋδεάζει τον αναγνώστη για τη σύνδεση που πρόκειται να πραγματοποιήσει στο σχετικό κεφάλαιο μεταξύ δραματουργικών μέσων και σκηνης της αλληλεπίδρασης. Έτσι, λοιπόν, «ο σταθερός σημειακός εξοπλισμός», που συνιστά το σκηνικό, οριοθετεί την προσκηνιακή περιοχή.<sup>145</sup> Μάλιστα, «κάποια στοιχεία σταθερού εξοπλισμού προσδίδουν μονιμότητα» στη διάκριση των δραματουργικών περιοχών, γεγονός που εγγράφεται ακόμη και στην εργασία του διακοσμητή.<sup>146</sup> Ωστόσο, δεν είναι μόνο τα σκηνικά αντικείμενα εκτός του ελέγχου και a priori διανεμημένα: ακριβώς επειδή «η παράσταση ενός ατόμου σε μια προσκηνιακή περιοχή μπορεί να ιδωθεί ως μια προσπάθεια να δώσει την εντύπωση ότι η δραστηριότητά του στην περιοχή τηρεί και ενσαρκώνει ορισμένα πρότυπα»,<sup>147</sup> οι ερμηνευτές οφείλουν να αξιοποιήσουν τα μέρη της προσωπικής τους όψης με τέτοιο τρόπο, ώστε να χαρακτηρίζονται από ευγενικούς *τρόπους* και ευπρεπή *εμφάνιση*.<sup>148</sup> Εκτός από το προσκήνιο, ο Goffman περιγράφει εκτενώς και την περιοχή του παρασκηνίου, όπως επίσης κάνει αναφορές και σε μια εξωτερική (του τόπου) της αλληλεπίδρασης περιοχή. Η λειτουργία των περιοχών αυτών σε σχέση με την κυριαρχία στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις θα μας απασχολήσει στη συνέχεια της εργασίας μας, όταν θα μιλήσουμε για τις συνεργατικές ομάδες. Στο σημείο αυτό θα αρκεστούμε να αναφέρουμε μονάχα ότι η λειτουργία των παρασκηνιακών περιοχών, δεν παραπέμπει στην ύπαρξη τόπων όπου μπορεί το άτομο να εκφράσει τον «πραγματικό» του εαυτό, και επομένως σε μια απόδειξη της «αναυθεντικότητας» της δραματουργικής οργάνωσης της αλληλεπίδρασης· αυτό που φαίνεται να ισχύει είναι ότι η λειτουργία του παρασκηνίου είναι πιο συχνά υποστηρικτική της δραματουργικής οργάνωσης, αφού η πρόσβαση στο παρασκήνιο των παραστάσεων των άλλων δεν οδηγεί στη λύση της αντίφασης και διάκρισης μεταξύ περιοχών αλλά σε μια μεγαλύτερη φροντίδα της δραματοποίησης του εαυτού.<sup>149</sup>

---

<sup>145</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 160.

<sup>146</sup> Στο ίδιο, σελ. 176.

<sup>147</sup> Στο ίδιο, σελ. 160.

<sup>148</sup> Στο ίδιο, σσ. 160-164.

<sup>149</sup> Ο Goffman παραπέμπει σε μια εμπειρική έρευνα σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης στην πόλη και συγκεκριμένα στις συνθήκες που παράγει η «μεσοτοιχία» μεταξύ των αστικών κατοικιών και τις δυσκολίες που επιβάλλει στην οργάνωση μιας παράστασης. Στη διενέργεια συνεντεύξεων από τον ερευνητή προκύπτει το ενδιαφέρον εύρημα ότι η ύπαρξη «γειτονικών» θορύβων, που αποτελούν ιδιότυπη και ακούσια πρόσβαση στο παρασκήνιο των άλλων, δεν οδηγεί τους ένοικους στην κατάργηση των ορίων μεταξύ προσκηνιακών και παρασκηνιακών περιοχών κατά τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ τους, αλλά μάλλον στην καλύτερη προστασία απέναντι σε «εισβολές» στο παρασκήνιο: «Μερικές φορές τους ακούς να λένε μάλλον προσωπικά πράγματα, όπως όταν ο άντρας λέει στη γυναίκα του ότι τα πόδια της είναι κρύα. Αυτό σε κάνει να νιώθεις ότι *εσύ* πρέπει να μιλάς

Στην αγωνία του Goffman να αναγνωρίσει τον αλληλεπιδραστικά κυρίαρχο μεταξύ των ερμηνευτών, τοποθετώντας στον ρόλο αυτόν του κυρίαρχου τότε τον σκηνοθέτη και τότε τον πρωταγωνιστή, ή αποφασίζοντας ποιος είναι κυρίαρχος ανάλογα με την «ποσότητα» δράσης που προσφέρεται ή ανάλογα με το ποιος παρουσιάζει μια παράσταση ή ελέγχει το σκηνικό της αλληλεπίδρασης,<sup>150</sup> η παρούσα εργασία προσφέρει μια απάντηση και διέξοδο αξιοποιώντας τους άξονες του ορισμού της κατάστασης και της δομής διανομής των δραματουργικών μέσων. Με βάση αυτά, και λαμβάνοντας συνεχώς υπόψιν τις προηγούμενες παρατηρήσεις σχετικά με το διπλό πεδίο της αλληλεπίδρασης και τη σημασία της δραματουργικής μεταφοράς, μπορούμε να αξιοποιήσουμε, εμπλουτίζοντας και επεκτείνοντάς τες, τις παρατηρήσεις του ίδιου του Goffman σχετικά με τον έλεγχο της δράσης μέσω του ελέγχου του ορισμού της κατάστασης, ο οποίος επιτυγχάνεται αξιοποιώντας δραματουργικά μέσα έκφρασης του εαυτού κατά την αλληλεπίδραση. Στη βάση των παραπάνω παρατηρήσεων κι έχοντας ως ερευνητικό άξονα τον ορισμό της κατάστασης και τα δραματουργικά μέσα που έχουν στη διάθεσή τους οι ερμηνευτές, μπορούμε να προχωρήσουμε σε μια τυπολογία συγκεκριμένων περιπτώσεων κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις, η οποία ακολουθεί το συνεχές αυθεντίας και κυριαρχίας.

#### *Ο στρατός*

Μια οριακή περίπτωση που σηματοδοτεί το άκρο της κυριαρχίας-ως-ιδιότητας θεωρούμε εδώ ότι είναι η τελετουργική οργάνωση των στρατιωτικών αλληλεπιδράσεων. Στην περίπτωση των αλληλεπιδράσεων στα στρατιωτικά προσκήνια παρατηρούμε κάποιες από τις κατεξοχήν παραστάσεις που παίζονται «προς την προσκηνιακή περιοχή» και καθιερώνουν έναν ευνοϊκό ορισμό, όχι για τα άτομα, αλλά για την υπηρεσία: οι ερμηνευτές εδώ, ανεξάρτητα από την αλληλεπιδραστική ή κοινωνική τους θέση, είναι πλήρως χωρισμένοι από τα δραματουργικά τους μέσα, ακριβώς επειδή αυτά έχουν διανεμηθεί με σκοπό την αλληλεπιδραστική και δραματουργική επιβεβαίωση της στρατιωτικής ιεραρχίας. Αρκεί κανείς να ρίξει μια γρήγορη ματιά στο «Γενικό Κανονισμό Υπηρεσίας στο Στρατό»<sup>151</sup> για να καταλάβει σε τι βαθμό το σύνολο των ερμηνευτών είναι χωρισμένο από τα δραματουργικά μέσα που αξιοποιούνται κατά τις στρατιωτικές αλληλεπιδράσεις –τουλάχιστον κατά τις επίσημες/προσκηνιακές-, οι οποίες

---

ψιθυριστά για τα προσωπικά σου» και «Σε κάνει να νιώθεις κάπως περιορισμένος, σαν να πρέπει να περπατάς τη νύχτα στις μύτες των ποδιών μέσα στην ίδια σου την κρεβατοκάμαρα»: Στο ίδιο, σελ. 172.

<sup>150</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σσ. 146-155.

<sup>151</sup> Γενικό Επιτελείο Στρατού (1984), *Στρατιωτικός Κανονισμός* (20-1), Αθήνα: Τυπογρ. Ενόπλων Δυνάμεων. Η ερευνητική σημασία του κανονισμού αυτού για την παρούσα εργασία δεν έγκειται μόνο στη γενική εφαρμογή του ως νομικός κώδικας αναφοράς· αλλά ταυτόχρονα οι διατάξεις του εφαρμόζονται στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα των νεοσυλλέκτων και αποτυπώνονται στο παρεχόμενο από τη στρατιωτική υπηρεσία κατά την είσοδο των νεοσυλλέκτων «Διακλαδικό Εγχειρίδιο Νεοσύλλεκτου Οπλίτη»: Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας (2016), *Διακλαδικό Εγχειρίδιο Νεοσύλλεκτου Οπλίτη*, Αθήνα: Τυπογρ. Ελλην. Στρατού.

ορίζονται μέχρι τελευταίας και εξαιρετικής περίπτωσης παρέχοντας πλήρεις οδηγίες χρήσης των σκηνικών, της εμφάνισης και των τρόπων. Για παράδειγμα, στο παρακάτω άρθρο δίνονται αναλυτικές οδηγίες για την περίπτωση κατά την οποία ένας στρατιωτικός υπάλληλος εισέρχεται σε κλειστό χώρο όπου υπάρχει ήδη άλλος στρατιωτικός υπάλληλος· αξίζει να δούμε το άρθρο στο σύνολό του:

#### ΑΡΘΡΟ 17 ΕΙΣΟΔΟΣ ΣΕ ΚΛΕΙΣΤΟ ΧΩΡΟ

1. Κάθε στρατιωτικός, που παρουσιάζεται σε ανώτερο του, ο οποίος ευρίσκεται μέσα σε αίθουσα, γραφείο ή άλλο κλειστό χώρο, βγάζει, εάν φοράει, τα γάντια και το καπέλο, κρατώντας τα ως εξής:

α. Όταν πρόκειται για καπέλο υφασμάτινο (πηλίκιο, μπερές ή δίκοχο), το βάζει κάτω από την αριστερή μασχάλη με το εθνόσημο προς τα εμπρός και το εσωτερικό του καπέλου προς το μέρος του σώματος. Το αριστερό χέρι, που συγκρατεί το καπέλο, ευρίσκεται τεντωμένο κατακόρυφα προς τα κάτω και κολλημένο στο αριστερό πλευρό του σώματος. Τα γάντια είναι διπλωμένα μέσα στην αριστερή παλάμη και τα δάχτυλα αυτών είναι στραμμένα εμπρός.

β. Όταν πρόκειται για κράνος το κρατεί με την αριστερή παλάμη, στο σημείο προσαρμογής του υποσιάγωνου, με τα τέσσερα δάχτυλα στην εσωτερική επιφάνεια του κράνους, τον αντίχειρα στην εξωτερική και το εσωτερικό του κράνους προς τα δεξιά. Τα γάντια τα κρατεί μέσα στην αριστερή παλάμη και με τα δάχτυλα τους προς τα εμπρός. Το αριστερό χέρι είναι τεντωμένο και κολλημένο στο αριστερό πλευρό του σώματος κατά το δυνατόν.

γ. Οι αξιωματικοί, εάν κρατούν ξίφος και καπέλο, τα κρατούν όπως καθορίζεται στον αντίστοιχο κανονισμό.

δ. Εάν φοράει πολιτικά, κρατά το καπέλο με το αριστερό χέρι από το γύρο, με το εσωτερικό του καπέλου προς τα δεξιά, το μπροστινό μέρος του στραμμένο εμπρός και τα γάντια μέσα στην αριστερή παλάμη. Το αριστερό χέρι είναι τεντωμένο και κολλημένο στο αριστερό πλευρό του σώματος.

2. Στη συνέχεια κτυπά την πόρτα και μόλις πάρει την άδεια εισόδου, μπαίνει και χαιρετά με ελαφρά κλίση του κεφαλιού. Όταν φεύγει χαιρετά, με τον ίδιο τρόπο και βάζει το καπέλο αφού βγει.

3. Κάθε στρατιωτικός, όταν πρόκειται να μπει σε κλειστό χώρο, όπου υπάρχει κατώτερος του, που δεν είναι όμως υπό τις διαταγές τους, κτυπά πρώτα την πόρτα.<sup>152</sup>

Το παραπάνω άρθρο συμπυκνώνει τη σημασία που δίνει το στρατιωτικό σώμα στην επίσημη οργάνωση και τον αυστηρό έλεγχο των αλληλεπιδράσεων, συμπυκνώνοντας όμως ταυτόχρονα με πάγιο και νομότυπο, καθότι προβλέπονται κυρώσεις,<sup>153</sup> τρόπο τον πλήρη χωρισμό όλων των ερμηνευτών από τα δραματουργικά τους μέσα: από τη μία, ήδη από τη γενική παράγραφο 1 δίνεται κανονισμός για την εμφάνιση του στρατιωτικού υπαλλήλου, ενώ οι υπο-παράγραφοι 1α-1δ ασχολούνται με υπο-περιπτώσεις «ορθής» αξιοποίησης των στοιχείων της εμφάνισης· η

<sup>152</sup> Στρατιωτικός Κανονισμός (20-1), ό.π., σσ. 22-23.

<sup>153</sup> Βλ. 'Άρθρο 63. Πειθαρχικά Παραπτώματα', στο ίδιο: σσ. 56-57.

στρατιωτική στολή και οι τρόποι στρατιωτικής ένδυσης «πληροφορούν σχετικά με την κοινωνική θέση και αναγνώριση του ερμηνευτή».<sup>154</sup> Από την άλλη, στις παραγράφους 2 και 3 δίνονται επίσης σαφείς οδηγίες σχετικά με τους σωστούς *τρόπους* εισόδου σε έναν χώρο (ενημέρωση όσων βρίσκονται ήδη μέσα στον κλειστό χώρο, λήψη άδειας εισόδου, σωστός χαιρετισμός κλπ.), που «προειδοποιούν για τον αλληλεπιδραστικό ρόλο τον οποίο προσδοκά να παίζει ο ερμηνευτής στην επερχόμενη κατάσταση».<sup>155</sup> Συνολικά, το άρθρο αφορά στη μεταβολή της αλληλεπίδρασης στη βάση της μεταβολής του *σκηνικού* (από έναν εσωτερικό ή εξωτερικό σε άλλον εσωτερικό χώρο). Θα πρέπει επίσης να τονίσουμε ότι αν και αυτή η δομή διανομής των δραματουργικών μέσων επιβεβαιώνει τη στρατιωτική ιεραρχία, καλλιεργώντας ορισμούς της κατάστασης προς το συμφέρον των ανωτέρων,<sup>156</sup> αυτό δε σημαίνει ότι χωρισμένοι από τα δραματουργικά τους μέσα είναι μόνο οι κατώτεροι· οι ανώτεροι πρέπει και αυτοί να τηρήσουν πιστά τους (νόμιμους, ήτοι ορθολογικά νομιμοποιημένους) κανόνες αλληλεπίδρασης, διότι το στρατιωτικό σώμα αποτελεί ιδεοτυπικό παράδειγμα ενός γραφειοκρατικά οργανωμένου εξουσιαστικού μορφώματος εντός του οποίου ένας αξιωματικός είναι και αυτός ένας υπάλληλος και ως τέτοιος «δεν μπορεί να ξεφύγει από τον μηχανισμό στον οποίο είναι δεσμευμένος».<sup>157</sup> Έτσι, λοιπόν, «η δομή επιβάλλει τους περιορισμούς της στους δυο όρους της σχέσης κυριαρχίας, δηλαδή και στους ίδιους τους κυρίαρχους, οι οποίοι μπορούν να επωφελούνται από αυτή παραμένοντας [...] “κυριαρχούμενοι από την κυριαρχία τους”».<sup>158</sup>

Στο παραπάνω παράδειγμα των στρατιωτικών αλληλεπιδράσεων χρησιμοποιήσαμε μια έννοια της κυριαρχίας ιδιαίτερα αφηρημένη και «δομική», αφού όλοι οι ερμηνευτές βρίσκονται πλήρως χωρισμένοι από τα δραματουργικά τους μέσα. Την ίδια στιγμή όμως, όταν στρέψουμε το ενδιαφέρον μας στους ορισμούς της κατάστασης τους οποίους επιτρέπει αυτή η δομή διανομής των δραματουργικών μέσων, παρατηρούμε ότι το αλληλεπιδραστικό πεδίο βρίσκεται σε συνεχή επικοινωνία και δομείται από το γραφειοκρατικό πεδίο του στρατού<sup>159</sup> μέσα στο οποίο υφίσταται· έχουμε να κάνουμε, λοιπόν, με μια κυριαρχία στην πλέον συμβολική της μορφή, ήτοι ως «μια δύναμη καθιέρωσης ή αποκάλυψης»<sup>160</sup> της στρατιωτικής ιεραρχίας, που

<sup>154</sup> Goffman, E (2006), *ό.π.*, σελ. 80.

<sup>155</sup> Στο ίδιο, σελ. 80.

<sup>156</sup> Το άρθρο 17 εξάλλου είναι μέρος του Κεφαλαίου Ζ με τίτλο «Τύποι Εκδηλώσεως Σεβασμού»: Στρατιωτικός Κανονισμός (20-1), *ό.π.*, σσ. 19-26.

<sup>157</sup> Weber, M. (2009), *ό.π.*, σελ. 68.

<sup>158</sup> Bourdieu, P. (2007), *ό.π.*, σελ. 133.

<sup>159</sup> Πράγματι, το στρατιωτικό σώμα φαίνεται να αποτελεί το πιο ιδεοτυπικά συνεπές παράδειγμα οργάνωσης γραφειοκρατικής εξουσίας· αρκεί κανείς να αντιπαραβάλλει τα αναλυτικά στοιχεία της στρατιωτικής οργάνωσης με τα αντίστοιχα της «νόμιμης εξουσίας με γραφειοκρατικό διοικητικό επιτελείο»: Weber, M. (2005), *ό.π.*, σσ. 246-256, ιδίως τα αριθμημένα στοιχεία των σσ. 249-250.

<sup>160</sup> Bourdieu, P. (1989), ‘Social Space and Symbolic Power’, *Sociological Theory*, 7:1, σελ. 23.

στοχεύει στη «διατήρηση της κοινωνικής απόστασης»<sup>161</sup> μεταξύ ανώτερου και κατώτερου στρατιωτικού υπαλλήλου και βρίσκει την πραγμάτωσή της στις δραματικές αλληλεπιδράσεις και στην οργάνωσή τους με σαφή και σταθερό τρόπο. Σε μια λειτουργιστική ανάγνωση των παραπάνω δραματικών αλληλεπιδράσεων – μια ανάλυση με την οποία ο Goffman συμφωνεί ως έναν βαθμό και από την οποία εκκινεί, αλλά στην οποία εναντιώνεται εν τέλει- «*λειτουργία* [των στρατιωτικών ρόλων] είναι η συμβολή [τους] στη διατήρηση ή την καταστροφή του όλου συστήματος ή πλέγματος [της στρατιωτικής ιεραρχίας]».<sup>162</sup> Ο στρατός αποτελεί την οριακή περίπτωση της κυριαρχίας-ως-ιδιότητας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις ακριβώς επειδή αποτελεί ένα σταθερό, πάγια προσδιορισμένο και «καθαρό» παράδειγμα «ενός σχετικά κλειστού, αυτορρυθμιζόμενου, αυτοπεριοριζόμενου κυκλώματος αλληλένδετων πράξεων», ένα δηλαδή «εντοπισμένο σύστημα δραστηριότητας».<sup>163</sup>

Σε αυτό το εντοπισμένο σύστημα δραστηριότητας ο διαχωρισμός μεταξύ των δραματουργικών περιοχών είναι ο πλέον διακριτός και σταθερός: το προσκήνιο περιγράφηκε παραπάνω και είναι ο τόπος όπου δίνονται οι κανονιστικά προσδιορισμένες αλληλεπιδράσεις. Από την άλλη, το παρασκήνιο εγγράφεται κυρίως στην εκπαιδευτική διαδικασία των στρατιωτικών υπαλλήλων: εκεί,

εγείρονται ζητήματα σχετικά με την κατάσταση του σημειακού εξοπλισμού· δοκιμάζονται και «ξεκαθαρίζονται» από τη συγκεντρωμένη ομάδα οι στάσεις, οι γραμμές και οι θέσεις που υιοθετούνται επί σκηνής· αναλύονται τα μειονεκτήματα και τα πλεονεκτήματα των διαθέσιμων προσκηνιακών περιοχών· εξετάζεται το μέγεθος και ο χαρακτήρας των πιθανών ακροατηρίων της παράστασης· συζητούνται περασμένες και πιθανές αιτίες διασάλευσης της παράστασης· μεταφέρονται ειδήσεις σχετικά με τις συνεργατικές ομάδες των συναδέλφων κάποιου· περνάει από κόσκινο, εν είδει «νεκροψίας», η υποδοχή που επιφυλάχθηκε στην τελευταία παράσταση ενός συναδέλφου· επουλώνονται οι πληγές και τονώνεται το ηθικό για την επόμενη παράσταση.<sup>164</sup>

Τέλος, ο στρατός ίσως διαχωρίζει με τον πλέον ευθύ και αυστηρό τρόπο τις προσκηνιακές και παρασκηνιακές περιοχές του από το «έξω», από την εξωτερική περιοχή δηλαδή εκείνων που δεν παρακολουθούν τακτικά τις στρατιωτικές παραστάσεις.<sup>165</sup>

<sup>161</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 121.

<sup>162</sup> Goffman, E. (1996), *ό.π.*, σελ. 175.

<sup>163</sup> Στο ίδιο, σελ. 187.

<sup>164</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 231.

<sup>165</sup> Εδώ θεωρούμε ότι έγκειται και ένας βασικός λόγος για τον οποίο λείπουν σε τέτοιο βαθμό δεδομένα για τις καθημερινές στρατιωτικές αλληλεπιδράσεις: βλ. Redmond, S.A. et al (2015). 'A brief introduction to the military workplace culture', *Work*, 50:1, σσ. 9-20.

## *Η εκκλησία*

Οι στρατιωτικές αλληλεπιδράσεις, εν τέλει, μπορούν να εξηγηθούν επαρκώς με μία λειτουργιστική ανάλυση ακριβώς επειδή «το κοινωνικό περιεχόμενο του εντοπισμένου συστήματος εκφράζει πιστά, σε μικρογραφία, τη δομή της ευρύτερης κοινωνικής οργάνωσης μέσα στην οποία εντάσσεται».<sup>166</sup> ακριβώς επειδή δηλαδή –και με άλλα λόγια– υπάρχει συχνή συμφωνία μεταξύ αρμόζουσας συμπεριφοράς και αντίστοιχης περιοχής. Ωστόσο, είναι δυνατόν να υπάρξουν –και υπάρχουν όντως συχνές– συμπεριφορές που είναι άτοπες σε σχέση με την περιοχή στην οποία εκφράζονται, ακόμη και ασυμφωνίες μεταξύ ρόλων και θέσης, είτε τελετουργικές<sup>167</sup> είτε βασισμένες σε μια πραγματική παραγνώριση των στοιχείων της εμφάνισης και λανθασμένης εκτίμησης του ορισμού της κατάστασης.<sup>168</sup> Σε αυτές τις περιπτώσεις ανακολουθίας μεταξύ ρόλων και θέσης λαμβάνει όλη της την εξηγητική δύναμη η γκοφμανική δραματουργική κοινωνιολογία: όλα αυτά τα μικρά «περιστατικά», που εναντιώνονται στον ορισμό της κατάστασης και κατ' επέκταση στις αλληλεπιδραστικές θέσεις των ερμηνευτών, είτε αυξάνοντας ξαφνικά το επίπεδο της έντασης<sup>169</sup> είτε μειώνοντάς το, όπως σε κάποιες περιπτώσεις απόστασης από τον ρόλο,<sup>170</sup> είναι δυνατόν να αφομοιωθούν ερμηνευτικά στη βάση της διάκρισης των περιοχών και της γκοφμανικής θεώρησης του εαυτού. Ένας ακόμη δείκτης αναγνώρισης της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις, που προκύπτει από αυτή την ερμηνευτική αφομοίωση, είναι το ερώτημα υπέρ ποιου ορισμού της κατάστασης είναι δυνατή η ενσωμάτωση<sup>171</sup> των μικρών αυτών περιστατικών και ποιος επιτρέπεται, από την υφιστάμενη δομή διανομής των δραματουργικών μέσων, να προβεί σε πρακτικές διορθωτικές<sup>172</sup> των ανακολουθιών που προκύπτουν αλλά και το ποιος έχει το δικαίωμα στην απόσταση από τον ρόλο του και υπό ποιες συνθήκες και περιορισμούς. Προχωρώντας σε ένα επόμενο σημείο στο συνεχές της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις, ο δείκτης αυτός θα φανεί ιδιαίτερα

<sup>166</sup> Goffman, E. (1996), *ό.π.*, σελ. 191.

<sup>167</sup> Βλ. την τελετουργική αντιστροφή της καθημερινής πρακτικής στο παράδειγμα των αξιωματικών που σερβίρουν τους στρατιώτες που αναφέρει ο Goffman: στο ίδιο, σελ. 99.

<sup>168</sup> Όπως στην περίπτωση της απόκρυψης του υψηλού βαθμού του αξιωματικού του αμερικανικού στρατού κατά τη διάρκεια ενός ελέγχου της στρατονομίας: Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σσ. 224-225.

<sup>169</sup> Goffman, E. (1996), *ό.π.*, σελ. 118.

<sup>170</sup> Η απόσταση από τον ρόλο αφορά στον «'αποκλειστικά' εκφρασμένο, αιχμηρό διαχωρισμό ανάμεσα στο άτομο και τον υποτιθέμενο ρόλο του»: Στο ίδιο, σελ. 204.

<sup>171</sup> «Μπορεί ένας μετέχων, συμβάλλοντας με ιδιαίτερα ταιριαστές λέξεις και πράξεις, να συγχωνεύσει ομαλά αυτά τα ενοχλητικά ζητήματα στη συνάντηση με τρόπο τυπικά αποδεκτό, ακόμη και στηρίζοντας την κυρίαρχη τάξη πραγμάτων. Τέτοιες πράξεις είναι τα δομικά σύστοιχα της γοητείας, της διακριτικότητας ή της πνευματικής ετοιμότητας. Προσφέρει είτε ένα σχήμα μέσω του οποίου ένα προβληματικό συμβάν μπορεί να επαναπροσδιοριστεί και η ανασυγκροτημένη του σημασία να ενσωματωθεί στον κυρίαρχο ορισμό της [κατάστασης], είτε ένα μέσο μερικού επαναπροσδιορισμού της κυρίαρχης συνάντησης είτε διάφορους συνδυασμούς των δύο»: Στο ίδιο, σελ. 122.

<sup>172</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 151 και Goffman, E. (1967), *ό.π.*, σσ. 19-23.



χρήσιμος στην κατανόηση των παραστάσεων –και των απειλητικών για αυτές περιστατικών- που παρουσιάζονται σε μια εκκλησία.

Ένας εκκλησιαστικός ναός αποτελεί έναν τόπο τυπικό εκείνων για τους οποίους ο Goffman υποστηρίζει τα εξής:

Ο διάκοσμος και τα μόνιμα προσαρτήματα ενός τόπου όπου συνήθως δίνεται μια συγκεκριμένη παράσταση, καθώς επίσης οι ερμηνευτές και η παράσταση που απαντούν εκεί, τείνουν να τον στοιχειώσουν· ακόμη κι όταν δεν τελείται το καθιερωμένο δρώμενο, ο τόπος τείνει να διατηρεί κάπως το χαρακτήρα της προσκηνιακής περιοχής. Έτσι ένας καθεδρικός ναός και μια σχολική αίθουσα διατηρούν κάτι από τον κυρίαρχο τόνο τους ακόμη κι όταν δεν βρίσκονται εκεί παρά οι εργαζόμενοι της συντήρησης, και μολονότι οι άνθρωποι αυτοί μπορεί να μη συμπεριφέρονται με σεβασμό όσο κάνουν τη δουλειά τους, αυτή η ασέβεια έχει κατά κανόνα δομημένο χαρακτήρα, όντας ειδικά προσανατολισμένη σ' αυτό που θα έπρεπε, με μια έννοια, να αισθάνονται, αν και δεν τους συμβαίνει.<sup>173</sup>

Ένας ναός λοιπόν είναι καθορισμένος τρόπον τινά πριν και ανεξάρτητα από οποιαδήποτε αλληλεπίδραση ως προσκήνιο των τελετουργικών παραστάσεων που δίνονται κατά τη διάρκεια των εκκλησιαστικών λειτουργιών, ενώ το παρασκήνιο αυτών των παραστάσεων είναι ο ίδιος χώρος αποκοπτόμενος συμβολικά από τους αλληλεπιδρώντες και προσδιορισμένος χρονικά πριν και μετά τη λειτουργία.<sup>174</sup> Σε αυτήν την περίπτωση, μπορεί τα «ράσα να μην κάνουν τον παπά» αλλά ένας άνθρωπος που φοράει ράσα εντός του σταθερού σκηνικού της εκκλησίας δεν μπορεί παρά να είναι ιερέας· και ως τέτοιος, έχει ένα δραματουργικό προβάδισμα έναντι του εκκλησιάσματος, καθώς το σταθερό σκηνικό του ναού, που προσδιορίζει a priori τις παραστάσεις, τους ρόλους, τις θέσεις και τον ορισμό της κατάστασης, είναι υπό τη διεύθυνση και τον έλεγχό του.<sup>175</sup>

Θα υπέθετε κανείς ότι η εκκλησιαστική δραματουργία, καθότι ενδεδυμένη με θρησκευτική αύρα, είναι περισσότερο δύσκαμπτη συγκριτικά με εκείνη του στρατού. Ωστόσο, μια βασική –και από μια φορμαλιστικά δραματουργική άποψη η κυριότερη- διαφορά, είναι τα ανοιχτά σύνορα με τους «έξω»· αν ο στρατός, για προφανείς λόγους, απαγορεύει την είσοδο στις προσκηνιακές και παρασκηνιακές περιοχές του, η εκκλησία (εξαιτίας ενδεχομένως των προβαλλόμενων αξιώσεων οικουμενικότητας) δεν μπορεί να κάνει το ίδιο. Έτσι, σημειώνονται συχνά περιστατικά που διαταράσσουν την ομαλή πορεία της παράστασης και απειλούν ανοιχτά

<sup>173</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 177.

<sup>174</sup> «Τα κομμάτια πριν και μετά τη λειτουργία από την άλλη αποτελούσαν το χρονικό 'παρασκήνιο' της θρησκευτικής λειτουργίας»: Donnelly, C.M. & Wright, B.R.E. (2013), 'Goffman Goes to Church: Face-Saving and the Maintenance of Collective Order in Religious Services', *Sociological Research Online*, 18:1, σελ. 5.

<sup>175</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 146.

τον ορισμό της κατάστασης, ακριβώς επειδή δεν υπάρχει ιδιαίτερος έλεγχος του κοινού (και του ποιος μπορεί να είναι στο κοινό), ενώ ακόμη και οι ερμηνευτές μπορεί να είναι άτομα που δεν έχουν πάντοτε τις απαραίτητες δραματουργικές δεξιότητες και άνεση.<sup>176</sup> Έτσι, λοιπόν, κατά τη διάρκεια εκκλησιαστικών λειτουργιών δεν είναι σπάνιο να παρατηρούνται περιστατικά που απειλούν την εκκλησιαστική δραματουργία: ένα κινητό τηλέφωνο που χτυπάει, ένα μωρό που κλαίει, μικροφωνικά προβλήματα, ή ακόμη και λάθη στην ίδια την τελετουργία εκ μέρους του κλήρου.<sup>177</sup> Αυτή η σχετικά εύκολη πρόσβαση των έξω, που στην πραγματικότητα ρευστοποιεί τα όρια μεταξύ προσκηνίου, παρασκηνίου και εξωτερικής περιοχής, απειλεί τελικά την αλληλεπιδραστική κυριαρχία του ιερέα-ερμηνευτή, ακριβώς επειδή απειλείται η τελετουργική απόστασή του από το εκκλησίασμα-κοινό, ως αποτέλεσμα της διασάλευσης του κυρίαρχου ορισμού της κατάστασης. Με τα λόγια του Goffman:

Εάν εννοήσουμε την αντίληψη ως μορφή επαφής και κοινωνίας [communion], τότε ο έλεγχος πάνω σ' αυτό που γίνεται αντιληπτό ισοδυναμεί με έλεγχο πάνω στην επαφή που συντελείται και η οριοθέτηση και ρύθμιση αυτού που επιδεικνύεται είναι μια οριοθέτηση και ρύθμιση της επαφής. Υπάρχει εδώ μια σχέση ανάμεσα σε πληροφοριακούς και τελετουργικούς όρους. Η αποτυχία ρύθμισης των πληροφοριών που αποκτά το κοινό συνεπάγεται ενδεχομένως τη διασάλευση του προβαλλόμενου ορισμού της κατάστασης· η αποτυχία ρύθμισης της επαφής συνεπάγεται ενδεχομένως την τελετουργική μίανση του ερμηνευτή.<sup>178</sup>

Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις, ότι ο ιερέας δεν μπορεί τελικά να είναι αλληλεπιδραστικά κυρίαρχος· ωστόσο, φαίνεται ότι –γενικά– κάτι τέτοιο δεν ισχύει και ο ιερέας παραμένει σε μια θέση κυριαρχίας, κάτι που είναι αρκετά συχνό ώστε να θεωρείται αναμενόμενο. Όσο αυστηρά οριοθετημένοι κι αν είναι οι κανόνες συνάφειας και ασυνάφειας<sup>179</sup> μιας συνάντησης και όσο ισχυρά παγιωμένοι κι αν είναι αυτοί, υφίσταται πάντοτε το ενδεχόμενο διασάλευσης του κυρίαρχου ορισμού της κατάστασης.<sup>180</sup> έχει ενδιαφέρον σε αυτές τις περιπτώσεις, όταν συμβαίνουν αυτά τα σκόπιμα ή τυχαία «περιστατικά»

<sup>176</sup> Donnelly, C.M. & Wright, B.R.E. (2013), *ό.π.*, σελ. 4.

<sup>177</sup> Στο ίδιο, σσ. 4-6.

<sup>178</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 121.

<sup>179</sup> Θυμίζουμε ότι οι κανόνες συνάφειας και ασυνάφειας είναι κανόνες που δείχνουν ποια εξω-αλληλεπιδραστικά στοιχεία θα αφομοιωθούν και με ποιους τρόπους. Θυμίζουμε επίσης τον κεντρικό τους ρόλο στη δόμηση μιας συνάντησης: «η διαδικασία της αμοιβαίας συντήρησης ενός ορισμού της [κατάστασης] στην πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπίδραση είναι κοινωνικά οργανωμένη μέσα από κανόνες συνάφειας και ασυνάφειας». Goffman, E. (1996), *ό.π.*, σελ. 167.

<sup>180</sup> Μάλιστα, φαίνεται ότι υφίσταται μια ευθεία αναλογική σχέση μεταξύ των κανόνων (α-)συνάφειας και μετασχηματισμού που ισχύουν σε μια συνάντηση και του μεγέθους της απειλής που σηματοδοτεί για τον ορισμό της κατάστασης οποιοδήποτε απρόοπτο: έτσι το κλείσιμο μιας παραμάνας (Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σσ. 263-264) μπορεί να αποτελέσει αιτία μιας σοβαρότατης απειλής στον προβαλλόμενο ορισμό της κατάστασης, ακριβώς επειδή η δομή διανομής των δραματουργικών μέσων, όπως και οι κανόνες (α-)συνάφειας και μετασχηματισμού χαρακτηρίζονται από μια δυσκαμψία η οποία δεν επιτρέπει την εύκολη αφομοίωση παραστρατημάτων.

να εξετάσουμε αν αφομοιώνονται και με ποιους τρόπους αφομοιώνονται και, κυρίως, *υπέρ ποιου* ορισμού της κατάστασης αφομοιώνονται. Εξετάζοντας στο σημείο αυτό μόνο τις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες τα περιστατικά «ενσωματώνονται» επιτυχώς στην εκκλησιαστική τελετουργία, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι πέρα από μια «δραματουργική σύνθεση»,<sup>181</sup> που ούτως ή άλλως είναι καταδικασμένη να είναι λειψή ακριβώς επειδή δεν είναι δυνατή η επιλογή του κοινού,<sup>182</sup> μια «δραματουργική πειθαρχία» εκ μέρους του ιερέα είναι αναγκαία:

ενώ ο ερμηνευτής μπορεί να δείχνει βυθισμένος και δοσμένος στη δραστηριότητα που εκτελεί και φαινομενικά απορροφημένος στις πράξεις του με τρόπο αυθόρμητο κι όχι υπολογιστικό, πρέπει παρ' όλα αυτά να έχει μια τέτοια συναισθηματική αποσύνδεση από την παράστασή του, ώστε να μπορεί να ανταπεξέλθει στα όποια δραματουργικά απρόοπτα προκύψουν. [...] ο πειθαρχημένος ερμηνευτής είναι προετοιμασμένος να δώσει μια εύλογη δικαιολογία για να μειώσει τη σημασία του ανατρεπτικού συμβάντος, ή να διασκεδάσει με χαριτωμένο τρόπο τις εντυπώσεις [...].<sup>183</sup>

Έτσι, λοιπόν, μία ιερέας είναι δυνατόν «να καταπιέσει τα αυθόρμητα συναισθήματά [της], προκειμένου να δώσει την εντύπωση πως μένει πιστ[ή] στη συγκινησιακή γραμμή, το εκφραστικό στάτους κβο [...]»<sup>184</sup> και να αγνοήσει παντελώς φωνές και θορυβίσματα που έρχονται από το εκκλησίασμα «[συνεχίζοντας] την προσευχή σα να μη συμβαίνει τίποτα, αλλά [σπρώχνοντας] το σώμα της μπροστά πάνω από τον άμβωνα, [μισοκλείνοντας] με ένταση τα μάτια της και [αυλακώνοντας] το φρύδι της».<sup>185</sup> Επίσης, ένας άλλος ιερέας μπορεί να ενσωματώσει με χαριτωμένο τρόπο τις κινήσεις ενός παιδιού που πηγαίνουν ενάντια στην βαπτιστική τελετουργία, σχολιάζοντας έξυπνα ότι η βάπτιση έχει πετύχει, προκαλώντας τα γέλια του εκκλησιάσματος.<sup>186</sup>

Εκτός από τον ιερέα, που ως ερμηνευτής-κυρίαρχος έχει πρόδηλο συμφέρον να ενσωματωθούν τα μικρά περιστατικά και να συνεχιστεί απρόσκοπτα η λειτουργία, στην ίδια κοινότητα συμφέροντος ανήκουν και τα μέλη του εκκλησιάσματος. Έτσι, για παράδειγμα, όταν ένα παιδί ρίχνει κατά λάθος το υμνολόγιό του κατά τη διάρκεια της τελετουργίας κάνοντας έναν ξαφνικό και δυνατό θόρυβο, «πολλοί πιστοί σε όλη την εκκλησία κοιτούν με ανέκφραστα

<sup>181</sup> «[...] για το συμφέρον της ομάδας, οι ερμηνευτές οφείλουν να επιδεικνύουν προνοητικότητα και σύνεση σε ό,τι αφορά το ανέβασμα μιας παράστασης, όντας εκ των προτέρων προετοιμασμένοι για πιθανά απρόοπτα και έτοιμοι να εκμεταλλευτούν τις ευκαιρίες που απομένουν»: στο ίδιο, σελ. 273.

<sup>182</sup> Στο ίδιο, σσ. 273-274· πιο συγκεκριμένα, «ο συνετός ερμηνευτής θα προσπαθήσει επίσης να επιλέξει το είδος του κοινού που θα του δημιουργήσει τα λιγότερα προβλήματα, σε σχέση με την παράσταση που θέλει να δώσει και μ' εκείνη που δεν θέλει να υποχρεωθεί να δώσει» (σελ. 274).

<sup>183</sup> Στο ίδιο, σσ. 271-272.

<sup>184</sup> Στο ίδιο, σελ. 272.

<sup>185</sup> Donnelly, C.M. & Wright, B.R.E. (2013), ό.π., σελ. 5.

<sup>186</sup> «Μην ανησυχείτε, παραμένει βαπτισμένη» είπε ο πάστορας ΑΙ σχολιάζοντας την κίνηση του βαπτιζόμενου βρέφους να 'σβήσει' τον σταυρό από λάδι που σχημάτισε στο κεφάλι του ο ιερέας: Στο ίδιο, σελ. 6.

πρόσωπα το παιδί»,<sup>187</sup> σηματοδοτώντας τρόπον τινά μια προειδοποίηση που το επαναφέρει στην τάξη. Το σύνολο αυτών των «βουβών ανακλήσεων στην τάξη»<sup>188</sup> που επιστρατεύει το κοινό προστατεύοντας τον ερμηνευτή σηματοδοτεί το γεγονός ότι το κοινό στην πραγματικότητα «μπαίνει σε σιωπηρή συμπαιγνία μαζί [του] προκειμένου να [τον] βοηθήσει να [βγει] από τη δύσκολη θέση».<sup>189</sup> το γεγονός αυτό με τη σειρά του παραπέμπει στο γκοφμανικό αξίωμα:

Από τη στιγμή που ένα κοινό γίνει δεκτό σε ένα δρώμενο, υφίσταται αδιάκοπα η ανάγκη να επιδεικνύει τακτ. Διαπιστώνουμε ότι υπάρχει ένας περίπλοκος εθιμοτυπικός κώδικας τον οποίο ακολουθούν τα άτομα ως μέλη του κοινού. Στον κώδικα αυτόν περιλαμβάνονται: ο απαιτούμενος βαθμός προσοχής και ενδιαφέροντος,<sup>190</sup> η προθυμία να ελέγξει κανείς τη δική του παράσταση προκειμένου να μην προκύψουν υπερβολικά πολλές αντιφάσεις, διακοπές ή διεκδικήσεις προσοχής,<sup>191</sup> η παρεμπόδιση κάθε πράξης ή δήλωσης που μπορεί να συνιστά ατόπημα,<sup>192</sup> η επιθυμία πάνω απ' όλα, να αποφευχθεί μια σκηνή.<sup>193</sup>

Αυτό παραπέμπει στην ύπαρξη ενός γενικότερου πλαισίου συμφέροντος που αγκαλιάζει όχι μόνο τον κυρίαρχο αλλά και τους «υποτελείς», αγκαλιάζει δηλαδή όχι μόνο τους ιερείς αλλά και το εκκλησίασμα, δεσμεύοντας όλους –ερμηνευτές και κοινό– στον κυρίαρχο ορισμό της κατάστασης που σηματοδοτεί η εκκλησιαστική τελετουργία και στο διαφέρον αυτή να συνεχιστεί και να ολοκληρωθεί απρόσκοπτα. Αυτό θεωρούμε ότι συμβαίνει για λόγους που παραθέσαμε νωρίτερα: το τελετουργικό πρόσωπο του ιερέα-ερμηνευτή συνδέεται τόσο στενά με τον χώρο της εκκλησίας και την τελετή της εκκλησιαστικής τελετουργίας που σε μια πρακτική αίσθηση των πραγμάτων δεν ξεχωρίζει από αυτά. Αν και παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον να μελετήσει κανείς τους τρόπους με τους οποίους οι ερμηνευτές καταφέρνουν να ενσωματώσουν τα απειλητικά περιστατικά, την εδώ έρευνα ενδιαφέρει μόνο το γεγονός ότι αυτές οι προστατευτικές και διορθωτικές πρακτικές<sup>194</sup> συμβάλλουν τελικά σε μια προστασία ή επαναφορά στην αρχική εκφραστική τάξη, με έναν λόγο: *στη διατήρηση του κυρίαρχου ορισμού*

<sup>187</sup> Donnelly, C.M. & Wright, B.R.E. (2013), *ό.π.*, σελ. 7.

<sup>188</sup> Bourdieu, (2002), *ό.π.*, σελ. 65.

<sup>189</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 287.

<sup>190</sup> Όταν ένα άτομο με ειδικές διανοητικές ανάγκες προκάλεσε δυνατούς θορύβους κατά τη διάρκεια της προσευχής, αυτό δυσκόλεψε την πάστορα Lynn να διατηρήσει τη συγκέντρωσή της «[η οποία] προσπαθούσε εμφανώς να συγκεντρωθεί. Το εκκλησίασμα επίσης χρησιμοποίησε αυτή την προσέγγιση»: Donnelly, C.M. & Wright, B.R.E. (2013), *ό.π.*, σελ. 5 (η επισήμανση δική μου).

<sup>191</sup> «[...] ένας άντρας πιστός αποκρίθηκε σε μια κοινή προσευχή σε ακατάλληλο χρόνο. Όταν κατάλαβε ότι το έκανε αυτό, σταμάτησε γρήγορα και έριξε το κεφάλι του στο στήθος εμφανώς ντροπιασμένος: στο ίδιο, σελ. 6.

<sup>192</sup> «Λίγα λεπτά μετά την αρχή της λειτουργίας, παρατήρησα μια γυναίκα με κόκκινο φόρεμα με κοντά καστανά μαλλιά γύρω στα 40 κινώντας το κεφάλι της μπρος πίσω στο εύρος της εκκλησίας: προφανώς επιθεωρώντας τα μέλη του εκκλησιάσματος. Κάθεται ευθεία με το σώμα της σε άκαμπτη στάση. Λίγο αφού την πρόσεξα, ένα μωρό άρχισε να κλαψουρίζει και γύρισε γρήγορα το κεφάλι της και κοίταξε την αναταραχή με ένα επίπεδο, ανέκφραστο πρόσωπο. Σε όλη τη διάρκεια της υπόλοιπης λειτουργίας, έριχνε μια ματιά συνήθως στις αναταραχές με μεγάλη συχνότητα»: στο ίδιο, σελ. 9.

<sup>193</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 286.

<sup>194</sup> Goffman, E., 'On face-work', στο Goffman, E. (1967), *ό.π.*, σσ. 15-23.

της κατάστασης, που ορίζει τον χαρακτήρα της διανομής των δραματουργικών μέσων και τις αλληλεπιδραστικές θέσεις των μετεχόντων.

### *Το σχολείο*

Μια ακόμη κοινωνική εγκατάσταση την οποία στοιχειώνει ο διάκοσμος και το είδος των ερμηνευτών και της παράστασης που δίνουν αυτοί είναι το σχολείο. Το σταθερό σκηνικό του σχολείου όπως και η επανάληψη των γραφειοκρατικά θεσμοποιημένων<sup>195</sup> παραστάσεων δημιουργούν «μια δομή για την αλληλεπίδραση».<sup>196</sup> αυτό σημαίνει ότι, όπως στο παράδειγμα του στρατού και της εκκλησίας, έχει πραγματοποιηθεί μια τρόπον τινά προκαταρκτική εργασία για την αλληλεπίδραση εντός της σχολικής αίθουσας: η καθηγητική αυθεντία προβλέπεται γραφειοκρατικά –πριν και ανεξάρτητα από την εκπαιδευτική αλληλεπίδραση- διά της ασύμμετρης δομής της αίθουσας, του χρονοδιαγράμματος, της ειδίκευσης του δασκάλου επί του θέματος κλπ.<sup>197</sup> Με έναν λόγο, η καθηγητική αυθεντία:

αποκτά τη σημασία της από την κατάσταση στην οποία επιτελείται η σχέση παιδαγωγικής επικοινωνίας, με τον κοινωνικό της χώρο, το τελετουργικό της, τους χρονικούς ρυθμούς της –εν ολίγοις, με όλο το σύστημα των ορατών ή αόρατων περιορισμών που συγκροτούν την παιδαγωγική δράση ως δράση επιβολής και εγχάραξης μιας νόμιμης κουλτούρας.<sup>198</sup>

Στο σημείο αυτό, και εντός του θεωρητικού πλαισίου που ορίζει η παρούσα εργασία, η εκπαιδευτική διαδικασία γίνεται αντιληπτή ως μια παράσταση που δίνεται από τον διδάσκοντα-ερμηνευτή στους μαθητές που αποτελούν το κοινό. Αν η σχολική αίθουσα μπορεί να νοηθεί ως το σταθερό μέρος της όψης, ως το σκηνικό δηλαδή, του ερμηνευτή-καθηγητή, τότε μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι αποτελεί την υλική επιβεβαίωση της κυριαρχίας του:

Ο καθηγητής βρίσκεται στις ιδιαιτερότητες του χώρου που του διαθέτει ο παραδοσιακός θεσμός (το βήμα, την έδρα και τη θέση του στο σημείο σύγκλισης των βλεμμάτων) τις υλικές και συμβολικές προϋποθέσεις που του επιτρέπουν να κρατά σε απόσταση και σε κατάσταση σεβασμού τους [μαθητές].<sup>199</sup>

Ωστόσο, το κατάλληλο σκηνικό αποτελεί μεν επιβεβαίωση και προϋπόθεση, αλλά δεν εγγυάται την αναγκαιότητα της (επιτυχίας της) καθηγητικής αυθεντίας· εδώ ας θυμίσουμε το

<sup>195</sup> Εφόσον υπάρχει κεντρικά οργανωμένο πρόγραμμα σπουδών.

<sup>196</sup> Vanderstraeten, R. (2010), 'The School Class as an Interaction Order', *British Journal of Sociology of Education*, 22: 2, σελ. 270.

<sup>197</sup> Στο ίδιο, σσ. 271-272.

<sup>198</sup> Bourdieu, P. & Passeron J.-C. (2014), *Η Αναπαραγωγή. Στοιχεία για μια θεωρία του εκπαιδευτικού συστήματος*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σελ. 152.

<sup>199</sup> Στο ίδιο, σελ. 153.

φορμαλιστικό πεδίο της αλληλεπίδρασης: μέχρι στιγμής είδαμε τον τρόπο με τον οποίο το γραφειοκρατικό πεδίο πλαισιώνει το αλληλεπιδραστικό· η αλληλεπίδραση, ωστόσο, ενώ είναι όντως ένα πεδίο που δομείται μέσα σε άλλα πεδία,<sup>200</sup> παραμένει εντούτοις ένα αυτόνομο πεδίο, με την έννοια ότι έχει τους δικούς της κανόνες, οι οποίοι δεν μπορούν να ρυθμιστούν ούτε να προβλεφθούν ακριβώς από το μεγαλύτερο πεδίο στο οποίο ανήκει.<sup>201</sup> Έτσι, στο σχολικό πεδίο «παρά αυτήν την οργανωσιακή ‘πλαισίωση’, η αλληλεπίδραση δεν μπορεί να ‘θεσμοποιηθεί’ προς οργανωτικούς σκοπούς. Δεν μπορεί να μετατραπεί απλά σε ένα μέσο που πραγματώνει συγκεκριμένους οργανωτικούς σκοπούς (όπως γνωρίζουν οι καθηγητές)».<sup>202</sup> Η σημασία της αλληλεπίδρασης εντός της εκπαιδευτικής διαδικασίας μεγεθύνεται αν λάβουμε υπόψιν ότι «συγκριτικά με άλλους τομείς της κοινωνικής ζωής, το εκπαιδευτικό σύστημα έχει καταφέρει στην πραγματικότητα μετά βίας να καθιερώσει και να επιβάλει αξιόπιστες μορφές οργανωτικού ελέγχου», κάτι που σημαίνει ότι η επιτυχία των εκπαιδευτικών στόχων, αυτών της μάθησης και της διδασκαλίας δηλαδή, δεν μπορεί να διασφαλιστεί οργανωτικά αλλά «εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις δυναμικές της αλληλεπιδραστικής τάξης».<sup>203</sup> Επομένως, η κυριαρχία του διδάσκοντα οφείλει να πραγματωθεί εντός και *διά* της αλληλεπίδρασης: «Στον βαθμό που ο καθηγητής επιβάλλει επιτυχώς μια ασύμμετρη ‘τάξη’ στην αλληλεπίδραση της σχολικής αίθουσας, μετατρέπει την αξιούμενη αυθεντία σε ένα γεγονός που δεν μπορεί να αγνοηθεί. Απαιτώντας με επιτυχία προσοχή και πειθαρχημένη συμμετοχή, οι καθηγητές στην πραγματικότητα ‘επιδεικνύουν’ την ικανότητά τους ως καθηγητές, το γεγονός ότι *είναι* καθηγητές κι επομένως την ‘ανωτερότητά’ τους απέναντι στους μαθητές».<sup>204</sup> Για να γίνει και να είναι η κυριαρχία λοιπόν *ιδιότητα* του εαυτού, για να δομηθεί και να νοηθεί η κυριαρχική σχέση ως *αυθεντία* του καθηγητή, πρέπει να πραγματωθεί δραματουργικά, γιατί ο εαυτός, όπως είπαμε, είναι κάτι που πραγματώνεται δραματουργικά.<sup>205</sup>

Τα παραπάνω ωστόσο καλύπτουν μόνο τη μία πλευρά της εξίσωσης: αναφέραμε επίσης νωρίτερα ότι η νομιμοποίηση των παραστάσεων στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις ακολουθεί ένα μοντέλο παρόμοιο με το πνεύμα της χαρισματικής νομιμοποίησης του Weber.<sup>206</sup> Αυτό

---

<sup>200</sup> Στην γκοφμανική κοινωνιολογία, μάλιστα, η αλληλεπίδραση ποτέ σχεδόν δεν εξετάζεται εν κενώ, αλλά πάντοτε εντός κάποιας κοινωνικής εγκατάστασης: Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σσ. 295-296.

<sup>201</sup> «[...] ζητήματα δυναμικού χαρακτήρα, που δημιουργούνται από το κίνητρο να διατηρηθεί ο ορισμός της κατάστασης που προβάλλεται ενώπιον άλλων»: Στο ίδιο, σελ. 296.

<sup>202</sup> Vanderstraeten, R. (2010), *ό.π.*, σελ. 270.

<sup>203</sup> Όλα τα σχετικά αποσπάσματα: Στο ίδιο, σελ. 272.

<sup>204</sup> Στο ίδιο, σελ. 272.

<sup>205</sup> «Μια ιεραρχική θέση [...] είναι παρά ταύτα κάτι που πρέπει να διαδραματιστεί και να απεικονιστεί, κάτι που πρέπει να πραγματωθεί»: Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 129.

<sup>206</sup> Όσο παράδοξο κι αν ακούγεται αυτό, διότι «η χαρισματική εξουσία αποτελεί τον απόλυτο αντίποδα της γραφειοκρατικής εξουσίας σε όλα τα πράγματα» (Weber, M. (2009), *ό.π.*, σελ. 250), θεωρούμε ότι η ένταση μεταξύ

σημαίνει ότι η απαίτηση του καθηγητή για «προσοχή και πειθαρχημένη συμμετοχή», η απαίτησή του δηλαδή να αναγνωριστεί η κυριαρχία του ως ιδιότητα του εαυτού, στηρίζεται (και) στην εκ μέρους των μαθητών αναγνώριση του δικαιώματός του να απαιτεί μια τέτοια αναγνώριση: «Εάν θα βρει [όντως] αυτά τα πράγματα, αυτό κρίνεται από την *επιτυχία*. Εάν εκείνοι στους οποίους αισθάνεται ότι απευθύνεται δεν αναγνωρίσουν την αποστολή του, τότε η απαίτησή του καταρρέει. Εάν τον αναγνωρίσουν, τότε είναι ο κύριός τους για όσο διάστημα μπορεί να διατηρήσει την αναγνώρισή του μέσω της ‘δοκιμασίας’».<sup>207</sup> Μαζί, λοιπόν, με τη σημασία της αλληλεπίδρασης μεγεθύνεται και η σημασία της αναγνώρισης της καθηγητικής αυθεντίας από τους μαθητές: «Οποιαδήποτε ‘αποτυχία’ να διατηρηθεί η ‘πειθαρχία’, όποιο [κι αν είναι] το κίνητρο, διατρέχει τον κίνδυνο να ιδωθεί ως αδυναμία, και επομένως ως έλλειψη ‘αυθεντίας’, και [διατρέχει επίσης τον κίνδυνο] να αποτελέσει αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους μαθητές».<sup>208</sup> Τα παραπάνω στηρίζουν την πραγματολογική τους ισχύ στο γεγονός ότι η κοινωνική όψη του καθηγητή έχει καταστεί συλλογική αναπάρασταση<sup>209</sup> στην οποία ανταποκρίνεται μια ειδική δραματουργική έξη: «οι περισσότεροι μαθητές γνωρίζουν τα ‘έπισημα’ κριτήρια και μπορούν να κρίνουν ανάλογα τη συμπεριφορά των καθηγητών. Είναι σε θέση να διακρίνουν μεταξύ καλών και κακών, ισχυρών και αδύναμων, επιεικών και αυστηρών καθηγητών».<sup>210</sup> Ωστόσο, η ίδια αυτή δραματουργική έξη δίνει ένα ιεραρχικό πλεονέκτημα στον καθηγητή: μπορεί οι κανόνες συμπεριφοράς (rules of conduct)<sup>211</sup> που ορίζονται εντός της σχολικής αίθουσας να δεσμεύουν τον καθηγητή στην υποχρέωση να αποδείξει πρακτικά αν «είναι ή όχι εξουσιοδοτημένος να δώσει την εν λόγω παράσταση»,<sup>212</sup> ωστόσο αυτή η συλλογική αναπάρασταση χτίζει ορισμένες προσδοκίες στους μαθητές σχετικά με την ιεραρχική τους

---

αλληλεπιδραστικής κυριαρχίας και μιας ενδεχομένως γραφειοκρατικής εξουσίας του πεδίου μέσα στο οποίο πραγματοποιείται μια αλληλεπίδραση λύνεται αν κρατάμε στον νου μας τη διάκριση φορμαλισμού και μικροανάλυσης, αποφεύγοντας την ταύτιση αλληλεπιδραστικού και γραφειοκρατικού πεδίου. Ούτως ή άλλως η συνύπαρξη γραφειοκρατικής και άλλων μη-γραφειοκρατικών μορφών εξουσίας προβλέπεται από τον ίδιο τον Weber: «Ωστόσο καμία εξουσία δεν είναι *μόνον* γραφειοκρατική, δηλαδή δεν επιτελείται μόνο από προσειλημμένους με συμβόλαιο και διορισμένους υπαλλήλους. Αυτό δεν είναι διόλου δυνατό. Οι ανώτερες κορυφές των πολιτικών συνδέσμων είτε είναι ‘μονάρχες’ [...] είτε ‘πρόεδροι’ [...]. Το δε διοικητικό επιτελείο σχεδόν ποθενά στην πραγματικότητα δεν είναι καθαρά γραφειοκρατικό [...]»: Στο ίδιο, σελ. 403.

<sup>207</sup> Στο ίδιο, σελ. 249.

<sup>208</sup> Vanderstraeten, R. (2010), *ό.π.*, σελ. 272.

<sup>209</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 83.

<sup>210</sup> Vanderstraeten, R. (2010), *ό.π.*, σελ. 272.

<sup>211</sup> «Οι κανόνες συμπεριφοράς επηρεάζουν το άτομο με δύο γενικούς τρόπους: άμεσα, ως *υποχρεώσεις*, καθορίζοντας το πώς είναι ηθικά αναγκασμένος να συμπεριφέρεται· έμμεσα, ως *προσδοκίες*, καθορίζοντας το πώς οι άλλοι δεσμεύονται ηθικά να δρουν σε σχέση με αυτόν»: Goffman, E., ‘The nature of deference and demeanor’, στο Goffman, E. (1967), *ό.π.*, σελ. 49.

<sup>212</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 114.

θέση<sup>213</sup> οι οποίες παραπέμπουν στην κάθετη δομή της εκπαιδευτικής διαδικασίας, κάνοντας πιο εύκολη την αποδοχή της καθηγητικής αυθεντίας. Τα παραπάνω εξηγούν γιατί οι μαθητές όταν καλούνται να παρουσιάσουν μια εργασία από καθέδρας, δεν μπορούν παρά να υιοθετήσουν «τα ρητορικά πάθη του καθηγητή».<sup>214</sup> Πιο σχηματικά, λοιπόν, βλέπουμε ότι η καθηγητική αυθεντία έχει μεν ανάγκη της αναγνώρισής της από τους μαθητές, αλλά αυτή η αναγνώριση είναι *πιο πιθανό* να είναι επιτυχημένη ακριβώς επειδή η εκπαιδευτική αλληλεπίδραση, μέσα στην οποία πραγματώνεται η καθηγητική αυθεντία, οργανώνεται εντός του πλαισίου μιας γραφειοκρατικά οργανωμένης κοινωνικής εγκατάστασης· το γεγονός αυτό της πλαισίωσης της αλληλεπίδρασης με τέτοιο τρόπο επιτρέπει η κυριαρχία-ως-ιδιότητα του καθηγητή «να αναγνωρίζεται αντικειμενικά ως νόμιμη αυθεντία».<sup>215</sup>

Αυτά ισχύουν για το προσκήνιο των αλληλεπιδράσεων καθηγητή και μαθητών εντός της σχολικής αίθουσας· ωστόσο, το σχολείο εμπερικλείει και άλλες περιοχές αλληλεπίδρασης, παρασκηνιακές σε σχέση με τις παραστάσεις των καθηγητών μπροστά στο κοινό των μαθητών:

Όταν οι μαθητές αφήνουν τη σχολική αίθουσα και βγαίνουν έξω για ένα διάλειμμα οικειότητας και αταξίας, συνήθως δεν αντιλαμβάνονται ότι και οι δάσκαλοί τους έχουν αποσυρθεί σε έναν ‘κοινό χώρο’ όπου μπορούν να βρίσκουν και να καπνίζουν σε ένα παρόμοιο διάλειμμα παρασκηνιακής συμπεριφοράς.<sup>216</sup>

Το σύνολο των καθηγητών σε ένα σχολείο συνιστά αυτό που ονομάζει ο Goffman «συνεργατικές ομάδες», ένα σύνολο ατόμων, δηλαδή, «που συνεργάζονται στο στήσιμο ενός μεμονωμένου κομματιού».<sup>217</sup> Η μελέτη των περιοχών εκείνων στις οποίες οι καθηγητές επιδίδονται σε συμπεριφορές παρασκηνιακού χαρακτήρα σε σχέση με την όψη την οποία υποχρεούνται να διατηρούν ενώπιον των μαθητών ισχυροποιεί το επιχείρημα του Goffman ότι «η συνεργατική ομάδα και το ομαδικό δρώμενο μπορεί κάλλιστα να είναι οι καλύτερες μονάδες που θα μπορούσαν να τεθούν ως βασικό σημείο αναφοράς»<sup>218</sup> όταν εξετάζουμε μια οποιαδήποτε αλληλεπίδραση. Έτσι, για την επιτυχή επιβεβαίωση της αλληλεπιδραστικής (και εκπαιδευτικής)

<sup>213</sup> «[...] η αίσθηση της κατεχόμενης θέσης στον κοινωνικό χώρο (αυτό που ο Erving Goffman ονομάζει ‘η αίσθηση της θέσης’) είναι η άρτια πρακτική εκμάθηση της κοινωνικής δομής ως συνόλου που αποκαλύπτεται διά της αίσθησης της κατεχόμενης θέσης μέσα σε αυτή τη δομή. Οι κατηγορίες της αντίληψης του κοινωνικού κόσμου είναι, σε σχέση με τα πιο θεμελιώδη τους χαρακτηριστικά, το προϊόν της εσωτερίκευσης, της ενσωμάτωσης, των αντικειμενικών δομών του κοινωνικού χώρου. Ακολούθως, προδιαθέτουν τους δράστες να δεχθούν τον κοινωνικό κόσμο όπως είναι, να τον πάρουν ως δεδομένο, αντί να επαναστατήσουν εναντίον του, να του προτάξουν διαφορετικές, ακόμη και ανταγωνιστικές πιθανότητες»: Bourdieu, P. (1985), ‘The Social Space and the Genesis of Groups’, *Theory and Society*, 14:6, σελ. 723.

<sup>214</sup> Bourdieu, P. & Passeron J.-C. (2014), *ό.π.*, σελ. 153.

<sup>215</sup> Στο ίδιο, σελ. 40.

<sup>216</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σσ. 184-185.

<sup>217</sup> Στο ίδιο, σελ. 133.

<sup>218</sup> Στο ίδιο, σελ. 134.



αυθεντίας ενός καθηγητή είναι αναγκαία, εκτός από τη διατήρηση της κατάλληλης όψης εκ μέρους του ίδιου, και η «εκφραστική υπευθυνότητα»<sup>219</sup> των υπολοίπων καθηγητών· αυτό σημαίνει ότι οι παρασκηνακές συμπεριφορές ενώπιον του κοινού μπορεί να είναι ιδιαίτερα επιζήμιες όχι μόνο για την παράσταση που δίνεται εκείνη τη στιγμή, αλλά και για τον συνολικότερο δραματοποιημένο χαρακτήρα: «Αρκεί μια καθηγήτρια να σηκώσει περίεργα το φρύδι της, ώστε να το καταλάβουν [τα παιδιά], και δεν τους ξεφεύγει τίποτα, και ο σεβασμός τους για σένα πέφτει κατακόρυφα».<sup>220</sup> Αυτό στο οποίο αναφέρεται εδώ ο Becker δεν είναι τίποτα περισσότερο από την ανάγκη για «δραματουργική αφοσίωση»· πρόκειται για μια ιδιότητα απαραίτητη για τη σύσταση και διατήρηση της συνεργατικής ομάδας και σηματοδοτεί τη δέσμευση των μελών της να θέτουν ως καθήκον τους το απρόσκοπτο ανέβασμα της παράστασης: «τα μέλη της πρέπει να ενεργούν σαν να έχουν αποδεχθεί ορισμένες ηθικές υποχρεώσεις. Δεν πρέπει να προδίδουν τα μυστικά της ομάδας ανάμεσα στις παραστάσεις – ούτε για προσωπικό συμφέρον, ούτε για λόγους αρχής, ούτε από έλλειψη εχεμύθειας».<sup>221</sup> Εξάλλου, το μέλος της ομάδας ορίζεται από την ικανότητά του να «πουλήσει το παιχνίδι»: «Μέλος της συνεργατικής ομάδας είναι κάποιος που από τη δραματουργική του συνεργασία εξαρτώνται κάποιοι άλλοι κατά την καλλιέργεια ενός συγκεκριμένου ορισμού της κατάστασης».<sup>222</sup> Έτσι, η αμφισβήτηση της ομάδας ή ενός μέλους της από άλλο μέλος θεωρείται η μεγαλύτερη αμαρτία:

Πρώτα απ' όλα, δεν πρέπει να αμφισβητήσεις ποτέ τον βαθμό μιας άλλης καθηγήτριας, ανεξαρτήτως από το αν ξέρεις ότι είναι αδικαιολόγητος. Δε θα είχε κανένα νόημα. Υπάρχουν κάποιοι καθηγητές που βαθμολογούν άδικα. Ένα κορίτσι, ή ας πούμε ένα αγόρι, θα έχει έναν έλεγχο με τέσσερα "S" [άριστα] και αυτή η γυναίκα θα του βάλει "G" [ο χαμηλότερος βαθμός]. Λοιπόν, το μισώ να τα βλέπω να δέχονται τέτοια μεταχείριση, αλλά δεν μπορείς να κάνεις τίποτα.<sup>223</sup>

Από αυτήν την άποψη μέλος της συνεργατικής ομάδας των καθηγητών αποτελεί και ο διευθυντής του σχολείου, ο οποίος γίνεται μεν δεκτός από τους καθηγητές ως «ανώτατη αυθεντία στο σχολείο»<sup>224</sup>, αλλά αποτελεί μέλος μιας ευρύτερης συνεργατικής ομάδας εντός του σχολείου, αφού η επιτυχία της καθηγητικής αυθεντίας εξαρτάται από τη συνεργασία του. Έτσι,

<sup>219</sup> Στο ίδιο, σελ. 263.

<sup>220</sup> Πρόκειται για ένα απόσπασμα συνέντευξης που χρησιμοποιεί κι ο Goffman στην *Παρουσίαση του Εαυτού* (στο ίδιο, σελ. 143): Becker, H.S. (1953), 'The Teacher in the Authority System of the Public School', *Journal of Educational Sociology*, 27:3, σελ. 139.

<sup>221</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 268.

<sup>222</sup> Στο ίδιο, σελ. 137.

<sup>223</sup> Becker, H.S. (1953), *ό.π.*, σελ.139.

<sup>224</sup> Στο ίδιο, σελ.133.

για την καθηγητική αυθεντία συχνά είναι αναγκαία η διευθυντική κάλυψη αρχικά απέναντι στους γονείς που βρίσκονται σε μια «εξωτερική περιοχή»<sup>225</sup>:

Ο διευθυντής αναμένεται 'να πάρει το μέρος της δασκάλας' –να υποστηρίξει την αυθεντία της– σε όλες τις περιπτώσεις γονεϊκής 'παρέμβασης'. Αυτό είναι για τους δασκάλους ένα από τα κύρια κριτήρια ενός 'καλού' διευθυντή.<sup>226</sup>

Αλλά η δραματουργική συνεργασία του διευθυντή εγγυάται και την αυθεντία του καθηγητή επί των μαθητών:

Οι δάσκαλοι αναμένουν το ίδιο είδος υποστήριξης και υπεράσπισης απέναντι στους μαθητές [...]. Αν οι μαθητές βρίσκουν στον διευθυντή ένα φιλικό εφετείο, είναι πολύ πιο δύσκολο για τον δάσκαλο να διατηρήσει τον έλεγχο πάνω τους.

Το μέγεθος της απειλής απέναντι στην αυθεντία, με τη μορφή προκλήσεων στον έλεγχο της τάξης, φαίνεται για τους δασκάλους να σχετίζεται άμεσα με την αυστηρότητα του διευθυντή. Εκεί όπου αποτυγχάνει να δρα 'σκληρά' με εντυπωσιακό τρόπο το σχολείο έχει μια ανήσυχη ατμόσφαιρα και ο έλεγχος πάνω στους μαθητές είναι δύσκολο να αποκτηθεί. Το αντίθετο ισχύει εκεί όπου τα παιδιά ξέρουν ότι ο διευθυντής θα υποστηρίξει οποιαδήποτε πράξη ενός δασκάλου.<sup>227</sup>

Από το παραπάνω γίνεται φανερό ότι μια σημαντική ιδιότητα των συνεργατικών ομάδων είναι να δημιουργεί δεσμούς αμοιβαίας εξάρτησης μεταξύ των μελών της, ένα γεγονός με μια πολύ σημαντική συνέπεια:

Όταν τα μέλη μιας συνεργατικής ομάδας καταλαμβάνουν διαφορετικές τυπικές θέσεις ως προς το κύρος και την ιεραρχία σε μια κοινωνική εγκατάσταση, όπως συχνά συμβαίνει, τότε βλέπουμε ότι η αμοιβαία εξάρτηση που δημιουργεί η συμμετοχή στην ομάδα είναι πιθανό να τέμνει τις δομικές ή κοινωνικές διαιρέσεις και να παρέχει μια πηγή συνοχής στην εγκατάσταση. Εκεί που οι οριζόντιες και γραμμικές [ιεραρχικές] θέσεις τείνουν να διαιρούν έναν οργανισμό, οι συνεργατικές ομάδες μπορεί να τείνουν στην ενσωμάτωση των διαιρέσεων.<sup>228</sup>

Ωστόσο, όπως είπαμε και προηγουμένως, το παρασκήνιο μιας παράστασης είναι το προσκήνιο μιας άλλης: μπορεί ο διευθυντής και οι καθηγητές να ανήκουν στην ίδια συνεργατική ομάδα όταν ανεβάζουν μια παράσταση προς και για το κοινό των μαθητών και των γονέων, αλλά όταν αλληλεπιδρούν μεταξύ τους πλέον είναι δύο ξεχωριστές ομάδες. Διαπιστώνει κανείς λοιπόν ότι μια σχολική μονάδα συνιστά ένα «πεδίο δυνάμεων, ήτοι μια σειρά σχέσεων εξουσίας

<sup>225</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 187.

<sup>226</sup> Becker, H.S. (1953), *ό.π.*, σελ. 134.

<sup>227</sup> Στο ίδιο, σελ. 135.

<sup>228</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 136.

που επιβάλλονται σε όλους όσους εισέρχονται στο πεδίο και που δεν μπορούν να αναχθούν στις προθέσεις των ατομικών δραστών ούτε ακόμη στις άμεσες *αλληλεπιδράσεις* ανάμεσα στους δράστες». <sup>229</sup> Ενάντια εν μέρει στην τελευταία φράση του αξιώματος αυτού, εμείς προτάσσουμε ότι αυτή η δραματουργική ενσωμάτωση των δομικών και γραφειοκρατικών διαιρέσεων έχει μια σημαντική συνέπεια: οι καθηγητές, όντας ούτως ή άλλως στη μεριά των κυρίαρχων, έχουν πλέον δικαίωμα στην αμφισβήτηση (του εύρους και του μεγέθους) της αυθεντίας του διευθυντή. Εκεί έγκειται το γεγονός ότι «αυτή η αποδοχή της ανωτερότητας [του διευθυντή από τους καθηγητές] έχει όρια». <sup>230</sup> Μπορεί μεν το «γραφείο» του διευθυντή, δηλαδή η γραφειοκρατική του θέση, <sup>231</sup> να είναι η πηγή της αυθεντίας του, ωστόσο η αλληλεπίδραση είναι το πεδίο εντός του οποίου δοκιμάζεται, και επομένως υφίσταται τις πιθανότητες και τον κίνδυνο κατάρρευσης, η κυριαρχία του.

Όπως οι μαθητές, λοιπόν, έχουν μια ιδέα για το τι συνιστά έναν καλό, δυνατό, αυστηρό (ή οτιδήποτε άλλο) καθηγητή, έτσι και «οι καθηγητές έχουν μια ολοκληρωμένη σύλληψη σχετικά με το πώς ακριβώς και για ποιους σκοπούς πρέπει να χρησιμοποιείται η αυθεντία του διευθυντή και εγείρονται διαμάχες όταν χρησιμοποιείται χωρίς ενδιαφέρον για τις προσδοκίες των καθηγητών». <sup>232</sup> Οι καθηγητές, δηλαδή, έχουν κι αυτοί με τη σειρά τους ορισμένες συλλογικές αναπαραστάσεις σχετικά με το ποια είναι η θέση και πώς πρέπει να παίζεται ο ρόλος του διευθυντή· η διαφορά με τις συλλογικές αναπαραστάσεις των μαθητών για τον ρόλο των καθηγητών έγκειται στο γεγονός ότι η αξίωση των καθηγητών σχετικά με την θέση και την όψη του διευθυντή φαίνεται να έχει μεγαλύτερη βαρύτητα, για τους λόγους που εξηγήσαμε παραπάνω. Επομένως, ένας διευθυντής δεν μπορεί να βασιστεί και να επαναπαυτεί στη δύναμη που του προσφέρει το γραφείο και ο τίτλος του· οφείλει να λάβει υπόψιν του την αλληλεπίδραση ως αυτόνομο πεδίο και να μεθοδεύσει μια παράσταση στο κοινό των καθηγητών με τέτοιο τρόπο ώστε το «δραματικό αποτέλεσμα [του κυρίαρχου διευθυντή] που αναδύεται διάχυτα [να] θεωρηθεί αξιόπιστο». <sup>233</sup>

Ας μεταβάλουμε λιγάκι τους όρους ακολουθώντας το άρθρο του Tim Hallett σχετικά με την προσπάθεια της νεοπροσληφθείσας διευθύντριας σε κάποιο αμερικανικό σχολείο να

<sup>229</sup> Bourdieu, P. (1985), *ό.π.*, σελ. 724.

<sup>230</sup> Becker, H.S. (1953), *ό.π.*, σελ. 134.

<sup>231</sup> «Υπάρχει η αρχή της *ιεραρχίας των αξιωμάτων* και των βαθμίδων της ιεραρχικής κλίμακας, δηλαδή ένα σταθερά διατεταγμένο σύστημα επιβολής και υπαγωγής των υπαλλήλων μέσω της επιτήρησης των κατώτερων από τους ανώτερους»: Weber, M. (2009), *ό.π.*, σελ. 25.

<sup>232</sup> Becker, H.S. (1953), *ό.π.*, σελ. 134.

<sup>233</sup> Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σσ. 310-311.

επιβεβαιώσει την κυριαρχία της.<sup>234</sup> μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η διευθύντρια Κοχ, αν θέλει η αυθεντία της να έχει ισχύ, πρέπει να εμπνεύσει σέβας (deference) στο πρόσωπό της:

Με τον όρο ‘σέβας’ [deference]<sup>235</sup> θα αναφέρομαι σε εκείνο το συστατικό της δραστηριότητας που λειτουργεί ως ένα συμβολικό μέσο διά του οποίου εκφράζεται τακτικά εκτίμηση *προς* έναν αποδέκτη [εκτίμηση] *αυτού* του αποδέκτη ή κάποιου πράγματος του οποίου ο αποδέκτης θεωρείται σύμβολο, επέκταση ή φορέας.<sup>236</sup>

Με τον συντακτικά περίπλοκο αυτόν ορισμό ο Goffman δεν εννοεί τίποτα περισσότερο από την τελετουργική<sup>237</sup> δραστηριότητα των ατόμων με την οποία δείχνουν την εκτίμησή τους για «αξιοσέβαστα» υποκείμενα με τα οποία βρίσκονται σε αλληλεπίδραση· ο ορισμός της διαγωγής (demeanor), αντίποδα του σεβασμού, συμπληρώνει την αλληλεπιδραστική εικόνα:

Με τον όρο ‘διαγωγή’<sup>238</sup> θα αναφέρομαι σε εκείνο το στοιχείο της τελετουργικής συμπεριφοράς του ατόμου που μεταδίδεται κατά κανόνα διά της στάσης του σώματος, της ένδυσης και του τρόπου, και το οποίο χρησιμεύει στο να εκφράσει σε εκείνους που βρίσκονται άμεσα παρουσία του ότι είναι ένας άνθρωπος που κατέχει ορισμένες επιθυμητές ή ανεπιθύμητες ποιότητες.<sup>239</sup>

Έτσι, λοιπόν, η διαγωγή είναι το δραματουργικό αποτέλεσμα που προκύπτει όταν ένα άτομο παρουσιάζει τον εαυτό του με τρόπο τέτοιο ώστε να δηλώσει ότι κατέχει μια σχετικά υψηλή θέση σε οποιαδήποτε συμβολική ιεραρχία. Το σέβας είναι η αντίστροφη κίνηση: είναι εκείνο το δραματουργικό αποτέλεσμα που προκύπτει όταν ένα άτομο παρουσιάζει τον εαυτό του έτσι ώστε να δηλώσει εκτίμηση και αναγνώριση σε ένα άλλο άτομο που κατέχει την κατάλληλη διαγωγή. Με έναν λόγο: η διαγωγή είναι η απαίτηση σεβασμού· το σέβας είναι η αναγνώριση του δικαιώματος σε αυτήν την απαίτηση.

---

<sup>234</sup> Hallett, T. (2007), ‘Between Deference and Distinction: Interaction Ritual through Symbolic Power in an Educational Institution’, *Social Psychology Quarterly*, 70: 2, σελ. 156. Η έρευνα αυτή, αν και η χρήση από την εδώ εργασία μπορεί να ιδωθεί εν μέρει ως κριτική, είναι πολύ ενδιαφέρουσα και αξίζει να διαβαστεί στο σύνολό της, καθώς προσθέτει σημαντικές παραμέτρους στη μελέτη της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις, από μία άποψη που βρίσκεται σημαντικά πιο κοντά στην κοινωνική ψυχολογία, χωρίς να απαρνείται και τις κοινωνιολογικές της προϋποθέσεις.

<sup>235</sup> Μεταφράζω τον όρο deference ως «σέβας» για να διατηρήσω κάτι από την «(παλαιο-)αριστοκρατική» ευγένεια την οποία προσπαθεί ο Goffman να μεταδώσει με την λέξη αυτή.

<sup>236</sup> Goffman, E., ‘The nature of deference and demeanor’, στο Goffman, E. (1967), *ό.π.*, σελ. 56.

<sup>237</sup> «Χρησιμοποιώ τον όρο ‘τελετουργικός’ διότι αυτή η δραστηριότητα, όσο ανεπίσημη και κοσμική, αντιπροσωπεύει έναν τρόπο με τον οποίο το άτομο πρέπει να διαφυλάξει και να σχεδιάσει τις συμβολικές συνέπειες των πράξεών του όσο βρίσκεται στην άμεση παρουσία ενός αντικειμένου που έχει μια ιδιαίτερη αξία για αυτόν»: Στο ίδιο, σελ. 57.

<sup>238</sup> Μεταφράζω τον όρο demeanor ως διαγωγή αντιγράφοντας τις εκπαιδευτικές και κοινωνικοποιητικές προϋποθέσεις οποιασδήποτε μορφής συμβολικού κεφαλαίου, που αναφέρει ήδη ο Goffman: «Το άτομο με καλή διαγωγή κατέχει τις ιδιότητες που συνδέονται ευρέως με την ‘χαρακτηρολογική εκπαίδευση’ ή ‘κοινωνικοποίηση’, οι οποίες εμφυτεύονται όταν ένας νεοφώτιστος οποιουδήποτε είδους ‘εκπαιδύεται για το σπίτι’ [‘housebroken’=εκπαίδευση κατοικιδίων, μεταφορική χρήση εδώ]»: Στο ίδιο, σελ. 77.

<sup>239</sup> Στο ίδιο, σελ. 77.

Στις παραπάνω γραμμές εστιάζουμε στα στοιχεία της διαγωγής και του σεβασμού διότι θεωρούμε ότι αυτές οι δύο έννοιες αποτελούν έναν τρόπο με τον οποίο μορφοποιείται δραματουργικά η κυριαρχία στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις:

Το σέβας είναι εξουσία σε δυνητική μορφή: μόλις αποκτηθεί ο σεβασμός, μπορεί να αξιοποιηθεί ως η συμβολική δύναμη να πλαισιωθούν δράσεις, καταστάσεις και γεγονότα με τρόπους τέτοιους ώστε να παρακινηθεί η συμμόρφωση και να συγκροτηθεί η κοινωνική τάξη.<sup>240</sup>

Η κα. Κοχ χαρακτηρίζεται από ποιότητες («σκληρή και ευθεία», «λαμβάνει αποφάσεις σύμφωνα με τους τύπους και βασισμένη σε μια κοσμοθεώρηση που δίνει αξία στην υποχρέωση των ανθρώπων να λογοδοτούν»<sup>241</sup>), που συμφωνούν με τις διοικητικές ανάγκες της (τότε) μεταβαλλόμενης θεσμικής τάξης στην τοπική εκπαίδευση που πιέζει προς έναν περιορισμό της αυτονομίας των σχολικών μονάδων και προς μια περισσότερο τυπικά ιεραρχική και συγκεντρωτική διοικητική λογική.<sup>242</sup> Ωστόσο αδυνατεί να εμπνεύσει σέβας στους καθηγητές: «Δε με νοιάζει αν είναι διευθύντρια, δεν μπορεί να μου φέρεται έτσι. Πρέπει να δίνεις σεβασμό για να τον λαμβάνεις»<sup>243</sup>, αναφέρει χαρακτηριστικά ένας δάσκαλος σχετικά με τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις του με τη διευθύντρια Κοχ. Ο λόγος για τον οποίο η Κοχ δεν μπορεί να εμπνεύσει σεβασμό εντοπίζεται στο συγκεκριμένο σχολικό πεδίο:

Για να καταλάβουμε αυτήν την πάλη, οφείλουμε να αναλογιστούμε το πλαίσιο και το κοινό για αυτές τις αλληλεπιδράσεις. Παρόλο που το προστακτικό στυλ της Κοχ ταιριάζει στο λογοδοτικό πρότυπο [εννοείται μια κάθετη γραφειοκρατική διανομή αρμοδιοτήτων], δεν ταιριάζει στην τάξη [order] την οποία είχαν διαπραγματευθεί με τις προηγούμενες διοικήσεις. [...] Για περισσότερο από μια δεκαετία το σχολείο λειτουργούσε σύμφωνα με τη λογική της αυτονομίας. Σε αυτό το πλαίσιο, το προστακτικό στυλ της Κοχ παρήγε περιφρόνηση, όχι σεβασμό. Όπως είπε με χλευασμό ένας καθηγητής, «Κάνει πράγματα 'με τον δικό της τρόπο' και δίνει την εντύπωση του 'κάνε ό, τι σου λένε'».<sup>244</sup>

Δεν είναι τόσο το γραφειοκρατικό μοντέλο που προωθεί η κα. Κοχ στο οποίο αντιδρούν οι καθηγητές, αλλά το αυστηρό της *στυλ*: οι προηγούμενες διοικήσεις είχαν διαπραγματευτεί με τους καθηγητές ένα πεδίο για τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις στο οποίο ίσχυε ένα «εκφραστικό στάτους κβο», μια «εκφραστική τάξη», ένας ορισμός της κατάστασης που

<sup>240</sup> Hallett, T. (2007), ό.π., σελ. 149.

<sup>241</sup> Στο ίδιο, σελ. 155.

<sup>242</sup> Στο ίδιο, σελ. 155.

<sup>243</sup> Στο ίδιο, σελ. 156.

<sup>244</sup> Στο ίδιο, σελ. 156.

διακρινόταν από μεγαλύτερη χαλαρότητα και αυτονομία.<sup>245</sup> Αντιθέτως, η κα. Κοκ –η «διαγωγή» της– είναι αυστηρή και δύσκαμπτη: «Ο ρόλος μου δεν είναι να είμαι δημοφιλής. Είναι να φέρνω αποτελέσματα».<sup>246</sup> Ωστόσο, όπως κατάλαβε και η ίδια αργότερα, προσπαθώντας –ανεπιτυχώς– να μεταβάλλει τη διαγωγή της,<sup>247</sup> ο ρόλος μιας διευθύντριας όντως δεν είναι να γίνει δημοφιλής, αλλά κάτι τέτοιο βοηθάει σημαντικά. Έτσι, η προτεινόμενη εκ μέρους της κας. Κοκ μεταρρύθμιση στο αξιολογητικό σύστημα των μαθητών συνάντησε σθεναρές αντιστάσεις από τους καθηγητές, όχι εξαιτίας του περιεχομένου της μεταρρύθμισης,<sup>248</sup> αλλά εξαιτίας ακριβώς του «χαρακτήρα» της Κοκ:

Ωστόσο, η προτεινόμενη αλλαγή δεν μπορεί να διαχωριστεί από την κληρονομιά των αλληλεπιδράσεων μεταξύ της Κοκ και των δασκάλων, και [από] την έλλειψη σεβασμού της Κοκ στα μάτια τους. Αυτή η δύσκολη κληρονομιά επιδεινώθηκε κατά τη διάρκεια της συνάντησης. Μέσω της αμήχανης απόκρισής της στις ανησυχίες των δασκάλων και της εξήγησής της για την αλλαγή, η κα. Κοκ φέρθηκε στους δασκάλους σαν [να ήταν] παιδιά υπονοώντας ότι δεν κατανοούν πόσο κοστίζουν τα πράγματα. Παρά την αποποιητική δήλωση της Κοκ («χωρίς παρεξήγηση»), η δήλωση της Κοκ ότι δεν καταλαβαίνουν τον προϋπολογισμό αποτέλεσε προσβολή για τους καθηγητές.<sup>249</sup>

Η έλλειψη σεβασμού στο πρόσωπο της Κοκ συμπίπτει με την έλλειψη της απαραίτητης συμβολικής δύναμης να «πλαισιώνει ακόμη και απλά πράγματα με τρόπους που να προκαλούν συμμόρφωση, γεγονός που καθιστά δύσκολο ‘να φέρνει (όπως είπε) αποτελέσματα’».<sup>250</sup> Θα πρέπει, όμως, παρόλο που μιλάμε για το πρόσωπο της Κοκ, να μην ξεχνάμε ότι η έλλειψη σεβασμού δεν είναι μια –απλά– προσωπική υπόθεση· οι εντάσεις μεταξύ της διευθύντριας και των δασκάλων δεν μπορούν να αποδοθούν στους δύστροπους δασκάλους και στην έλλειψη κάθε διάθεσης εκ μέρους τους να δεχθούν μια μεταρρύθμιση, ούτε μπορούν να αποδοθούν σε κάποια δραματουργική αδυναμία της Κοκ. Αντιθέτως, πρέπει να έχουμε στον νου μας ότι το ανέβασμα μιας παράστασης περιγράφεται καλύτερα ως σχέση με δύο μέρη: με όρους της γκοφμανικής δραματουργίας, «οι καθηγητές είναι ένα κοινό που βρήκε την ερμηνεία της Κοκ

---

<sup>245</sup> «Η αντίληψη του κοινωνικού κόσμου είναι προϊόν μιας διπλής κοινωνικής δομοποίησης:[...] στην ‘υποκειμενική’ πλευρά, είναι δομημένη επειδή τα σχήματα αντίληψης και εκτίμησης που είναι διαθέσιμα προς χρήση την εν λόγω στιγμή, ειδικά εκείνα που είναι τοποθετημένα στη γλώσσα, είναι το προϊόν προηγούμενων συμβολικών αγώνων και εκφράζουν την κατάσταση των σχέσεων συμβολικής εξουσίας, σε μια μορφή λιγότερο ή περισσότερο μεταμορφωμένη»: Bourdieu, P. (1989), ό.π., σσ. 727-728.

<sup>246</sup> Λόγια της ίδιας: Hallett, T. (2007), ό.π., σελ. 159.

<sup>247</sup> «Η Κοκ συνειδητοποίησε ότι έπρεπε να αλλάξει τη διαγωγή της για να αποκτήσει σέβας»: Στο ίδιο, σελ. 157.

<sup>248</sup> Που μάλλον βόλεψε τους καθηγητές, αφού δεν επηρέαζε τη διδασκαλία ούτε την ύλη των μαθημάτων και μείωνε τον εργασιακό όγκο των καθηγητών: Στο ίδιο, σελ. 160.

<sup>249</sup> Στο ίδιο, σελ. 160.

<sup>250</sup> Στο ίδιο, σελ. 160.

προσβλητική».<sup>251</sup> Το αυτό αποδεικνύεται όταν εξετάσει κανείς τη δραματουργική αποτελεσματικότητα του χαρακτήρα της κατά τις ερμηνείες ενώπιον των μελών του τοπικού σχολικού συμβουλίου. Εδώ το επιθετικό και προστακτικό στυλ της κας. Κοχ «κέρδισε» τα μέλη του συμβουλίου:

Το ‘αυταρχικό’ πολιτισμικό στυλ που απεχθάνονταν οι καθηγητές γοήτευσε τον Stan [πρόεδρο του συμβουλίου], και θεωρούσε ότι η Κοχ ήταν το καλύτερο άτομο να αναλάβει ‘ηγετικό ρόλο’ καθώς το σχολείο προχωρούσε με τις μεταρρυθμίσεις λογοδοσίας [εννοείται, όπως πρίν, μια κάθετη γραφειοκρατική διανομή αρμοδιοτήτων]. [...]

Το Τοπικό Σχολικό Συμβούλιο είναι δεκτικό απέναντι στην Κοχ διότι το σκληρό, απαιτητικό της στυλ ταιριάζει στη λογική της λογοδοσίας. [...]

Το πολιτισμικό κεφάλαιο της κας. Κοχ έχει επιτυχία σε αυτό το θεσμικό πλαίσιο.

[...] Η Κοχ δεν είχε καμία τυπική κυριαρχία πάνω στο Τοπικό Σχολικό Συμβούλιο, αλλά είχε αρκετή συμβολική δύναμη να ορίσει αυτή τη θυσία [μεταρρύθμιση που θα επέφερε αύξηση των ωρών εργασίας] ως μια αξιόλογη επένδυση.<sup>252</sup>

Η δραματουργική, και κατ’ επέκταση τεχνική,<sup>253</sup> επιτυχία της διευθύντριας Κοχ απέναντι στα μέλη του Συμβουλίου και η αντίστοιχη αποτυχία της απέναντι στους δασκάλους αποδεικνύει ότι δεν μπορεί να στηρίξει την αυθεντία της αποκλειστικά σε μια απλή γραφειοκρατική «αρχή της ιεραρχίας των αξιωμάτων και των βαθμίδων της ιεραρχικής κλίμακας»<sup>254</sup>, αλλά οφείλει να έχει κάτι από τις χαρισματικές ποιότητες για τις οποίες κάνει λόγο ο Weber όταν δηλώνει ότι «ο εξορθολογισμός και η ορθολογική ‘διάταξη’ προκαλούν επανάσταση ‘έξωθεν’, ενώ το χάρισμα, όταν ασκεί εν γένει τις ιδιαίτερες επιδράσεις του, εκδηλώνει αντιστρόφως την επαναστατική εξουσία του έσωθεν, μέσω μιας κεντρικής ‘μεταστροφής’ του φρονήματος των εξουσιαζόμενων».<sup>255</sup> Τέτοιες ποιότητες, αλλά και συνείδηση της σημασίας της αλληλεπίδρασης, φαίνεται να έχει ο υποδιευθυντής του σχολείου κ. Carroll, του οποίου η εμφάνιση και ο τρόπος ενέπνευσαν σέβας στους καθηγητές:

Εκεί όπου η Κοχ έχει ένα προστακτικό στυλ που ταιριάζει στη λογική της λογοδοσίας, ο Carroll είναι ευέλικτος και προσαρμόζει τις αλληλεπιδράσεις του έτσι ώστε να βολεύει τους δασκάλους. Εκεί όπου η Κοχ είναι ‘πράκωφη [tone deaf]’ στις αλληλεπιδράσεις της με τους δασκάλους, το πολιτισμικό στυλ του Carroll αντηχεί την προτίμησή τους για αυτονομία.

<sup>251</sup> Στο ίδιο, σελ. 160.

<sup>252</sup> Στο ίδιο, σσ. 160-162.

<sup>253</sup> Με την γκοφμανική έννοια: «Μια κοινωνική εγκατάσταση μπορεί να ιδωθεί ‘τεχνικά’, με βάση την επάρκεια και την ανεπάρκεια της ως εκούσια οργανωμένου συστήματος δραστηριοτήτων για την επίτευξη προκαθορισμένων στόχων» (Στο ίδιο, σελ. 297).

<sup>254</sup> Weber, M. (2009), *ό.π.*, σελ. 25.

<sup>255</sup> Στο ίδιο, σελ. 258.

[...] Οι [δασκάλες] Tulsī και Ann υποβάλλουν σημαντικό σέβας στον Carrol. Η Tulsī εκτιμά [...] το 'άνετο', 'μεγαλοαστικό' στυλ του.<sup>256</sup>

Αυτό που κάνει ο κ. Carrol είναι να παρουσιάζει τον εαυτό του με τρόπο τέτοιο ώστε να συμφωνεί με την αναπαράσταση που έχουν οι δάσκαλοι για τον ρόλο του (υπο-)διευθυντή: η αυθεντία του Carrol πλαισιώνεται έτσι ώστε να θεωρείται από τους δασκάλους ότι τους υποστηρίζει και ότι λαμβάνει υπόψιν του τις ανάγκες τους.<sup>257</sup> Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Carrol, παρά την χαμηλότερη θέση του στη γραφειοκρατική ιεραρχία του σχολείου, καταφέρνει να εφαρμόσει με επιτυχία μια περιοριστική πολιτική στην χρήση των εκτυπωτικών μηχανημάτων, μια πολιτική την οποία είχε μάλιστα δοκιμάσει να εφαρμόσει νωρίτερα και η Kox, αλλά απέτυχε αναγκασμένη να την ακυρώσει. Κλειδί στην επιτυχία του Carrol αποτελεί όλη η δραματουργική εργασία που πραγματοποίησε τόσο πριν την εφαρμογή αυτής της πολιτικής, εδραιώνοντας ένα συγκεκριμένο «πρόσωπο»<sup>258</sup> ως υποδιευθυντής, όσο και μετά την εφαρμογή.<sup>259</sup> Η δραματική αλληλεπίδραση βρίσκεται στο κέντρο της επιτυχίας αυτής της εφαρμογής:

Το σέβας που απέκτησε ο Carrol κατά τις αλληλεπιδράσεις με τους δασκάλους είναι συμβολική εξουσία σε δυνητική μορφή. Με τον καιρό, ο Carrol αξιοποίησε αυτή τη συμβολική δύναμη για να επαναπροσδιορίσει με επιτυχία την πολιτική του σχολείου, επιβάλλοντας μια πιο περιοριστική πολιτική στη θέση μιας φιλελεύθερης.<sup>260</sup>

Η ενεργή αμφισβήτηση του προσώπου της διευθύντριας Kox σηματοδοτεί στην πραγματικότητα ένα ρήγμα στην κυριαρχία-ως-ιδιότητα που χαρακτηρίζει υπό κανονικές συνθήκες (εννοείται εδώ: συμφωνία μεταξύ όψης, ρόλου και θέσης) το πρόσωπο ενός διευθυντή· κατ' επέκταση, το ρήγμα αυτό αφορά και στην θεσμική της ικανότητα να επηρεάζει το πράττειν άλλων ανθρώπων. Ωστόσο, και μάλιστα, η αμφισβήτηση αυτή γίνεται στο αλληλεπιδραστικό –κι όχι θεσμικό– πεδίο με δραματουργικά –κι όχι θεσμικά– μέσα *a priori* διανεμημένα: το κυριότερο και ισχυρότερο μέσο αμφισβήτησης της κυριαρχίας-ως-ιδιότητας της διευθύντριας (και, επομένως, ανάδειξης της κυριαρχίας-ως-σχέσης μεταξύ καθηγητών και διοίκησης) που έχουν στην κατοχή τους οι εκπαιδευτικοί είναι ακριβώς ο ιδιαίτερος *τρόπος* αλληλεπίδρασης που τους επιτρέπει η σχέση «γνωριμίας» με τη διευθύντρια, ως αποτέλεσμα της

<sup>256</sup> Hallett, T. (2007), *ό.π.*, σελ. 163.

<sup>257</sup> Στο ίδιο, σελ. 164.

<sup>258</sup> Εννοείται εδώ με την γκοφμανική σημασία: «Ο όρος *πρόσωπο* μπορεί να οριστεί ως η θετική κοινωνική αξία που αξιώνει με επιτυχία ένα άτομο για τον εαυτό του μέσω της γραμμής που οι άλλοι υποθέτουν ότι έχει λάβει κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης επαφής. Το πρόσωπο είναι μια εικόνα του εαυτού σκιαγραφημένη υπό όρους αποδεκτών κοινωνικών ιδιοτήτων –εντούτοις μια εικόνα που μοιράζονται κι άλλοι» (Goffman, E., 'On face-work', στο Goffman, E. (1967), *ό.π.*, σελ. 5).

<sup>259</sup> Hallett, T. (2007), *ό.π.*, σελ. 165.

<sup>260</sup> Στο ίδιο, σελ. 164.



ίσης συμμετοχής των δύο μερών στην ίδια συνεργατική ομάδα.<sup>261</sup> Ως «γνώριμη» πλέον, η διευθύντρια Κοκ δεν μπορεί «απλά» να επιβάλλει τη δηλωμένη βούλησή της στους καθηγητές: ο «αγέρωχος, επιθετικός τρόπος»<sup>262</sup> της δεν έχει επιτυχία.

Πέρα από τη γενετική ιστορία του συγκεκριμένου σχολικού πεδίου, ενάντια στην οποία κινείται η συγκεντρωτική λογική των νέων μεταρρυθμίσεων, και πέρα από τις σχέσεις γνωριμίας μεταξύ καθηγητών και διευθύντριας, ο λόγος της αποτυχίας της αυθεντίας της Κοκ θα μπορούσε να εντοπιστεί και σε δύο ιδιαίτερα εξω-αλληλεπιδραστικά και εξω-θεσμικά στοιχεία, σε δύο μέρη της *όψης* της Κοκ: στο φύλο και τα φυλετικά χαρακτηριστικά της. Από τη μία, οι ασιατικές καταβολές της –μετανάστριας– Κοκ φαίνεται ότι δεν έπαιξαν ιδιαίτερο ρόλο,<sup>263</sup> ακριβώς επειδή τα φυλετικά χαρακτηριστικά της κρίθηκαν ασυναφή με τη λογική της προκειμένης αλληλεπίδρασης.<sup>264</sup> Το γεγονός αυτό καταδεικνύει την σχετική αυτονομία των αλληλεπιδραστικών πεδίων, όχι μόνο απέναντι στις κοινωνικές εγκαταστάσεις μέσα στις οποίες αναπτύσσονται, αλλά και απέναντι στις ιδιότητες εκείνες που διαπερνούν τα διάφορα πεδία και πηγάζουν από μια συνολική κοινωνική δομή. Από την άλλη, ωστόσο, στο φύλο της Κοκ φαίνεται να εντοπίζεται μία ασυμφωνία μεταξύ *όψης*, ρόλου και θέσης: η γυναικεία *όψη* της Κοκ, ενώ είναι δυνατόν να είναι σύμφωνη με την κυρίαρχη *θέση* την οποία συνεπάγεται ο *ρόλος* του διευθυντή,<sup>265</sup> εντούτοις δεν μπορεί να αντιστοιχιστεί εύκολα με την αυθεντία όταν προβάλλει ως στοιχείο του χαρακτήρα.<sup>266</sup> Αντίθετα, μέρος της επιτυχίας του Carroll έγκειται και στο φύλο του ως στοιχείο της *όψης* του, εφόσον «οι άνθρωποι έχουν μια δεδομένη ετοιμότητα να δεχθούν την ανδρική κυριαρχία».<sup>267</sup> Ο Carroll αποδίδοντας τη δέουσα σημασία στον «τρόπο με τον οποίο [τις] ‘οικειοποιούνται’ [τις διαταγές] εσωτερικά οι εξουσιαζόμενοι ή οι ακολουθούντες, πώς [τις] ‘βιώνουν’ οι ίδιοι»,<sup>268</sup> και αξιοποιώντας το στάτους που του προσφέρει η έμφυλη ταυτότητά του ως άντρα (εφόσον αυτό έχει αναγνωριστεί από την αλληλεπίδραση), καταφέρνει να αποσπάσει σέβας από τους δασκάλους. Το σέβας που απέκτησε ο Carroll κατά τις αλληλεπιδράσεις του με τους δασκάλους επιστρατεύθηκε από τον ίδιο με

---

<sup>261</sup> «[...] οι συνεργάτες τείνουν να συνδέονται μεταξύ τους με τα δικαιώματα αυτού που μπορεί να ονομαστεί ‘γνωριμία’»: Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 136.

<sup>262</sup> Στο ίδιο, σελ. 80.

<sup>263</sup> Hallett, T. (2007), *ό.π.*, σελ. 159.

<sup>264</sup> Θυμίζουμε εδώ τους κανόνες συνάφειας και ασυνάφειας τους οποίους αναφέραμε νωρίτερα στην εργασία μας.

<sup>265</sup> Όπως φαίνεται από το γεγονός ότι και η προηγούμενη διευθύντρια ήταν, ακριβώς, γυναίκα, η οποία ωστόσο δεν προωθούσε στην *όψη* της την αυθεντία που πήγαζε από το διευθυντικό «γραφείο»: στο ίδιο, σελ. 156.

<sup>266</sup> Στο ίδιο, σελ. 159.

<sup>267</sup> Στο ίδιο, σελ. 164.

<sup>268</sup> Weber, M. (2009), *ό.π.*, σελ. 258.

σκοπό την *κυριάρχηση*. Εδώ βλέπουμε τη συνήθη<sup>269</sup> κατάληξη που έχει το πέρασμα από μια κατάσταση σταθερότητας που συγκροτεί η κυριαρχία-ως-ιδιότητα σε μια κατάσταση ρευστότητας των θέσεων και αστάθειας του πεδίου που χαρακτηρίζει την κυριαρχία-ως-σχέση. Εκεί, ακριβώς για να συνεχιστεί η αλληλεπίδραση, είναι αναγκαία η επανεπιβεβαίωση ενός κυρίαρχου –και μιας κυριαρχίας- και ο Carrol κάνει ακριβώς αυτό: κατέχοντας και αξιοποιώντας δραματουργικά τα στοιχεία εκείνα της προσωπικής *όψης* που συμφωνούν με τη συλλογική αναπαράσταση των καθηγητών σχετικά με τη διευθυντική αυθεντία, καταφέρνει να ερμηνεύσει επιτυχημένα τον *ρόλο* του υποδιευθυντή, καταφέροντας εν τέλει να *κυριαρχήσει* επί της ομάδας των καθηγητών, επανεπιβεβαιώνοντας ταυτόχρονα έναν ορισμό της κατάστασης προς όφελος της αρχικής σχέσης κυριαρχίας μεταξύ διοίκησης και καθηγητών. Με έναν λόγο, ο Carrol φαίνεται να εφαρμόζει πρακτικά και να πραγματώνει το βασικό αξίωμα της «τέχνης του χειρισμού των εντυπώσεων» (*impression management*)<sup>270</sup> που εντοπίζεται στην καρδιά της γκοφμανικής δραματουργίας: όπως είδαμε και στην αρχή του κεφαλαίου:

Ανεξάρτητα από τον συγκεκριμένο σκοπό που έχει κατά νου το άτομο και από τα κίνητρα που τον υπαγορεύουν, θα είναι προς το συμφέρον του να ελέγξει τη συμπεριφορά των άλλων και ιδίως τις αντιδράσεις που τους προκαλεί. Για να εξασφαλίσει έναν τέτοιο έλεγχο, χρειάζεται κυρίως να επηρεάσει τον ορισμό της κατάστασης που διαμορφώνουν οι άλλοι, κι αυτό το πετυχαίνει εκφράζοντας τον εαυτό του με τρόπο ώστε να τους δίνει εκείνη την εντύπωση που θα τους οδηγήσει να ενεργήσουν με τη θέλησή τους σε συμφωνία με τα δικά του σχέδια.<sup>271</sup>

---

<sup>269</sup> Όχι όμως και μοναδική: μια συνάντηση μπορεί και να διαλυθεί: «Όταν σημειώνεται ένα συμβάν που από εκφραστική άποψη είναι ασύμβατο μ' αυτή την καλλιεργούμενη εντύπωση, [...] η κοινωνική αλληλεπίδραση [...] μπορεί να διακοπεί μέσα στην αμηχανία και τη σύγχυση· η κατάσταση παύει να είναι ορισμένη, οι θέσεις δεν μπορούν πια να διατηρηθούν και οι μετέχοντες βρίσκονται χωρίς χαρτογραφημένη πορεία δράσης. [...] Μ' άλλα λόγια, το μικροσκοπικό κοινωνικό σύστημα που δημιουργείται και συντηρείται από μια εύκτακτη κοινωνική αλληλεπίδραση αποδιοργανώνεται» (Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 299).

<sup>270</sup> Η φράση αυτή αποτελεί τον τίτλο του 6<sup>ου</sup> κεφαλαίου της *Παρουσίασης* (στο ίδιο, σσ. 263-294). Ο «χειρισμός των εντυπώσεων» αφορά στη διαχείριση και τον έλεγχο των πληροφοριών που δίνει και μεταδίδει ένα άτομο για τον εαυτό του (Smith, G. (2006), *ό.π.*, σελ. 45).

<sup>271</sup> Στο ίδιο, σελ. 60.

## Επίλογος

Πυρηνική υπόθεση της εργασίας μας αποτελεί ότι η γκοφμανική δραματοουργία μπορεί να αναγνωστεί ως περιγραφική κοινωνιολογία της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις. Μια τέτοια ανάγνωση προϋποθέτει την –εώς έναν βαθμό– θεωρητική ανασυγκρότηση της γκοφμανικής κοινωνιολογίας. Αρχικά, λοιπόν, φέραμε στο προσκήνιο τη διπλή θεώρηση της αλληλεπίδρασης εκ μέρους του Goffman: από τη μία, ο Goffman προσεγγίζει φορμαλιστικά την αλληλεπίδραση επιχειρώντας να την καταστήσει ένα αυτόνομο αντικείμενο επιστημονικής ανάλυσης. Από την άλλη, μια αλληλεπίδραση, σε μικροαναλυτικό επίπεδο, αποτελεί έναν οριοθετημένο μικρόκοσμο σημασιών και πιθανών συμβάντων που αναφέρονται αποκλειστικά σε αυτόν. Την ίδια στιγμή, δανειζόμενοι τη θεωρία του Bourdieu θεωρήσαμε την αλληλεπίδραση ως πεδίο, τόσο σε φορμαλιστικό όσο και σε μικροαναλυτικό επίπεδο. Αντλήσαμε τη νομιμοποίηση για την επιλογή μας αυτή από τη σημασία που αποδίδει ο ίδιος ο Goffman στη θεσιακή διάταξη και οργάνωση των αλληλεπιδράσεων. Η θεσιακή αυτή οργάνωση και διάταξη εγγράφεται στη δραματουργική μεταφορά που χρησιμοποιεί ο Goffman για να συστηματοποιήσει τη μελέτη των δεδομένων του. Η δραματοουργία, ωστόσο, δεν είναι μια τυχαία μεταφορά, αλλά είναι για την γκοφμανική κοινωνιολογία η δίοδος κατανόησης του εαυτού, της δράσης και των καθημερινών αλληλεπιδράσεων: ο εαυτός συγκροτείται δραματουργικά, η παρουσίαση του εαυτού είναι ο εαυτός. Σε ένα ύστερο αναλυτικό στάδιο, υποστηρίζουμε ότι η κυριαρχία έχει καθοριστική σημασία στη δόμηση των αλληλεπιδραστικών πεδίων: η κυριαρχία εγγράφεται στον πυρήνα της δραματουργικής μεταφοράς και αφορά στη θεσιακή διάταξη που προβλέπει αυτός ο τρόπος τελικής οργάνωσης των αλληλεπιδραστικών δεδομένων· αφορά επίσης στον χωρισμό των ερμηνευτών από τα δραματουργικά τους μέσα και ως αποτέλεσμα του γεγονότος αυτού, στην άνιση κατανομή των πιθανοτήτων επιτυχίας στην επιρροή του ορισμού της κατάστασης. Για να γίνουν τα παραπάνω πιο κατανοητά και να γειωθούν σε μια περισσότερο πραγματολογική βάση, αποφασίσαμε να εξετάσουμε τις αλληλεπιδράσεις που αναπτύσσονται σε τρεις κοινωνικές εγκαταστάσεις: του στρατού, της εκκλησίας και του σχολείου. Την εξέταση αυτή την πραγματοποιήσαμε θέτοντας ως άξονα ανάλυσης το συνεχές της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις και μελετώντας τόσο τις περιπτώσεις που βρίσκονται κοντά στον σταθερό πόλο της κυριαρχίας-ως-ιδιότητας, όσο και περιπτώσεις αμφισβήτησης των κυρίαρχων και μετάβασης στη ρευστότητα που προκαλεί μια κατάσταση κυριαρχίας-ως-σχέσης. Οφείλουμε στο σημείο αυτό να καταθέσουμε ορισμένες παρατηρήσεις που έχουν να κάνουν με τις προοπτικές περαιτέρω ερευνητικής αξιοποίησης των αναλυτικών συμπερασμάτων της εργασίας αυτής.

Ο λόγος για τον οποίο αποφασίσαμε να εξετάσουμε την κυριαρχία στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις περιορίζοντας τα παραδείγματά μας στις συναντήσεις εκείνες που αναπτύσσονται εντός κοινωνικών εγκαταστάσεων έγκειται στον καλύτερο αναλυτικό έλεγχο που προσφέρει στον ερευνητή μια τέτοια κίνηση. Οι κοινωνικές εγκαταστάσεις λειτουργούν ως ένα τυπικό περίγραμμα που περιβάλλει το σύνολο των αλληλεπιδράσεων οι οποίες αναπτύσσονται εντός τους, παγιώνοντας τα δραματουργικά χαρακτηριστικά τους και ρυθμίζοντας και προσδιορίζοντας σταθερά το σύστημα προσδοκιών και υποχρεώσεων<sup>272</sup> όλων των –ήδη και δυνητικών- μετεχόντων. Ωστόσο, υπάρχουν και αλληλεπιδράσεις οι οποίες φαίνεται να ξεφεύγουν ως έναν βαθμό από τα στενά όρια που επιβάλλει ο ρυθμιστικός έλεγχος των κοινωνικών εγκαταστάσεων· τις αλληλεπιδράσεις αυτές τις συναντήσαμε νωρίτερα όταν μιλήσαμε για την εκπαιδευτική διαδικασία των στρατιωτικών υπαλλήλων, ή για τη συμβολική – στον χρόνο- διαίρεση του εκκλησιαστικού χώρου ή για τις ώρες και τους χώρους του διαλείμματος στο σχολείο: πρόκειται για τις αλληλεπιδράσεις που αναπτύσσονται στην περιοχή εκείνη την οποία ο Goffman ονομάζει «παρασκήνιο». Όπως είδαμε και νωρίτερα ωστόσο, η διάκριση που κάνουμε πηγάζει από αναλυτικές και όχι εμπειρικές, ανάγκες· στην καθημερινή πραγματικότητα το παρασκήνιο μιας παράστασης είναι το προσκήνιο μιας άλλης, και η ίδια δραματουργική συμπεριφορά που θεωρείται άτυπη αναφορικά με ένα δρώμενο είναι ταυτόχρονα τυπική δράση μιας άλλης παράστασης. Αν ισχύουν αυτά, είμαστε σε θέση να εφαρμόσουμε τα αναλυτικά συμπεράσματα που εξαγάγαμε από το προηγούμενο κεφάλαιο όχι μόνο σε τυπικές αλληλεπιδράσεις που μορφοποιούνται ως θεσμικό προσκήνιο, αλλά και σε αλληλεπιδράσεις παρασκηνίου που δεν ορίζονται τόσο αυστηρά από την κοινωνική εγκατάσταση εντός της οποίας αναπτύσσονται, ή σε αλληλεπιδράσεις σε χώρους που ορίζονται πάντα ως παρασκηνιακοί,<sup>273</sup> ή ακόμη και σε εκείνες τις αλληλεπιδράσεις που αναπτύσσονται σε τόπους «που λειτουργούν τη μία στιγμή και με μία έννοια ως προσκηνιακές, ενώ την άλλη ως παρασκηνιακές».<sup>274</sup> Ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να αντιμετωπίζουμε τελικά τη σκηνή των καθημερινών αλληλεπιδράσεων είναι αυτός που πολύ εύγλωττα και με ξεχωριστή αναλυτική διαύγεια περιέγραψε ο Goffman:

---

<sup>272</sup> Ακριβώς επειδή οι κοινωνικές εγκαταστάσεις διέπονται από κανόνες συμπεριφοράς: «Οι κανόνες συμπεριφοράς επηρεάζουν το άτομο με δύο γενικούς τρόπους: άμεσα, ως *υποχρεώσεις*, καθιερώνοντας τον τρόπο με τον οποίο δεσμεύεται ηθικά να συμπεριφέρεται· εμμέσως, ως *προσδοκίες*, καθιερώνοντας τον τρόπο με τον οποίο δεσμεύονται ηθικά οι άλλοι να δρουν αναφορικά με αυτόν» (Goffman, E., 'The nature of deference and demeanor', στο Goffman, E. (1967), *ό.π.*, σελ. 49).

<sup>273</sup> «Με τον ίδιο τρόπο, μπορεί ένας χώρος να ταυτιστεί τόσο πολύ με μια κρυψώνα, όπου δεν είναι ανάγκη να τηρούνται ορισμένα πρότυπα, ώστε να παγιωθεί η ταυτότητά του ως παρασκηνιακής περιοχής»: Goffman, E. (2006), *ό.π.*, σελ. 177.

<sup>274</sup> Στο ίδιο, σελ. 178.

Δεν πρέπει να περιμένουμε –κι αυτό έχει ακόμη μεγαλύτερη σημασία– από συγκεκριμένες καταστάσεις να αποτελούν καθαρά παραδείγματα άτυπης ή τυπικής συμπεριφοράς, μολονότι υπάρχει συνήθως η τάση να ωθείται ο ορισμός της κατάστασης προς τη μία από τις δύο αυτές κατευθύνσεις. Δεν συναντάμε τέτοιες αμιγείς περιπτώσεις διότι τα μέλη μιας ομάδας που συνεργάζονται για μια παράσταση αποτελούν σε κάποιο βαθμό τους ερμηνευτές και το κοινό μιας άλλης, ενώ πάλι οι ερμηνευτές και το κοινό μιας παράστασης είναι σε κάποιο βαθμό, οσοδήποτε μικρό, συνεργάτες σε κάποια άλλη. Έτσι, σε μια συγκεκριμένη κατάσταση, είναι αναμενόμενη η επικράτηση του ενός ή του άλλου ύφους, με κάποια αισθήματα ενοχής ή αμφιβολίας όσο αφορά το συνδυασμό ή την ισορροπία που επιτυγχάνεται ανάμεσα στα δύο.<sup>275</sup>

Αξίζει, λοιπόν, σε αυτό το σημείο να συνοψίσουμε τα αναλυτικά συμπεράσματα του τελευταίου κεφαλαίου: αρχικά, η δραματουργική εξέταση του στρατού λειτουργεί ιδεοτυπικά για το μοντέλο που προσπαθούμε να συγκροτήσουμε εδώ, αφού αναδεικνύει σε έναν – αναλυτικά- πρώτο βαθμό το γεγονός του χωρισμού των ερμηνευτών από τα δραματουργικά τους μέσα. Αναδεικνύει, επίσης, τη συντηρητική σχέση που έχει η δομή διανομής των δραματουργικών μέσων με τον κυρίαρχο ορισμό της κατάστασης: όταν οι παραστάσεις δίνονται προς το προσκήνιο της κοινωνικής εγκατάστασης, τότε η διανομή των δραματουργικών μέσων δομείται έτσι ώστε να αποδεικνύεται και να επιβεβαιώνεται πρακτικά και αλληλεπιδραστικά ο κυρίαρχος ορισμός της κατάστασης· ο ορισμός της κατάστασης –θυμίζουμε- προσδιορίζει τις θέσεις των μετεχόντων στα αλληλεπιδραστικά πεδία. Συνεπώς, η δομή διανομής των δραματουργικών μέσων –τα επιτρεπόμενα και προβλεπόμενα δηλαδή σχετικά με τον *τρόπο*, την *εμφάνιση* και τα διαθέσιμα προς χρήση *σκηνικά*- καταδεικνύει τις θέσεις των αλληλεπιδρώντων σε ένα πεδίο. Έτσι, υπάρχουν στον στρατό διακριτικά του βαθμού, τα οποία ο στρατιωτικός φέρει και χρησιμοποιεί σε προσκηνιακές περιοχές, που μας πληροφορούν σχετικά με τη θέση του στην στρατιωτική ιεραρχία. Τα διακριτικά αυτά σηματοδοτούν ορισμένες αλληλεπιδραστικές υποχρεώσεις και προσδοκίες: ανάλογα με το ποια θέση στη στρατιωτική ιεραρχία είναι αυτή στην οποία τοποθετούν τον ίδιο και τον απέναντί του τα διακριτικά σημάδια που φέρει έκαστος, ο στρατιωτικός υπάλληλος θα επιδείξει την κατάλληλη διαγωγή και θα αναμένει σέβας, ή θα προσδώσει σέβας στον συνομιλητή του περιμένοντας ότι και αυτός θα επιδείξει την αρμόζουσα διαγωγή. Θα πρέπει να κρατάμε στον νου μας ωστόσο ότι τα διακριτικά αυτά και κατ' επέκταση η διαγωγή και το σέβας, τού αποδίδονται κανονιστικά από το στρατιωτικό πεδίο και δεν μπορεί να τα προσδώσει στον εαυτό του μόνος του ούτε να τα χρησιμοποιήσει κατά το δοκούν.

---

<sup>275</sup> Στο ίδιο, σσ. 181-182

Με τον ίδιο τρόπο, υπάρχουν σημάδια που εγγράφονται είτε στην *εμφάνιση* είτε στον *τρόπο* των ερμηνευτών και γίνονται μέρος του χαρακτήρα που παρουσιάζουν στην καθημερινή ζωή –ανεξάρτητα αν οι παραστάσεις δίνονται σε προσκηνιακές ή παρασκηνιακές περιοχές. Κάτι τέτοιο είναι δυνατόν ακριβώς επειδή στη γκοφμανική επιστημολογία ο εαυτός συγκροτείται δραματουργικά. Τέτοιοι δείκτες είναι και τα σύμβολα κοινωνικού στάτους, τα οποία δεν αναφέρονται προφανώς –και δεν περιορίζονται κατ’ επέκταση- σε μια κοινωνική εγκατάσταση, αλλά διαπερνούν τα διάφορα πεδία, σχετιζόμενα με μια γενικότερη κοινωνική «δομή». Τα σύμβολα αυτά, ως αντικείμενα συλλογικών αναπαραστάσεων, αποτελούν «σήματα που επιλέγουν για ένα άτομο το στάτους που θα του αποδοθεί και τον τρόπο με τον οποίο πρέπει οι άλλοι να του φέρονται».<sup>276</sup> Με άλλα λόγια, «η κοινωνική πληροφορία που μεταδίδεται από ένα σύμβολο μπορεί να προβάλλει μια ιδιαίτερη αξίωση για κύρος, τιμή ή επιθυμητή ταξική θέση – μια αξίωση που μπορεί να μην εμφανιζόταν αλλιώς ή, αν εμφανιζόταν αλλιώς, να μη γινόταν αυτομάτως δεκτή».<sup>277</sup> Σε συνθήκες, μάλιστα, κοινωνικής κινητικότητας, τα ίδια σύμβολα που συμβολίζουν μια κοινωνική θέση μπορεί «να αναλάβουν τον ρόλο να την προσδώσουν».<sup>278</sup> Ακριβώς επειδή τα σύμβολα αυτά λαμβάνουν αυτή τη «μαγική»<sup>279</sup> δύναμη ονοματοδοσίας, και επομένως διατρέχουν τον κίνδυνο να γίνουν αντικείμενο καπήλευσης, η χρήση και η διανομή τους υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς, που έχουν να κάνουν με την ευρύτερη κοινωνική «δομή».<sup>280</sup> Αν και έχει ενδιαφέρον να δούμε αναλυτικά τους περιορισμούς αυτούς, την έρευνα ενδιαφέρει το γεγονός ότι υφίστανται και ότι αποκρυσταλλώνονται στις συλλογικές αναπαραστάσεις του εκάστοτε κοινού, που κάνουν δυνατή μια συγκεκριμένη αντιστοίχιση όψης, ρόλου και θέσης. Έτσι, λοιπόν, στοιχεία της όψης που ενσωματώνονται από τον ερμηνευτή και θεωρούνται δεμένα με το πρόσωπό του δεν είναι στην πραγματικότητα υπό τον έλεγχό του, αλλά του δίνονται από το ίδιο το αλληλεπιδραστικό πεδίο στο οποίο συμμετέχει.

Υπό αυτές τις συνθήκες, λοιπόν, οι πιθανότητες επιτυχίας στην προσπάθεια επιρροής του ορισμού της κατάστασης είναι άνισα κατανεμημένες μεταξύ των ερμηνευτών, αρχικώς ανεξάρτητα από το αν μια αλληλεπίδραση διαδραματίζεται εντός των ορίων μιας κοινωνικής

<sup>276</sup> Goffman, E. (1951), ‘Symbols of Class Status’, *The British Journal of Sociology*, 2: 4, σελ. 294.

<sup>277</sup> Goffman, E. (2001), *ό.π.*, σελ. 113.

<sup>278</sup> Goffman, E. (1951), *ό.π.*, σελ. 302.

<sup>279</sup> Δεν είναι τυχαία εδώ η χρήση της λέξης, αφού ο ίδιος ο Goffman παραπέμπει στη θεωρία του Weber σχετικά με την τελετουργική μετάδοση του χαρίσματος: «Μέσω της παράστασης ότι το χάρισμα είναι μία (πρωταρχικά: μαγική) ιδιότητα που μεταβιβάζεται ή γεννάται με ιεραρχικά μέσα από ένα φορέα σε άλλους: εξαντικειμενίκευση του χαρίσματος ιδιαίτερα: *υπηρεσιακό χάρισμα*. Η πίστη της νομιμότητας ισχύει τότε όχι πλέον για το πρόσωπο αλλά για τις αποκτημένες ιδιότητες και την αποτελεσματικότητα της ιεραρχικής πράξης» (Weber, M. (2005), *ό.π.*, σελ. 284).

<sup>280</sup> Περιορισμοί «ηθικοί», «εγγενείς», «φυσικοί», «κοινωνικοποίησης», «καλλιέργειας», «οργανικοί»: όλες οι κατηγορίες περιορισμών στη διανομή και χρήση των συμβόλων αναφέρονται στην οικονομία, την πολιτική και τον πολιτισμό, με έναν λόγο, σε μια ευρύτερη κοινωνική δομή: Goffman, E. (1951), *ό.π.*, σσ. 297-301.

εγκατάστασης ή ορίζεται παρασκηνιακά (αυτής). Σαφώς, το σκηνικό μιας κοινωνικής εγκατάστασης προσφέρει ένα δραματουργικό προβάδισμα σε ορισμένες –σχετικές με τον θεσμό– κατηγορίες ερμηνευτών, όπως είδαμε στα παραδείγματα του ιερέα εντός της εκκλησίας και του καθηγητή εντός της σχολικής αίθουσας. Μάλιστα, το θεσμικό σκηνικό μπορεί να επισφραγίσει σε τέτοιο βαθμό τον κυρίαρχο ορισμό της κατάστασης, ώστε και το κοινό μιας παράστασης να συμμετέχει τόσο παθητικά όσο και ενεργά στη διατήρηση, προστασία και επανεπιβεβαίωσή του, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των πιστών στην εκκλησία ή των μαθητών στο σχολείο. Οι κοινωνικές εγκαταστάσεις, ωστόσο, δεν παρέχουν απεριόριστη, επ’ αόριστον και άνευ όρων προστασία έναντι απειλών στον κυρίαρχο ορισμό της κατάστασης, όπως είδαμε στο παράδειγμα της διευθύντριας Κοχ. Το παράδειγμα αυτό αναδεικνύει τη σχετική αυτονομία των αλληλεπιδραστικών πεδίων απέναντι στις κοινωνικές εγκαταστάσεις εντός των οποίων αναπτύσσονται, αφού όχι μόνο η κα. Κοχ δεν μπορούσε να επιβληθεί στους υφιστάμενους της καθηγητές –καθώς η διαγωγή της αντέβαινε στην αλληλεπιδραστική τάξη που είχε επικρατήσει στο συγκεκριμένο σχολείο–, αλλά και οι ίδιοι οι καθηγητές κατάφεραν να διαπραγματευτούν τη σχετική τους θέση στο πεδίο χρησιμοποιώντας αμιγώς δραματουργικά μέσα. Την ίδια στιγμή, αμιγώς δραματουργικά μέσα αξιοποίησε και ο υποδιευθυντής Carroll, ο οποίος επανεπιβεβαίωσε τον ορισμό της κατάστασης προς όφελος των παραδοσιακών σχέσεων κυριαρχίας. Εντούτοις, δεν πρέπει να αφήσουμε την περίπτωση του Carroll να μάς ξεγελάσει: η αλληλεπιδραστική κυριαρχία μπορεί να δικαιολογείται χαρισματικά και να παρουσιάζεται «ως αναφαίρετη ιδιότητα του ανωτέρου, ως ποιοτική διαφορά»,<sup>281</sup> αλλά οι προϋποθέσεις στις οποίες στηρίζεται είναι αδιαμφισβήτητα κοινωνικές· η έμφυλη ταυτότητα του Carroll, αποκτημένη πριν και πέρα από την κατάληψη της θέσης και του ρόλου τού υποδιευθυντή, αναγνωρίστηκε –και επομένως λειτούργησε– ως νόμιμη αξίωση κυριαρχίας.

Ταυτόχρονα, δεν πρέπει να θεωρούμε την αλληλεπίδραση ως ένα αλχημικό πεδίο που έχει τη δύναμη να παράξει όρους ολοκληρωτικά ενάντιους στις κοινωνικές συνθήκες που το παράγαν. Η αλληλεπίδραση είναι ένα κενό πεδίο στο οποίο εγγράφεται εν δυνάμει όλο το ιστορικό βάρος μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Η σχετική αυτονομία του αλληλεπιδραστικού πεδίου έγκειται στους κανόνες συνάφειας, ασυνάφειας και μετασχηματισμού που αποφαίνονται σχετικά με το τι θα γίνει αποδεκτό ως σχετικό και πώς θα αφομοιωθεί στη συνάντηση, και τι θα απορριφθεί ως ασυναφές. Οι κανόνες (α-)συνάφειας και μετασχηματισμού, μάλιστα, είναι η γέφυρα που συνδέει την αφηρημένη κοινωνική «δομή» με το εδώ-και-τόρα ενός αλληλεπιδραστικού πεδίου, καθιστώντας το τελευταίο αυτό κοινωνικά εντοπισμένο (socially

---

<sup>281</sup> Horkheimer, M., Fromm, E. & Marcuse, H. (1996), *ό.π.*, σελ. 88.

situated). Η κοινωνική «δομή» εγγράφεται –ήτοι πραγματώνεται δραματουργικά- είτε στο «πλαίσιο»<sup>282</sup> του αλληλεπιδραστικού πεδίου, είτε στα σκηνικά αντικείμενα –όταν πρόκειται για κοινωνική εγκατάσταση-, είτε στις προσωπικές ιδιότητες των παρουσιαζόμενων χαρακτήρων. Όλες αυτές οι «μορφοποιήσεις» είναι σε έναν σημαντικό βαθμό έξω από τον έλεγχο των ερμηνευτών, τόσο επειδή πηγάζουν από την κοινωνική «δομή», όσο και επειδή η νομιμοποίηση τους στην αλληλεπίδραση στηρίζεται στον *από κοινού* συντηρούμενο ορισμό της κατάστασης. Από όλους τους μετασχηματισμούς που συμβαίνουν, ωστόσο, πιο σημαντικοί φαίνεται να είναι εκείνοι οι οποίοι πραγματοποιούνται στην προσωπική όψη των ερμηνευτών· οι δομικοί καθορισμοί που εκδραματίζονται στους *τρόπους* και την *εμφάνιση* των ερμηνευτών αποτελούν τα πιο σημαντικά κριτήρια διανομής των (υπόλοιπων) δραματουργικών μέσων:

[...] ένας τοπικά πραγματοποιούμενος κόσμος ρόλων και συμβάντων απομονώνει τους μετέχοντες από πολλά ζητήματα εξωτερικής προέλευσης που θα μπορούσαν να είχαν θεωρηθεί σχετικά, επιτρέπει όμως σε μερικά από αυτά τα εξωτερικά ζητήματα να εισχωρήσουν στον κόσμο της αλληλεπίδρασης ως τυπικά τμήματά του. Ιδιαίτερα σημαντικές είναι εκείνες οι ιδιότητες του ευρύτερου κόσμου που συνθέτουν τα γνωρίσματα των μετεχόντων στη συνάντηση, διότι αυτά τα γνωρίσματα είναι εν δυνάμει καθοριστικά του τρόπου με τον οποίο κατανέμονται οι τοπικά πραγματοποιούμενοι πόροι.<sup>283</sup>

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να στρέψουμε την προσοχή μας στην κυριαρχία και να καταθέσουμε ένα ύστατο σχόλιο για την χρήση της έννοιας αυτής στην παρούσα εργασία. Ο αναγνώστης θα έχει ενδεχομένως αναγνωρίσει την ασάφεια η οποία περικλείει την έννοια της κυριαρχίας. Η ασάφεια αυτή είναι –τουλάχιστον εν μέρει- στρατηγική εκ μέρους του γράφοντος. Όπως ο Goffman δε διακρίνει ενεργά μεταξύ φορμαλιστικά και μικροαναλυτικά θεωρούμενης αλληλεπίδρασης, έτσι κι εδώ η κυριαρχία νοείται με έναν παρόμοια διπλό τρόπο: από τη μία, σε μια μικροαναλυτική προσέγγιση, κυριαρχία είναι η επιτυχημένη –δηλαδή πραγματοποιημένη- επιρροή στον ορισμό της κατάστασης, η παρουσίαση του εαυτού με τρόπο τέτοιο που κάνει τους άλλους να δρουν προς το συμφέρον του ερμηνευτή. Από την άλλη, η κυριαρχία, με μια φορμαλιστική έννοια, κρύβεται στη δομή διανομής των δραματουργικών μέσων, που καθιστά κάποιους ερμηνευτές, κατόχους ορισμένων ιδιοτήτων, πιο ισχυρούς, δηλαδή πιο πιθανό να είναι κυρίαρχοι σε ένα αλληλεπιδραστικό πεδίο. Αυτές οι ορισμένες ιδιότητες συνδέονται άμεσα με την κοινωνική «δομή»: αυτές είτε είναι ανεξάρτητες από οποιαδήποτε κοινωνική εγκατάσταση,

<sup>282</sup> Όπως εννοείται από τον Goffman: «Δεδομένης της κατανόησής τους σχετικά με το τι είναι αυτό που συμβαίνει, τα άτομα προσαρμόζουν τις πράξεις τους σε αυτή την κατανόηση και κανονικά ανακαλύπτουν ότι ο συμβαίνων κόσμος υποστηρίζει αυτή την προσαρμογή. Αυτές τις οργανωσιακές προϋποθέσεις –που διατηρούνται τόσο στο μυαλό όσο και στη δραστηριότητα- ονομάζω πλαίσιο της δραστηριότητας»: Goffman, E. (1986), *Frame Analysis*, Βοστώνη: Northeastern University Press, σελ. 247.

<sup>283</sup> Goffman, E. (1996), *ό.π.*, σελ. 97.



όπως οι (κοινωνικά προσδιορισμένες) ιδιότητες του φύλου και της εθνότητας, είτε αυτονομούνται από την κοινωνική εγκατάσταση από την οποία προήλθαν, όπως είναι μορφωτικά πεδία και επαγγέλματα ιδιαίτερης κοινωνικής εκτίμησης.<sup>284</sup> Η σύγκυση μεταξύ φορμαλισμού και μικροανάλυσης στη σύλληψη της κυριαρχίας είναι στρατηγική διότι μόνο έτσι μπορούμε να κατανοήσουμε τη σχέση μεταξύ του ορισμού της κατάστασης και της δομής διανομής των δραματουργικών μέσων κατανοώντας τελικά τον ρόλο της κυριαρχίας στη διαμόρφωση αυτής της σχέσης.

Αυτή η δεύτερη, φορμαλιστική και αφηρημένη σύλληψη της κυριαρχίας στηρίζεται σε μια κριτική θεώρηση των αλληλεπιδράσεων που θέτει ως τίμημα της συμμετοχής σε ένα αλληλεπιδραστικό πεδίο «την αναγνώριση της εξουσίας ως αρχής όλων των σχέσεων».<sup>285</sup> Έτσι, ακόμη και στον πόλο της κυριαρχίας-ως-σχέσης, στις περιπτώσεις δηλαδή εκείνες κατά τις οποίες αμφισβητείται το *πρόσωπο* του κυρίαρχου, η αναγκαιότητα της ύπαρξης του *ρόλου* της κυριαρχίας παραμένει αδιαμφισβήτητη<sup>286</sup>: αυτό σημαίνει ότι ακόμη και σε ένα αντίστροφο σχήμα, σε μια περίπτωση κατά την οποία ο κυρίαρχος θα εγκατέλειπε ο ίδιος τη θέση του, η παραίτηση αυτή από την κυριαρχία δε θα σηματοδοτούσε την υπέρβασή της, αλλά το πέραςμα στην υποτέλεια. Ταυτόχρονα, η φορμαλιστική σύλληψη της κυριαρχίας εμπνέεται από το σχήμα που καταθέτει ο Bourdieu στην «ανδρική κυριαρχία»<sup>287</sup>: η κυριαρχία στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις μοιράζεται με την ανδρική κυριαρχία τη διπλή φυσικοποίηση –τόσο αντικειμενικά όσο και υποκειμενικά– της κατάστασης-ως-έχει. Αν και η ανδρική κυριαρχία εγγράφεται προφανώς στα σχήματα ταξινόμησης τόσο των κυρίαρχων όσο και των κυριαρχούμενων, αυτό που δανειζόμαστε στην εργασία αυτή δεν είναι τόσο το ψυχολογικό βάθος της εγγραφής αυτής, αλλά την κοινωνιολογική της έκταση. Σε αλληλεπιδραστικούς όρους, δε μας ενδιαφέρει τόσο αν ο κυρίαρχος ορισμός της κατάστασης και ο χαρακτήρας της δομής διανομής των δραματουργικών μέσων ενσωματώνεται και καθίσταται βαθιά πίστη των

---

<sup>284</sup> Weber, M. (2005), *ό.π.*, σελ. 351.

<sup>285</sup> Horkheimer, M. & Adorno, T. (1996), *Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα: Νήσος, σελ. 37.

<sup>286</sup> «Η αντίσταση αυτή, όταν γεννιέται, κατευθύνεται ενάντια στο *πρόσωπο* του κυρίου (ή υπηρέτη) ο οποίος παραβίασε τα παραδοσιακά όρια της εξουσίας αλλά όχι ενάντια στο σύστημα ως τέτοιο [...]»: Weber, M (2005), *ό.π.*, σελ. 258.

<sup>287</sup> «Η καθολικά αναγνωρισμένη στους άνδρες πρωτοκαθεδρία διακηρύσσεται στην αντικειμενικότητα των κοινωνικών δομών και των παραγωγικών και αναπαραγωγικών δραστηριοτήτων, που είναι θεμελιωμένες σε έναν κατά φύλο καταμερισμό της εργασίας βιολογικής και κοινωνικής παραγωγής και αναπαραγωγής, ο οποίος δίνει στον άνδρα το καλύτερο κομμάτι, καθώς επίσης και στα εγγενή σε όλες τις έξεις σχήματα[...]». «Οι κυριαρχούμενοι εφαρμόζουν κατηγορίες κατασκευασμένες από το σημείο θέασης των κυρίαρχων στις θέσεις κυριαρχίας, κάνοντάς τες έτσι να εμφανίζονται ως φυσικές. [...]»: Bourdieu, P. (2007), *ό.π.*, σσ. 79, 81 (αντίστοιχα).

ανθρώπων,<sup>288</sup> όσο το γεγονός ότι η εγγραφή αυτή είναι συνολική (over-all), ότι καλύπτει δηλαδή το μέγιστο δυνατό κάθε φορά των δράσεων και των αντιδράσεων των αλληλεπιδρώντων.

Σε αυτό το πλαίσιο, τελικά, η εικόνα που ταιριάζει στη φορμαλιστικά θεωρούμενη κυριαρχία δεν είναι τόσο εκείνη μιας δομής όσο αυτή ενός ιδεότυπου: μελετώντας την κυριαρχία στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις σε πολλαπλά πεδία, το ερευνητικό υποκείμενο είναι σε θέση να αναγνωρίσει ορισμένες σταθερές ιδιότητες της όψης που παίζουν σημαντικό ρόλο στη δομή διανομής των δραματουργικών μέσων στα πλέον ποικίλα και διαφορετικά πεδία. Έτσι, πραγματοποιώντας τις απαραίτητες αφαιρέσεις, ο ερευνητής μπορεί να κατασκευάσει συνειδητά έναν ιδεότυπο του κυρίαρχου κατά τον «ιδεότυπο του ανερυθρίαστου» που παρουσιάζει ο Goffman:

Για παράδειγμα, υπό την αυστηρή έννοια υπάρχει μόνο ένας ολοκληρωμένος άνδρας που μπορεί να σταθεί ανερυθρίαστος στην Αμερική: ένας νέος, παντρεμένος, λευκός, αστός, βόρειος, ετεροφυλόφιλος, προτεστάντης και πατέρας, με πανεπιστημιακή μόρφωση, πλήρη απασχόληση, καλή επιδερμίδα, κανονικό βάρος και ύψος και πρόσφατες αθλητικές επιδόσεις.<sup>289</sup>

Τα στοιχεία αυτά του ιδεότυπου μπορεί κανείς να τα αντιπαραβάλλει με τα πραγματικά δεδομένα ενός αλληλεπιδραστικού πεδίου και να κρίνει τις προϋποθέσεις άσκησης και διατήρησης της αλληλεπιδραστικής κυριαρχίας. Η κίνηση αυτή ολοκληρώνει το σχήμα που προσπαθεί να συλλάβει το πρώτο μέρος του τίτλου μας: η *καθημερινοποίηση της κυριαρχίας* αφορά στους τρόπους με τους οποίους η κυριαρχία πραγματώνεται στην παρουσίαση του εαυτού, τόσο ως μετουσίωση των κανονιστικών ιεραρχιών μιας κοινωνικής εγκατάστασης όσο και ως καθημερινή και αλληλεπιδραστική μορφοποίηση ιδιοτήτων από τον ιδεότυπο του κυρίαρχου. Τελικά, απέναντι στην αρχική σημασία της βεμπεριανής έννοιας, η χρήση της λέξης είναι ειρωνική: αν ο Weber διαβλέπει στους γραφειοκρατικούς και πατριαρχικούς θεσμούς τους σταθερούς τύπους της καθημερινοποίησης του χαρίσματος – μια αναγκαία κίνηση για τη διατήρησή του-,<sup>290</sup> στη δική μας εργασία η καθημερινοποίηση της κυριαρχίας στο πρόσωπο του κυρίαρχου δεν μπορεί να στηριχθεί σε επιχειρήματα ορθολογικής ή παραδοσιακής νομιμοποίησης: η κυριαρχία, για να είναι πραγματική, οφείλει να πραγματωθεί δραματουργικά, δηλαδή χρειάζεται να δοκιμαστεί στο ασταθές και διαρκώς επείγον πεδίο των καθημερινών

---

<sup>288</sup> Και η γκοφμανική δραματουργία προβλέπει ακριβώς το γεγονός ότι αυτό δεν γίνεται τόσο συχνά όσο νομίζουμε, όπως φαίνεται από τους παράλληλους –κρυφούς– ορισμούς της κατάστασης που υφίστανται σε μια συνάντηση, μια πολλαπλότητα των πλαισίων, όσο και από τη συχνή χρήση πρακτικών όπως η απόσταση από τον ρόλο.

<sup>289</sup> Goffman, E. (2001), *ό.π.*, σελ. 211.

<sup>290</sup> Weber, M. (2005), *ό.π.*, σσ. 281-285.

αλληλεπιδράσεων. Από τούτη τη δραματουργική προϋπόθεση της κυριαρχίας γεννιέται το δικαίωμα και το γεγονός της αντίστασης.

\* \* \*

Πρωταρχικός στόχος της εργασίας αυτής είναι η αναστοχαστική πρό(σ)κληση που προτάσσει. Η γκοφμανική δραματουργία ως περιγραφική κοινωνιολογία της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις απευθύνει ένα κάλεσμα να ξανασκεφτούμε την καθημερινή μας εμπειρία και να επανανακαλύψουμε το τετριμμένο της κυριαρχίας· αυτό που προσπαθεί να συλλάβει είναι το βίωμα ενός σώματος που σφίγγει παρουσία του κυρίαρχου, εντός μιας αλληλεπίδρασης που είναι μόνο κατά τα φαινόμενα ισότιμη. Η γκοφμανική δραματουργία θεωρούμενη έτσι δεν περιορίζεται σε μια διαπίστωση και αποδοχή ενός γεγονότος,<sup>291</sup> κινδυνεύοντας να αποτελέσει κι αυτή μια απογοητευτική κοινωνιολογία που προσφέρει μονάχα την «ηδονή του απογοητεύειν».<sup>292</sup> Αν και, σε μια πρώτη ανάγνωση, το μόνο που φαίνεται να κάνει ο ιδεότυπος του κυρίαρχου είναι να διαχέει στο σύνολο της καθημερινής εμπειρίας μια ολοκληρωτική κυριαρχία, στην πραγματικότητα προσπαθεί ταυτόχρονα να ανασύρει την κυριαρχία από μια απρόσιτη και αμετακίνητη δομή κρυμμένη στα έγκατα της κοινωνίας, φέρνοντας στην επιφάνεια της πρακτικής και της έρευνας το αυθαίρετο κάθε αξίωσης για κυριαρχία στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις, ακριβώς επειδή αναδεικνύει τις δραματουργικές προϋποθέσεις της. Φιλοδοξία της εργασίας είναι να φωτίσει μια σκοτεινή –καθότι προφανή– πλευρά της καθημερινής εμπειρίας: όπως η αμηχανία δεν είναι ιδιότητα του προσώπου, αλλά εγγράφεται στην κατάσταση και τη δομή του αλληλεπιδραστικού πεδίου,<sup>293</sup> ίσως με τον ίδιο τρόπο και άλλα χαρακτηριστικά που αποδίδονταν μέχρι τώρα στο άτομο, να μπορούν να εξηγηθούν με όρους αλληλεπιδραστικούς. Υπό αυτούς τους όρους, λοιπόν, ίσως μπορούμε να εξηγήσουμε πολύ καλύτερα εκείνη την αίσθηση ανικανότητας που (ενδέχεται να) βιώνει κανείς όταν η συμμετοχή του στον ορισμό της κατάστασης είναι λιγοστή ή μηδαμινή· ή το συντριπτικό εκείνο βίωμα κατά τις στιγμές που λέει κανείς στον εαυτό του ότι «είναι λίγος»· ή ακόμη και την καθηλωτική εκείνη αίσθηση της αδυναμίας να αντισταθεί κανείς –πιο συχνά καμιά– στην επιβολή ενός ορισμού της κατάστασης που παραβιάζει το σώμα του –της– υλικά και συμβολικά.

Και ίσως η συνειδητοποίηση ότι ο φόβος, η ντροπή, το άγχος και η αίσθηση ανικανότητας δεν είναι απλώς προσωπικά χαρακτηριστικά, αλλά έχουν δραματουργικές και κατ' επέκταση κοινωνικές προϋποθέσεις, ίσως αυτή η ριζοσπαστική συνειδητοποίηση να συμβάλει

<sup>291</sup> Horkheimer, M., Fromm, E. & Marcuse, H. (1996), *ό.π.*, σελ. 86.

<sup>292</sup> Bourdieu, P. (2007), *ό.π.*, σελ. 195.

<sup>293</sup> Goffman, E., 'Embarrassment and Social Organization', στο Goffman, E. (1967), *ό.π.*, σελ. 108.

σε μια στιγμιαία αντίσταση και κάμψη της κυριαρχίας στο εκάστοτε αλληλεπιδραστικό πεδίο. Και ίσως, σε ένα κατοπινό στάδιο, η γκοφμανική δραματουργία ως περιγραφική κοινωνιολογία της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις να είναι σε θέση να προσφέρει τα εργαλεία εκείνα με τα οποία θα φτάσουμε σε μια ριζική αμφισβήτηση της κυριαρχίας: έχοντας κανείς συνείδηση της κυριαρχίας στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις ίσως να φτάσει στη θέση να αμφισβητήσει όχι μόνο το *πρόσωπο* του κυρίαρχου και τον *ερμηνευτή* του ρόλου της κυριαρχίας· το σχήμα που καταθέτουμε εδώ προτάσσει τη δυνατότητα και την πρόκληση να αμφισβητήσουμε τον ίδιο τον *ρόλο* της κυριαρχίας και να αγωνιστούμε προς μια κατεύθυνση συνολικής άρσης της κυριαρχίας από τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις. Ίσως μπορούμε, λοιπόν, να φανταστούμε μια παρουσίαση του εαυτού που δεν έχει την κυριαρχία ως αιτία και σκοπό της· αντίθετα, ίσως μπορούμε να φανταστούμε αλληλεπιδραστικά πεδία, στα οποία ο ορισμός της κατάστασης παράγει, όχι ιεραρχίες, αλλά θέσεις και σχέσεις αλληλεγγύης και αμοιβαίας αναγνώρισης. Με έναν λόγο, ίσως μπορούμε να φανταστούμε αλληλεπιδράσεις κατά τις οποίες η παρουσίαση του εαυτού βρίσκει την αιτία, τον σκοπό και τη δικαιολόγησή της στην ίδια την χαρά και τη γιορτή της θεατρικής δημιουργίας.

## Βιβλιογραφία

- Battershill, C., 'Erving Goffman as a precursor to post-modern sociology', στο Riggins, S. H. (επιμ.) (1990), *Beyond Goffman*, Βερολίνο: de Gruyter, σσ. 163-186.
- Becker, H.S. (1953), 'The Teacher in the Authority System of the Public School', *Journal of Educational Sociology*, 27:3, σσ. 128-141.
- Bourdieu, P. (1971), 'Une interprétation de la théorie de la religion selon Max Weber', *Archives Européennes de Sociologie*, 12: 1, σσ. 3-4.
- Bourdieu, P. (1983), 'Erving Goffman, Discoverer of the Infinitely Small', *Theory, Culture and Society*, 2: 1, σσ. 112-113.
- Bourdieu, P. (1989), 'Social Space and Symbolic Power', *Sociological Theory*, 7:1, σσ. 14-25.
- Bourdieu, P. (1985), 'The Social Space and the Genesis of Groups', *Theory and Society*, 14:6, σσ. 723-744.
- Bourdieu, P. (1996), 'Masculine Domination Revisited', *Berkeley Journal of Sociology*, 41: 1996-97, σσ. 189-203.
- Bourdieu P. (2000), *Πρακτικοί Λόγοι*, μτφρ. Ρ. Τουτουντζή, Αθήνα: Πλέθρον.
- Bourdieu, P. (2002), *Η Διάκριση*, μτφρ. Κ. Καψαμπέλη, Αθήνα: Πατάκης.
- Bourdieu, P. (2006), *Η Αίσθηση της Πρακτικής*, μτφρ. Θ. Παραδέλλης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Bourdieu, P. (2007), *Η ανδρική κυριαρχία*, μτφρ. Ε. Γιαννοπούλου, Αθήνα: Πατάκη.
- Bourdieu, P. (2015), *Πασκαλιανοί Διαλογισμοί*, μτφρ. Ε. Γιαννοπούλου, Αθήνα: Πατάκη.
- Bourdieu, P. & Passeron J.-C. (2014), *Η Αναπαραγωγή*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. (1992), *An Invitation to Reflexive Sociology*, Cambridge: Polity Press, σελ. 97.
- Burke, K. (1935), *Permanence and Change*, Νέα Υόρκη: New Republic, Inc.

- Burns, T. (1958), 'The Forms of Conduct', *American Journal of Sociology*, 64: 2, σσ. 137-151.
- Burns, T. (1992), *Erving Goffman*, Λονδίνο: Routledge.
- Γενικό Επιτελείο Στρατού (1984), *Στρατιωτικός Κανονισμός (20-1)*, Αθήνα: Τυπογρ. Ενόπλων Δυνάμεων.
- Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας (2016), *Διακλαδικό Εγχειρίδιο Νεοσύλλεκτου Οπλίτη*, Αθήνα: Τυπογρ. Ελλην. Στρατού.
- Collins, R. (1981), *Sociology since Midcentury*, Νέα Υόρκη: Academic Press.
- Collins, R. (2004), *Interaction Ritual Chains*, Princeton: Princeton University Press.
- Craib, I. (2011), *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία*, μτφρ. Π. Λέκκας, Αθήνα: Τόπος.
- Donnelly, C.M. & Wright, B.R.E. (2013), 'Goffman Goes to Church: Face-Saving and the Maintenance of Collective Order in Religious Services', *Sociological Research Online*, 18:1, σσ. 1-13.
- Giddens, A. (2009), 'On Rereading The Presentation of Self: Some Reflections', *Social Psychology Quarterly*, 72: 4, σσ. 290-295.
- Goffman, E. (1951), 'Symbols of Class Status', *The British Journal of Sociology*, 2: 4, σσ. 294-304.
- Goffman, E. (1953), *Communication Conduct in an Island Community* (διδακτορική διατριβή), Σικάγο: Πανεπιστήμιο του Σικάγο.
- Goffman, E. (1963), *Behavior in Public Places*, Νέα Υόρκη: The Free Press.
- Goffman, E. (1967), *Interaction Ritual*, Νέα Υόρκη: Pantheon Books.
- Goffman, E. (1983), 'The Interaction Order', *American Sociological Review*, 48:1, σσ. 1-17.
- Goffman, E. (1986), *Frame Analysis*, Βοστώνη: Northeastern University Press.
- Goffman, E. (1996), *Συναντήσεις*, μτφρ. Δ. Μακρυγιώτη, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

- Goffman, E. (2006), *Η παρουσίαση του εαυτού στην καθημερινή ζωή*, μτφρ. Μ. Γκόφρα, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Goffman, E. (2012), *Η παραφροσύνη κατ' οίκον*, μτφρ. Δ. Μακρυνιώτη, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Gouldner, A. (1970), *The Coming Crisis of Western Sociology*, Λονδίνο: Heinemann.
- Haley, J., 'The Art of Psychoanalysis', στο Haley, J. (1986), *The Power Tactics of Jesus Christ*, Νέα Υόρκη: Triangle Press, σσ. 5-18.
- Hallett, T. (2007), 'Between Deference and Distinction: Interaction Ritual through Symbolic Power in an Educational Institution', *Social Psychology Quarterly*, 70: 2, σσ. 148-171.
- Horkheimer, M. & Adorno, T. (1996), *Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα: Νήσος.
- Horkheimer, M., Fromm, E. & Marcuse, H. (1996), *Αυθεντία και Οικογένεια*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα: Νήσος.
- Jenkins, R. (2008), 'Erving Goffman: A major theorist of power?', *Journal of Power*, 1: 2, σσ. 157-168.
- Κυριαζή, Ν. (2011), *Η κοινωνιολογική έρευνα*, Αθήνα: Πεδίο.
- Λέκκας, Π. (2012), *Αφαίρεση και Εμπειρία*, Αθήνα: Τόπος.
- Leib, R. S. (2017), 'Spaces of the Self: Foucault and Goffman on the Micro-Physics of Discipline', *Philosophy Today*, 61: 1, σσ. 189-210.
- Manning, P. (1992), *Erving Goffman and Modern Sociology*, Cambridge: Polity Press.
- Rawls, A. W. (1984), 'Interaction as a Resource for Epistemological Critique', *Sociological Theory*, 2, σσ. 222-252.
- Redmond, S.A. et al (2015). 'A brief introduction to the military workplace culture', *Work*, 50:1, σσ. 9-20.
- Ritzer, G. (2012), *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*, μτφρ. Γ. Χρηστίδης, Αθήνα: Κριτική.

- Rogers, M. F. (1977), 'Goffman on Power', *The American Sociologist*, 12:2, σσ. 88-95.
- Rogers, M. F., 'Goffman on Power, Hierarchy, and Status, στο Ditton, J. (1980), *The View from Goffman*, Λονδίνο: The Macmillan Press, σσ. 100-133.
- Simmel, G. (2004), *Περιπλάνηση στη νεωτερικότητα*, μτφρ. Γ. Σαγκριώτης & Ο. Σταθάτου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σελ. 150
- Smith, G. (2006), *Erving Goffman*, Λονδίνο: Routledge.
- Schwalbe, M. & Shay, H., 'Dramaturgy and Dominance', στο McLeod, J. D. (2014), *Handbook of the Social Psychology of Inequality*, Dordrecht: Springer, σσ. 155-180.
- Thomson, P., 'Field', στο M. Grenfell (επιμ.) (2008), *Pierre Bourdieu: Key Concepts*, σσ. 67-82.
- Vanderstraeten, R. (2010), 'The School Class as an Interaction Order', *British Journal of Sociology of Education*, 22: 2, σσ. 267-277.
- Wacquant, L. J. D. (1989), 'Towards a Reflexive Sociology: A Workshop with Pierre Bourdieu', *Sociological Theory*, 7: 1, σελ. 26-63.
- Wacquant, L. J. D. (1993), 'From Ruling Class to Field of Power: An Interview with Pierre Bourdieu on La Noblesse d'État', *Theory, Culture & Society*, 10: 3, σσ. 19-44.
- Weber, M. (1987), *Η πολιτική ως επάγγελμα*, μτφρ. Μ. Κυπραίος, Αθήνα: Παπαζήση, σελ. 102.
- Weber, M. (2005), *Οικονομία και Κοινωνία. Α' Τόμος: Κοινωνιολογικές έννοιες*, μτφρ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Σαββάλας.
- Weber, M. (2009), *Οικονομία και Κοινωνία. Ε' Τόμος: Κοινωνιολογία της εξουσίας*, μτφρ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Σαββάλας.